

ISSN 2415-881X

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

POLITOLOGY BULLETIN
ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ВІСНИК

Issue 89

Випуск 89

2022

Політологічний вісник, Випуск 89 (2022)

Веб-сайт журналу: <http://zpv.knu.ua/>

«Політологічний вісник» — фахове наукове видання Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Журнал публікує оригінальні, закінчені роботи за результатами досліджень у галузі політології, соціальної теорії, філософії політики, геополітики та глобальних систем сучасного розвитку. Також журнал друкує рецензії на книги у галузях політичної науки, що вийшли друком впродовж останніх двох років.

Аудиторія журналу включає науковців, викладачів, аспірантів, студентів, професіоналів, а також широке коло читачів, які цікавляться сучасними тенденціями розвитку політичних наук.

Формат журналу відповідає міжнародним стандартам. Усі статті проходять обов'язкову процедуру рецензування. До складу міжнародної редколегії видання входять відомі науковці в галузі політичних наук. Наукове видання затверджено як фахове з політичних та філософських наук наказом Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. Політологічний вісник ISSN (Print) 2415–881X категорія «Б» індексується в міжнародній науково-метричній базі даних Index Copernicus, Google Scholar, Наукова періодика України (Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського).

Свідоцтво про державну реєстрацію: КВ № 22690–12590 ПР від 24.04.2017 р.

Адреса редакції: «Політологічний вісник», Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, аудиторія 308-А (Кафедра політології), м. Київ, 01601, Україна

Тел.: (+38044) 239 3383

Web: <http://zpv.knu.ua/>

E-mail: mykola.khylko@gmail.com

Рекомендовано до друку вченою радою Філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 5 від 28 листопада 2022 р.).

Усі права застережено. Посилання на матеріали видання під час їх цитування обов'язкові.

Політологічний вісник: збірник наукових праць / голов. ред. О. В. Батрименко; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К.: ТОВ «Вадекс», 2022. Вип. 89. 240 с.

Політика рецензування

Усі статті проходять процедуру «сліпого» рецензування незалежними експертами, яких призначає Редколегія з числа фахівців у відповідній науковій галузі. Остаточне рішення щодо публікації чи відхилення статті приймає головний редактор, який керується у своїх діях висновками рецензентів. Подаючи статтю, автори можуть попросити виключити із списку можливих рецензентів не більше двох вчених або двох вищих навчальних закладів. Процедура рецензування може тривати до 4 тижнів, залежно від завантаженості експертів.

Редакція інформує автора про зауваження експертів та рішення про прийняття матеріалу до друку або відмову в публікації. У разі позитивного рішення Редколегії, автор вносить відповідні правки та надсилає до редакції остаточний варіант матеріалу. виправлений варіант рукопису підписується автором і рецензентами «До друку», і змінам не підлягає. При затвердженні змісту номеру журналу редколегія керується датою надходження останнього варіанту статті.

Науковці, які бажають долучитися до числа рецензентів журналу «Політологічний вісник», повинні мати науковий ступінь у відповідних галузях наук, належний досвід роботи та високу репутацію в академічному світі. Свої резюме можна надсилати на адресу редакції журналу.

Етика публікацій

Журнал «Політологічний вісник» керується етичними нормами, рекомендованими «Комітетом з етики публікацій» / Committee on Publication Ethics (COPE). Ознайомитися із правилами можна на сайті COPE: <http://publicationethics.org>. Окрім того, рекомендуємо ознайомитися із правилами етики публікацій, рекомендованими видавництвом «Elsevier» — Publishing Ethics Resource Kit: <http://www.elsevier.com/editors/perk>.

Автори відповідальні за оригінальність поданих ними рукописів, які не повинні містити плагіату і не повинні бути опубліковані раніше в інших виданнях. Редакція журналу гарантує, що кожен рукопис розглядається неупереджено, незалежно від статі автора, його раси, національності, віросповідання, громадянства тощо.

Politology Bulletin, Issue 89 (2022)

Journal homepage: <http://zpv.knu.ua/>

“Politology Bulletin” is a monthly academic peer-reviewed journal, published by the Taras Shevchenko National University of Kyiv.

The Journal publishes original contributions based on studies in the field of political science, social theory, philosophy of politics, geopolitics and global systems of modern development. The Journal also publishes reviews of books in the fields of political science issued over the past two years.

Audience of the Journal includes academics, lecturers, postgraduates, students, professionals, as well as a wide circle of readers interested in modern trends in the development of political sciences.

The Journal’s format corresponds to the international standards. All the articles undergo a peerreview procedure. The International Editorial Board of the Journal includes prominent academics in the corresponding fields of science.

The Journal is approved as a professional academic journal in political and philosophical science by the Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 decree of 17.03. 2020. Politology Bulletin ISSN (Print) 2415-881X category «B» is indexed in an international scientific and methodological database Index Copernicus, Google Scolar, Scientific periodicals of Ukraine (V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine).

Certificate of registration: KB # 22690-12590 IIP of 24.04.2017.

Editorial Address: “Politology Bulletin,” Taras Shevchenko National University of Kyiv, auditorium 308-A (Department of Political Science), 60 Volodymyrska str., 01601, Kyiv, Ukraine.

Phone: (+38044) 239 3383

Web: <http://zpv.knu.ua/>

E-mail: mykola.khylko@gmail.com.

It is recommended to print the Academic Council of Philosophical Faculty of Taras Shevchenko Kyiv National University (Protocol No. 5 of November 28, 2022).

All rights reserved. Links to the publication materials during their citation are obligatory.

Political Bulletin: Collection of scientific works / Main. ed. Oleh Batrymenko; Kyiv National Taras Shevchenko University. K.: LLC “Vadex”, 2022. Issue 89. 240 p.

Peer Review Policy

All the articles are reviewed through a double-blind peer-review procedure by the independent experts, appointed by the Editorial Board from a number of the well-known experts in the relevant scientific field. The final decision to publish or to decline the paper is made by the Editor-in-Chief, who is guided in his actions by the conclusions of the experts. When submitting the article, the author can request to exclude two scientists or two institutes from the list of possible experts.

Peer review procedure may take up to 4 weeks, depending on the workload of experts. The Editorial Board informs the author of the reviewers' comments and of the decision to accept or to decline the paper.

If the decision is positive, the author makes the appropriate corrections and sends to the editorial board the final version of the paper. This amended version is signed by the author and by the experts to print, and no further changes are allowed. While approving the content of the issue, the Editorial Board takes into account the date of receipt of the final version of the paper.

Researchers, who want to take part in the peer review procedure of the Journal, should have a degree in the relevant scientific fields, the appropriate experience and high reputation in the academic world. Please send your resume to the Editorial Board.

Publication Ethics and Publication Malpractice Statement

“Politology Bulletin” Journal is guided by ethical standards, recommended by the Committee on Publication Ethics. We recommend reading the relevant rules at the COPE official website: [http:// publicationethics.org](http://publicationethics.org). We also recommend to get acquainted with the Publishing Ethics Resource Kit, recommended by the Elsevier: <http://www.elsevier.com/editors/perk>.

The Journal does not tolerate plagiarism; the authors submitting articles affirm that their manuscripts are original and have not been published previously. The Journal's Editorial Board ensures that each manuscript is reviewed impartially, without regard to gender, race, nationality, religion, citizenship, etc. of the author.

Редакція збірника:

Батрименко Олег Володимирович, доктор політичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна (головний редактор)
Кирилюк Федір Михайлович, доктор філософських наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна (заступник головного редактора)
Моджєвський Аркадіуш, доктор наук, професор (відділення політичних наук), Гданський університет, Польща (заступник головного редактора)
Хилько Микола Іванович, доктор філософських наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна (науковий редактор)
Товмаш Дмитро Анатолійович, кандидат філософських наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна (відповідальний секретар)

Редакційна колегія:

Брусилівська Ольга Іллівна, доктор політичних наук, професор, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Україна
Бйорк-Джеймс Карвіл, доктор філософії, Університет Вандербільта, Нашвілл, США
Девлен Балкан, доктор філософії, старший дослідник, Школа Нормана Патерсона, Оттава, Канада
Кабалуз Фабіан, доктор філософії, професор соціальних наук, Центральний університет наук про освіту, Сантьяго, Чилі
Карина Вівіана Гануза, доктор політичних наук, професор, Національний університет Росаріо, Аргентина
Келлер Ольга Борисівна, доктор історичних наук, професор, Тюбінгенський університет ім. Ебергарда Карла, Тюбінген, ФРН
Луптак Мілан, доктор філософії, доцент Вищої школи економіки, Прага, Чехія
Ляшенко Тетяна Михайлівна, доктор політичних наук, старший науковий співробітник, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, Україна
Мацієвський Юрій Володимирович, доктор політичних наук, професор, Національний університет «Острозька академія», Україна
Неер Юрген, доктор політичних наук, професор, Університет Віадрина, Франкфурт-на-Одері, ФРН
Неліпа Дмитро Васильович, доктор політичних наук, професор, Київський національний університету імені Тараса Шевченка, Україна
Сторожук Світлана Володимирівна, доктор філософських наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
Ткач Олег Іванович, доктор політичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
Тормахова Анастасія Миколаївна, кандидат філософських наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
Тулиця Олег Леонідович, доктор політичних наук, професор, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна
Фезерстон Майкл, доктор філософії, професор соціальних наук, Центр теорії, культури та суспільства, Лондон, Великобританія
Шевченко Сергій Леонідович, доктор філософських наук, Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, Україна
Ярослав Філіп Чуб, доктор політичних наук, професор, Інститут європейських студій Варшавського університету, Варшава, Польща

Editorial:

Oleh Batrymenko, D. Sc. in Politology, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine (Editor in Chief)

Kyryliuk Fedir, D. Sc. in Philosophy, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine (Deputy Editor)

Modrzejewski Arkadiusz, Dr hab., Professor (Dept. of Political Science), University of Gdansk: Gdansk, Pomeranian, Poland (Deputy Editor)

Mykola Khylyko, D. Sc. in Philosophy, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine (Scientific Editor)

Dmytro Tovmash, PhD in Philosophy, Associate Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine (Executive Secretary)

Editorial Board:

Carina Viviana Ganuza, D. Sc. in Politology, Professor, National University of Rosario, Argentina

Carwill Bjork-James, PhD in Philosophy, Vanderbilt University, Nashville, USA

Olga Brusylowska, D. Sc. in Politology, Professor, Odessa Mechnikov National University, Ukraine

Fabian Cabaluz, D. Sc. in Sociology, Professor, The Metropolitan University of Educational Sciences, Santiago, Chile

Balkan Devlen, PhD in Political Science, Adjunct Research Professor, Norman Paterson School, Ottawa, Canada

Olha Keller, D. Sc. in History, Professor, Eberhard Karls University of Tübingen, Germany

Milan Luptak, PhD in Philosophy, Associate Professor, University of Economics, Prague, Czech Republic

Tetiana Liashenko, D. Sc. in Politology, Senior Researcher, Kuras Institute of Political and Ethnic Studies, National Academy of Sciences of Ukraine

Yuriy Matsiyevsky D. Sc. in Politology, Professor, The National University of Ostroh Academy, Ukraine

Dmytro Nelipa, D. Sc. in Politology, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Jurgen Neyer, D. Sc. in Politology, Professor, European University Viadrina, Frankfurt (Oder), Germany

Svitlana Storozhuk, D. Sc. in Philosophy, Professor, Taras Shevchenko National University, Ukraine

Oleh Tkach, D. Sc. in Politology, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Anastasiia Tormakhova Ph.D, Associate Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Oleh Tupytsia, D. Sc. in Politology, Professor, Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine

Mikle Featherstone, D. Sc. in Sociology, Professor, Culture and Society Center, London, United Kingdom

Serhii Shevchenko, D. Sc. in Philosophy, Institute of Philosophy named after H.S.Scovoroda of National Academy of Science of Ukraine

Jaroslav Filip Czub, Dr. Sc. in Politology, Professor, University of Warsaw, Poland

ЗМІСТ

ПОЛІТИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС

<i>Крисаченко В. С.</i> Системність українознавства і консолідація нації: екзистенційний дискурс	12-28
<i>Деркач В. Л.</i> Аргументи проти морального реалізму	29-53
<i>Дорошенко І. М.</i> Значення іноземної мови в стратегії мовної підготовки педагогічних кадрів	54-69
<i>Товмаш Д.</i> Подолання бідності: сутнісні ознаки на шляху реалізації цілей сталого розвитку	70-77
<i>Аташкаде Р. В., Гончаренко М. М., Пугач А. В., Серова Ю. В.</i> Рекламна діяльність: соціальні смисли сучасного суспільства	78-91
<i>Пінчук Є. А., Олексин І. Я., Машеренкова Г. С.</i> Методологічні аспекти соціально- філософського аналізу спортивної діяльності	92-102

БЕЗПЕКОВИЙ ПРОСТІР УКРАЇНИ

<i>Гарькавий Є. М., Сірий С. В.</i> Стратегічні комунікації сил оборони України як об'єкт політологічного дослідження	103-123
<i>Батрименко О. В.</i> Роль соціальних медіа у російсько-українській інформаційній війні	124-132
<i>Сащук Г. М., Рихлік В. А.</i> Інформаційний складник гібридної війни Росії проти України	133-146
<i>Тараненко Г. Г.</i> Позитивний мир для аналізу російсько-української війни	147-159
<i>Неліпа Д. В.</i> Вдосконалення політичних механізмів державного реагування на загрози національній безпеці України в релігійній сфері	160-174
<i>Каращук М. Г.</i> Демократія, громадянське суспільство і безпека в умовах поширення ситуації ризику	175-187

СВІТОВА ПОЛІТИКА

- Ткач О. І., Ткач А. О.* Туризм в соціальних мережах як складова smart power в сучасних політичних процесах 188-203
- Петренко В. В.* Особливості функціонування влади в сучасній Китайській Народній Республіці 204-213
- Крупеня І. М.* Еволюція зовнішньополітичних пріоритетів Малайзії 214-231

РЕЦЕНЗУВАННЯ

- Хилько М. І.* Українознавчий аналіз релігійного буття України. *Рецензія на книгу: Крисаченко В. С., Фігурний Ю. С., Чирков О. А. Українське християнство: утвердження ідентичності. Концептуальні нариси / МОН України; НДІУ; Крисаченко В.С. (кер-к проєкту, наук. ред-р), Київ: НДІУ, 2022. 404 с.* 232-239

Вимоги до публікацій: розташовані на сайті збірника (<http://zpv.knu.ua/>)

CONTENTS

POLITICAL AND PHILOSOPHICAL DISCOURSE

- Valentyn Kryshchenko*. Systemicity of ukrainian studies and consolidation of the nation: an existential discourse 12-28
- Vadym Derkach*. Arguments against moral realism 29-53
- Inna Doroshenko*. The importance of a foreign language in the strategy of language training of teachers 54-69
- Dmytro Tovmash*. Overcoming poverti: essential features on the way to realize the goals of sustainable development 70-77
- Ruslana Atashkadeh, Maryna Honcharenko, Anastasiia Puhach & Yuliia Sierova*. Advertising activity: social meaning of modern society 78-91
- Yevhen Pinchuk, Igor Oleksyn & Halyna Masherenkova*. Methodological aspects of social and philosophical analysis of sports activities 92-102

SECURITY SPACE OF UKRAINE

- Yevhenii Harkavyi & Serhii Siryi*. Strategic communications of the defense forces of Ukraine as an object of polytologic research 103-123
- Oleh Batrymenko*. The role of social media in the russian-ukrainian information war 124-132
- Hanna Sashchuk & Volodymyr Rykhlik*. Information component of Russia's hybrid war against Ukraine 133-146
- Anna Taranenko*. Positive peace for russia-ukraine war analysis 147-159
- Dmytro Nelipa & Liudmyla Yevdokymova*. Improvement of political mechanisms of state response to the threat to the national security of Ukraine in the religious sphere 160-174
- Mykola Karaschuk*. Democracy, civil society and security in the conditions of the risk situation expanding 175-187

WORLD POLITICS

Oleg Tkach & Anatoly Tkach. Tourism in social networks as a component of smart power in modern political processes 188-203

Viktoriia Petrenko. Features of government functioning in the modern People's Republic of China 204-213

Iryna Krupenya. Evolution of Malaysia's foreign policy priorities (1957–2022) 214-231

REVIEW

Mykola Khylo. Ukraine expert analysis of the religions existence of Ukraine. Review on the book: *Krysachenko V.S, Figurine Yu.S, Chirkov O.A. Ukrainian Christianity: establishment of identity. Conceptual essays / MES of Ukraine; RIUS; Krysachenko V.S. (Project Manager, scientific editor), Kyiv. RIUS, 2022. 404 s.* 232-239

Author Guidelines: located on the website of the collection (<http://zpv.knu.ua/>)

Крисаченко Валентин Семенович

Науково-дослідний інститут українознавства МОН України (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-4965-2750>

e-mail: krysachenkovs@gmail.com

СИСТЕМНІСТЬ УКРАЇНОЗНАВСТВА І КОНСОЛІДАЦІЯ НАЦІЇ: ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ДИСКУРС

Резюме

Наукове українознавство об'єктом свого вивчення має Україну як системну цілісність у просторі і часі. Сукупність знань про Україну складає емпіричну підвалину, теоретичні узагальнення створюють її евристичний образ і дозволяють створювати прогностичні моделі розвитку. Залежно від поставленої мети та інструментарію їх тлумачення, використання такого знання вкладається в наступні базові конструкти: 1) догматизм, 2) еkleктика, 3) системність і 4) синергія. Системність дозволяє диференціювати об'єкт пізнання (України) на окремі предмети і, таким чином, всебічно вивчати її різнобічно у найважливіших вимірах буття. Синергізм спрямований на поєднання предметного знання про ті чи інші особливості об'єкта пізнання в цілісну картину про нього. Саме в подібному напрямку і полягає головний вектор розвитку сучасного українознавства. Нагромаджений обшир об'єктивних знань про Україну відіграє креативну роль у формуванні національної свідомості та розбудові громадянського суспільства. В умовах повномасштабної російсько-української війни саме консолідація продуктивних сил держави виступають запорукою її незалежності та суверенітету.

Ключові слова: Україна, українознавство, системність, російсько-українська війна, консолідація українського суспільства

Вступ

Одвічний недруг України російський тоталітаризм в осерді своїх зазіхань на нашу ідентичність, суверенітет, історичну і культурну спадщину, всі інші набутки та ресурси нації постійно спекулює на українській ідеологемі, але з протилежним знаком. Рашистське «українознавство»

ґрунтується на **аксіомі заперечення**, заперечення всього і вся, що пов'язано з Україною, її цивілізаційною самобутністю, культурою, мовою, державою тощо. І подібні утопії з нелюдською жорстокістю намагаються втілити в життя шляхом репресій, депортацій, голодоморів, загарбницьких війн та намаганнями перетворити Україну у випалену вогнем і розтоптану чобітьми агресора пустелю.

У всіх подібних протистояннях українська нація витримала випробування часом, чинила спротив і вистояла. І є великі сподівання і очікування, що в нинішній російсько-українській війні Україна не лише дасть гідну відсіч агресору, але й переможе його. І запорукою цьому — неймовірна і небачена консолідація українського суспільства у боротьбі з ворогом, а також з'єдинення з нами у нашій справедливій борні з агресором всього демократичного світу.

Суспільна консолідація — свідомий вибір громадян, який ґрунтується на **високому рівні самосвідомості та знань про свою Батьківщину**, її докорінній культурній відмінності від Росії та європейській самодостатності. В цьому контексті українознавство постає своєрідною настільною книгою, тезаурусом знань як про себе самого, так і про весь народ і рідну землю. Ці знання окреслюють національні інтереси та цінності і виконують об'єднавчу функцію при пошуку необхідності та шляхів гуртування всіх громадян в нову синергетичну якість — нездоланну Україну.

Мета статті

Метою дослідження є виявлення системності українознавства як науки та її духовно-практичного значення в консолідації українського суспільства. В контексті досягнення головного завдання важливим є обґрунтування об'єкта, предмета, методів та підходів, концептуальних узагальнень українознавства як синтетичної науки. Важливим є також аналіз перетікання наукового знання в його духовно-практичну, екзистенційну форму.

Методи дослідження

Досягнення означеної мети здійснювалось з використанням методів історичної реконструкції та актуалізму, політичного аналізу, об'єктивації знання, засобів праксеології та аксіології. Їхній евристичний потенціал сприяє створенню синергетичного ефекту від застосування аналітичних та дедуктивних узагальнень спеціальних напрямків українознавства.

Результати

Визначальним законодавчим документом, котрий унормовує засади і смисл існування української держави, є Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. І вже в статті 1 цього акту визначається сам об'єкт застосування його дії: «Україна є

суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава [1, с. 6]. Отже, Україна — визначальна детермінанта головного закону нашої держави, що закономірно робить її також центральним об'єктом наукового пізнання в усіх її вимірах: природних, історичних, соціальних, політичних, економічних, демографічних тощо. І від повноти знань про цей об'єкт, тобто Україну, безпосередньо залежить ефективність і доцільність утвердження нашої держави як для себе, так і для світу. І ці знання складають обшири українознавства в найширшому розумінні цього слова. Водночас, існує нагальна потреба такі різномірні знання акумулювати та синтезувати у спеціальну галузь знань, в межах і можливостями якої можна робити експлікацію всіх знань про Україну в цілісну, доказову і прогностичну, логістичну та дискурсивну системну науку про Україну — **українознавство**.

Знання про Україну такі ж одвічні, як і сама наша країна: свідченням тому є незліченні тексти з описами нашої землі та її людності, починаючи від біблійних часів і до наших днів [2]. З часом, по мірі формування раціонального інструментарію осягнення світу, ці відомості набували обрисів нормативної науки, тобто систематизованого знання про закономірності існуючого, тобто України, засобами емпіричного обґрунтування та теоретичного пояснення з прогностичними моделями його розвитку. Генетично воно виростило на ґрунті **цільового об'єднання знань з різних наукових галузей стосовно конкретного об'єкта — України**. Обриси повноцінної науки українознавство набуває вже першій половині XIX ст. (праці В. Капніста, Г. Кониського, М. Гоголя, М. Максимовича, М. Костомарова та ін.). В XX ст. українознавство стає фундаментальною наукою, зусиллями представників якої було розкрито та обґрунтовано об'єктивність та самодостатність існування України як етнокультурної та геополітичної реальності (І. Франко, М. Грушевський, О. Бочковський, Д. Чижевський, Ю. Липа, Є. Маланюк та ін.).

Українознавство в широкому розумінні формується не за методом дослідження, а за **об'єктом**, маючи на меті не розчленування і дослідження ідеалізованого об'єкта під певним кутом бачення (тобто фрагмента реальності), але «стереоскопічне», об'ємне бачення конкретної цілісної системи — України, розуміння умов виникнення її як неповторної, своєрідної та стійкої частини універсуму. Для формування такого бачення необхідно використовувати **методи системних наук**, засобами яких синтезувати здобутки конкретних дисциплін. Зразком науки, котра будується на системному баченні, можна вважати космологію — галузь знань про Всесвіт або екологію — науку про природні системи поверхні нашої планети в їх системно-функціональній єдності.

У сфері етнології (народознавства) також виокремились окремі науки, які на початку свого існування вважались комплексами знань із спеціальних напрямків дослідження — єгиптологія, синологія, гебраїстика,

індологія, германістика тощо. Тим часом, всі ці науки можна розглядати і як галузі культурології, присвячені спеціальним об'єктам. Тоді загальну теорію культури можна розглядати як загальну культурологію. Весь комплекс наук про цілісні системи називають **об'єктними** або системними. Їх вважають об'єктними, оскільки вони сформовані за принципом вивчення реального об'єкту дослідження, а поняття «системні» відображає всеохопну суть методологічного підходу. Також на різних рівнях наукових досліджень можна виділити групу системно-історичних наук — на математично-абстрактному (синергетика), на природничому (історична геологія), на життєзнавчому (палеонтологія та еволюціонізм), суспільному (історія, т. зв. супутні дисципліни та філософія історії).

У **системних** наук не можна обмежитись окремим методом пошуку, який диктується специфікою вичленованого предмета дослідження, що організовує тільки її коло знань. Натомість, замість утилітарного аналітизму використовується системний (об'єднуючий) підхід та комплекс методів з різних наук. Організація останнього диктується специфікою розглядуваного об'єкта дослідження. Наприклад, кібернетика, яка спочатку постала як міждисциплінарна галузь знання, нині перетворилася на самостійну науку, котра вивчає, як в живому організмі, машині та суспільстві відбувається переробка інформації, пов'язаної з управлінням. Вцій науці описуються взаємоподібні процеси розвитку в складних системах, що раніше вивчалися виключно поокремо — фізикою, хімією, біологією, географією та соціологією. Методологічна суть її підходу полягає в тому, щоб описати систему на якісному рівні, шляхом використання певних фундаментальних ідей та образів, змодельовавши систему як цілісність, залучивши інформаційно-математичну мову.

Будь-яка системна наука не заміщає спеціальні, не витісняє їх з поля наукових досліджень, але доповнює їх в тому, що вони не можуть дати, а саме — в розумінні принципів існування та розвитку цілісностей, оскільки опис принципів їх постання в межах спеціальних, розчленовуючих та уніфікуючих наук викликає значні, інколи навіть нездоланні, труднощі.

Наприклад, синологію визначають як комплекс наук, пов'язаний з вивченням мови, літератури, філософії, історії, економіки, політики та культури Китаю. Саме в межах цієї науки прагнуть досягнути цілісного бачення феномену Китаю. Разом з тим китаїстикою (чи синологією у вузькому значенні) називають розділ мовознавства, котрий вивчає китайську мову. Аналогічні пари наук або наукових комплексів розроблено стосовно інших національно-культурних реальностей. Так само ми маємо відповідно й **українознавство та україністику**: у першому випадку мова йде про науку про цілісну Україну, в другому — зібрання інформації (не завжди систематизованої та впорядкованої) про Україну..

В **українознавстві** мова йде про інтеграцію конкретних знань з різних спеціальних дисциплін в окрему науку. Така інтеграція випливає з необхідності **осягнення України як системної реальності**, що неможливо зробити, розглядаючи лише її окремі складові — природу, економіку, політику тощо.

Вихідна світоглядна позиція системних наук — погляд на предмет як на цілісність, на яку накладається дія великої кількості чинників розвитку. Водночас, у такій системі співіснують різні типи явищ, різні елементи. Суцє в такому дискурсі являється розуму не поділеним на ідеалізовані елементи, а цілісними об'єктами, відкритими один одному для взаємодії, і, водночас, наділеними захисними механізмами для збереження власної ідентичності.

На сьогодні в українознавстві існує ціла **низка підходів**. З певною долею абстракції їх можна об'єднати в наступні смислові групи:

1) догматичний; 2) еклектичний, 3) системний, 4) синергетичний.

Догматизм. Цей підхід ґрунтується на тих чи інших задекларованих положеннях, котрим надається статус абсолютної істини, які визнаються непорушними і незмінними, опредметнення яких здійснюється зацікавленою стороною. Найпоказовішими в цьому контексті є різноманітні російські наративи та ідеологеми, спрямовані на саме заперечення об'єктності та екзистентності України, котрі виступають ідейним підґрунтям агресивної загарбницької політики щодо України.

Головний метод обґрунтування офіційного історичного наративу Росії — **апологетичний**. Наукові висновки підміняються суб'єктивними твердженнями, яким надають статусу істинних. Засобом подібної трансформації є нав'язування певної світоглядної позиції, котра включає прийняття певних тверджень як переконань, та вироблення особистої довіри до джерела запропонованих догматів. Внаслідок цього формується віра в істинність мовленого дискурсу, незалежно від того, яким він є насправді. Подібний наратив не піддається об'єктивній практичній перевірці і логічному доведенню, оскільки в самій його структурі відсутня сама можливість заперечення. Захист і виправдання тих чи інших постулатів наративу ґрунтується на апеляції до вищого смислу і мети діяльності його носія. Подібна трансцендентність вихідних підстав уможливорює цілковите знеособлення об'єктів впливу, з подальшою їх кооперацією в колективну субстанцію дії. Такому наративу імпліцитно притаманні конструктивні центри-організатори, навколо яких вилаштовується вся необхідна «доказова» база для публічної легітимізації будь-яких дій держави, включно з протиправними та незаконними, котрі набувають в такому вигляді сакрального значення.

Сутнісним призначення російського офіційного наративу є **самозбереження імперії** в її засадничих принципах і засадах

політичного буття. Саме суспільство при цьому виступає допоміжним матеріалом для цілереалізації відповідних стратегем функціонування держави, смислосназначимість яких сприймається як найвища цінність людського існування. При цьому офіційний наратив постає не як підсумок вивчення реального історичного процесу, а як ідеологічний конструкт з селективно підібраних і припасованих один до одного фактів, міфів та ідей, об'єднаних потребами режиму. Влада декларує відповідні міфот-а ідеологеми як істину, з вимогою їх безумовного сприйняття в якості регулятивних норм повсякденного існування громадян. Монополізувавши право на істину, режим позбавляє громадян можливості критичного сприйняття запропонованих до виконання норм і приписів, підкріплених загрозою кримінальної відповідальності та відвертим терором.

Еклектизм. Сутність цього підходу полягає в суміщенні в одному вченні різнорідних, нерідко—несумісних одні з одними, різнорідних ідеологічних, раціональних та емпіричних конструктів, В такому разі відбувається нав'язування, запозичення та спроба суміщення суперечливих між собою ідей, концепцій, стратегем, оцінок та теоретичних висновків, спрямованих на обґрунтування цільової мети того чи іншого тексту. Масштабність еклектичного українознавства пояснюється багатовіковою бездержавністю України і використанням тими чи іншими панівними ідеологіями знання про неї з власною корисливою метою. Понад те, фактично можна стверджувати, що навіть наукове українознавство до кінця XIX століття відчувало на собі тягар такого «доповнювального» підходу.

Але в збереженні такого еклектичного дискурсу нині слід бачити чинник штучного гальмування розвитку українознавства, зазіхання на національну безпеку України загалом. Яскравим прикладом цьому слугують численні писання титулованого академіка П. Толочка, в яких вся концептуальна спрямованість знаходиться в річищі російського офіційного наративу щодо України. І автор цього не приховує, про що відверто декларує в резюме одного з останніх своїх творінь, видрукованого російською мовою в С.-Петербурзі: ««Украина в огне евроинтеграции», «Заблудшие», размышляет [Толочко] над наиболее злободневными проблемами украинской жизни суверенного периода. Данное исследование посвящено взаимоотношениям Украины и России, неожиданно ставшим остро конфронтационными. Главная причина этого— политика националистической элиты Украины, взявшей курс на интеграцию страны в европейское сообщество и НАТО и провозгласившей его новым цивилизационным выбором. Две так называемые революции — «оранжевая» (2004) и «достоинства» (2013–2014) — по сути, не только привели к противостоянию Украины с Россией, но и обострили отношения внутри украинского общества, запустили меха-

низм державного і територіального розпаду» [3] Годі й коментувати академіка-запроданця.

Еклектизм суперечить принципам розвиненої науки, особливо коли він ще й рясно підживлений ідеологічними догмами та шовіністичними стратегемами. Впровадження його в систему освіти суперечить принципу повноти та цілісності знання, перешкоджає створенню в учнів гуманістичної та цілісної картини світу. На жаль, вся освітня та й наукова практика за часів перебування України в СРСР вибудовувалася з опертям на означені ідеологеми догматизму та еклектизму.

Системність. Парадигму розбудови наукового українознавства на засадах системності та об'єктивності і впровадження його в усі сфери громадського життя запропонував академік В. І. Вернадський. У розпал шовіністичного шалу часів першої світової війни влітку 1915 р. в садибі Шишаки під Полтавою вчений пише статтю «Українське питання і російська громадськість». В ній він наголошує на давності та самотності української ідентичності, на настирному бажанні Росії «поглинути й перетравити» Україну. Але вчений переконаний, що набуття державної незалежності Україною — неминуче, і у вільній країні буде конче необхідним введення «спеціальних дисциплін з українознавства у вищій школі та відповідних предметів у середній» [4, с. 3]. А з постановням УНР всі свої зусилля В. І. Вернадський спрямовує на організаційне забезпечення збереження культурної спадщини України та створення центрів наукового вивчення українознавства. Зокрема, було створено Всеукраїнську Академію Наук, Національну книгозбірню України, Комісію по вивченню продуктивних сил України та інші установи. Структурно ВУАН складалася з трьох відділів: Історико-Філологічного, Фізико-Математичного і Соціально-Економічного. З них перший відділ практично повністю обіймався проблемами українознавства, включаючи до свого складу такі комісії: історико-філософську, усної словесності, історії давнього українського письменства, давньої історії українського народу, соціально-економічної історії України, новітньої історії українського народу, історії громадських рухів, візантології, історії українського мистецтва, етнографії, історичної географії та ін.

Подібне диференціювання об'єкта пізнання (України) на окремі предмети дозволяло всебічно вивчати її різнобічно у найважливіших вимірах буття. Саме тому і виникають підстави вести мову про систематичне, навіть — **системне вивчення України спираючись на наукові методи пізнання** і відкидаючи запліснявілі ідеологеми догматизму та еклектизму. На жаль, неуспіх українського народу у визвольних змаганнях і повернення України до колоніального стану практично звели нанівець повноцінні наукові пошуки, особливо в сфері гуманітаристики. В науці та освіті знову запанували догми та матриці тоталітаризму, а українознавство було зведено

до інструментарію партійного вжитку як засіб утвердження меншовартості та неповноцінності українців.

В цьому контексті глибинний смисл має думка одного з провідних діячів УНР і видатного українознавця Дмитра Дорошенка: «Наука українознавства дуже рідко й в дуже короткі періоди тішилася сприятливими умовами для свого розвитку. Здебільшого ж доводилося їй боротися з перешкодами, по які інші, щасливіші своєю історичною долею народи не мають навіть поняття. І все ж таки вона виявила надзвичайну живучість і досягла дуже поважних здобутків, якими сміливо може величатись перед усім культурним світом. Для самого ж українського народу, для розвитку його національного самопізнання й свідомості вона мала значення просто неопцініме. Вона була натхнена й перейнята глибокою любов'ю до рідної землі й до свого народу, бажанням прислужитись до його добра» [5, с. 39].

В цей час, однак, системне наукове українознавство знайшло своє живильне середовище в західному світі, зокрема в місцях концентрації політичної та наукової еміграції українців. У Львові продовжувало діяти Наукове Товариство імені Тараса Шевченка, у Відні з 1918 р. почав діяти Соціологічний Інститут а з 1921 р. — Український Вільний Університет, в Подєбрадах з 1922 р. почала діяти Українська Господарська Академія, у Празі (з 1923 р.) — Український Високий Педагогічний Інститут імені М. Драгоманова, в Берліні (з 1926 р.) — Український Науковий Інститут і т. д. Зрештою, в 1924 р. було засновано Український Академічний Комітет, з котрого у 1945 р. витворилась Українська Вільна Академія Наук, завданням яких була координація зусиль всіх український вчених і організацій на еміграції та репрезентувати українську науку в міжнародному співтоваристві. Саме зусиллями діаспорних вчених українознавство не лише не втратило, але й набуло потужного поштовху для свого подальшого розвитку як системної галузі знань про Україну та світове українство.

Синергізм. В класичному розумінні під синергією розуміють сумарний ефект взаємодії двох або більше факторів, внаслідок чого їхня дія суттєво переважає ефект кожного окремого компонента у вигляді простої їхньої суми. В науковому пізнанні синергетичний ефект досягається від поєднання предметного знання про ті чи інші особливості об'єкта пізнання в цілісну картину про нього. **В українознавстві межовим об'єктом пізнання є вся Україна у просторі і часі**, а ті чи інші її даності є предметом розгляду спеціальних наук, причому не лише гуманітарних, але й природничих. А тому, із здобуттям незалежності в 1992 р. в науковому співтоваристві розпочався активний науковий пошук у напрямку синтезу різнорідного знання про Україну в **цілісну інтегративну науку українознавства**.

Тому зазначеним еkleктичному та догматичному підходам слід протиставити **розвинене наукове українознавство**, котре має ґрунтуватися на **системному** підході, науковій виваженості висновків та суворому реалізмі. Останнє значить, що українознавство має не ідеалізувати та апологетично звеличувати об'єкт власного дослідження, але завжди дивитися на нього крізь призму врахування реальної історії, реального стану речей, зокрема міри його руйнування та існування небажаних центрів біфуркації.

Народ, суспільство, котре переходить на новий рівень самоорганізації, наприклад — від етносу до нації, у ході етнокультурної мобілізації має сформулювати свій статус у світі, досягнути свою перспективу у часі та світовій цивілізації [6]. Тому українознавство для донедавна недержавного народу, котрий тільки нині перебуває в процесі трансформації в націю, має виключне значення. Тому відомі фахівці з українознавства наголошують: «Об'єктом українознавства є Україна (країна і держава в усьому історичному часі та соціальному обширі), український етнос й українська нація, народ України як єдине ціле» [7, с. 9]. Але навіть таке досить повне визначення об'єкта даної науки, акцентує увагу лише на його соціальних вимірах, то як, безумовно, в процесі етногенезу виключну роль відіграють і природні обставини.

Основний методологічний принцип логіки наукового пізнання вимагає моделювання **досліджуваного об'єкту як цілісності** та розуміння принципів його існування виходячи з його власних закономірностей. Тоді українознавство можна визначити як науку, котра вивчає Україну як природно-соціо-культурну даність. В термінології академіка Степана Рудницького, українознавство **має поставати наукою про Україну як дискретну геополітичну реальність або єдність природного довілля та його соціального наповнення**. Інтеграція українознавчих знань впливає з необхідності зрозуміти системну специфіку культурно-соціальних процесів в Україні. Елементи мовознавства, філології, історії, філософії історії, філософії, економіки, політики та культури мають трансформуватися в новій, системній якості. Інша річ, наскільки вже сучасне українознавство, як вітчизняне, так і зарубіжне, перестало бути конгломератом знань та стало самостійною наукою.

Отже, постання наукового українознавства — не лише проблема вивчення минулого та наявного, вона значно ширша. Не секрет, що конкурентоздатність української культури у світі вкрай низька. І ніякими засобами пояснити такий стан, а тим більше виправити його, неможливо, окрім як застосовуючи інтегративні наукові методи та розкрити специфіку України як своєїрідної цілісності в просторі та часі, при цьому поглянувши

на неї не тільки через призму минулого і сучасного, а й майбутнього. **Українознавство має стати філософією і практикою розбудови Української Держави.**

Слід також відмітити, що українознавство як синергетика — наука молода, як і весь системний підхід, що має бути покладений в його основу. Останній сформувався лише у середині ХХ ст. і не має якихось остаточних, завершених та універсальних форм. Через це робота над українознавчими проблемами в певному смислі ще тільки розпочинається і триватиме надалі. Варіанти підходу до українознавства будуть, очевидно, різними, поки це не призведе до формулювання декількох або однієї центральної парадигми, котра впливатиме з бачення системоутворюючого чинника цілісності. Так, вже зараз можна взяти принаймні три таких системоутворюючих чинника — геокультурний, етнічний та історичний. В геокультурному смислі йдеться про зумовленість специфіки України як культурно-цивілізаційної єдності певною територією. Цей підхід, що зіходить до А. Дж. Тойнбі, ми бачимо в О. Пріцака, М. Михальченка та ін. Інший підхід — етнічний, що зіходить ще до концепції генетизму М. Грушевського, можна побачити, наприклад, в працях Інституту українознавства НАНУ у Львові та деяких інших. Тут своєрідність України як цілісної реальності виводиться з специфічних особливостей українського народу. Нарешті, Дж. Мейс пропонує ґрунтувати українознавство як систему знань українців про себе на історичній науці. Остання має вивчати не просто історичні обставини, тексти та історичні культурні факти, що об'єднали український народ в цілісність, але розкривати історію народу як систему знань про себе. Але при цьому передбачається і необхідність досягнути місце України в контексті європейської і світової цивілізації.

Очевидно, можуть бути різні підходи до українознавства, однак так чи інакше в його випадку йдеться про системну науку, котра **вимагає відповідної організації матеріалу, продиктованої об'єктом, а не методом.** Про переважання того чи іншого підходу можна сперечатися, однак фактом являється те, що оформлення цілісної парадигми в українознавстві свідчатиме про новий рівень розвитку цієї науки.

В умовах російсько-української війни визначальним підходом стає **екзистенційна** парадигма, котра визначає смисл і призначення буття України. А полягає вона в подоланні лінії розмежування між добром і злом, правдою і брехнею, насильство і злагодою тощо, тобто тим антиноміями, котрі привнесла у світ російська тиранія. І це подолання має векторизуватись у бік усунення неґації з суспільного життя і облаштування останнього на принципах і нормах демократії. В прагматичному вимірі мова йде про збереження і розвиток гуманітарного простору України, причому в органічному для нього європейському цивілізаційному обширі.

Гуманітарний простір України являє собою ціннісно-смысловий універсум творців цієї реальності. Його цілісність, недоторканість та розвиток є запорукою стійкого та прогресуючого розвитку українського суспільства, з усіма відповідними атрибутами самоорганізації — державою, культурою, економікою, ресурсами, природним довкіллям та і. В цих вимірах необхідно опиратися на ефективні моделі забезпечення прав і свобод громадян, всебічного розвитку кожної особистості, соціуму в цілому та його секторальних складових задля. Реалізація **творчих потенцій питомих носіїв** національно-державних цінностей є необхідною умовою утвердження України як повноцінного і, водночас, самобутнього суб'єкта міжнародних відносин.

Визначальною рисою гуманітарного простору є його людиновимірність. Людська особистість має знаходитися і на початку, і наприкінці цілепокладання існуючих соціальних та політичних структур. Громадяни мають повне право на всі ступені свободи особистості і водночас нести відповідальність за повноту дотримання вимог законодавчого поля соціуму. Їхня асоційованість у вигляді українського політичної нації та громадянського суспільства своїм закономірним наслідком має вибудування демократичної держави європейського типу, котра повинна бути спроможна гарантувати як людські права і свободи, так і національну безпеку для всього суспільства загалом.

Українська історія, яку без брому читати не можна (В. Винниченко), засвідчує виняткові зразки пробудження внутрішньої енергії спротиву в часи **екзистенційної загрози для всієї нації**. Наслідком цього є консолідація всієї свідомої спільноти у боротьбі за свою незалежність. Як зазначав один із чільних діячів УНР Ісаак Мазепа « після вибуху революції український народ виявив максимум своєї енергії для самоорганізації та розбудови своїх національних сил, але, скалічений двохсотлітньою неволею, був не в стані відразу встати на власні ноги» [8, с. 11]. Сучасну агресивну Росію українці зустріли таким самим внутрішнім єднанням до перемоги, але з значно міцнішими підвалинами для цього. За майже третину століття суверенного державного розвитку постало покоління вільних людей, котрі не здатні добровільно уярмити ані себе, ані свою країну. Їм також, як і на початку ХХ ст., заважають артефакти імперщини у власному домі, але здорові центри українських цінностей здатні подолати і цю загрозу існуванню нації

Пошук підвалин, шляхів та механізмів консолідації українського суспільства є запорукою і самого її існування, і подальшого успішного розвитку. Орієнтація на гуманітарні пріоритети передбачає вивершення в центр суспільного буття громадянина, з його правом на свободу, гідність і честь. Громадянин же постає і найбільшою соціальною цінністю, як творець держави, яка покликана захищати і оберігати

його інтереси. Існують також засадничі морально-етичні та духовно-практичні регулятиви міжлюдських взаємин, котрі уможливають пошук суспільного консенсусу та злагоди.

Особливу роль відіграють **інформаційно-комунікативні можливості** формування єдиного простору взаєморозуміння, спілкування та прийняття рішень. Відповідальність і справедливість при цьому повинні мати не лише правовий, але й екзистенційний вимір, а пошук компромісів повинен стати шляхом до узгоджених вчинків на всіх рівнях та гілках влади. Сформоване громадянське суспільство має, з одного боку, уникати спокуси перебрання на себе невластивих йому політичних функцій, а з іншого, повною мірою здійснювати свою людиноцентричну діяльність по захисту прав і свобод кожного члена суспільства.

На характер і спрямованість української безпекової політики суттєвий вплив справляють **зовнішні дестабілізуючі чинники, насамперед з боку Росії**. При цьому використовуються найрізноманітніші засоби та напрямки такого впливу, зокрема інформаційні, політичні, дипломатичні, культурні, економічні та військові, які здійснюються шляхом тиску, шантажу, заохочення, підкупу та відвертого примусу.

Об'єктами такого впливу постають владні, управлінські та професійні структури, ті чи інші партійні чи олігархічні групи інтересів, формування та організації громадянського суспільства, різноманітні соціальні, етнічні та територіальні спільноти тощо. **Головною метою** постає збереження тотального контролю над Україною та трансформація її в частину нового імперського геополітичного простору Росії. **Провідними ідеологемами** при цьому постають ностальгічні редукції за радянським минулим та утвердження цінностей і пріоритетів «русского міра» як, начебто, єдино прийнятних для українського суспільства. Скоординованими зовнішніми зусиллями **створюється певна віртуальна фантомна реальність**, яка подається як дійсно існуюча, справжня і єдино можлива. Подібним чином сконструйована, зазомбована українська спільнота, на думку агресора, в своєму життєвому виборі і повинна орієнтуватися на нав'язану ззовні матрицю поведінки і дії.

Деструктивний вплив зовнішнього, чужого відбувається у двох взаємопов'язаних вимірах: діяхронному та синхронному. Перший або **історичний вимір**, спрямований на утвердження та збереження української минувшини як невід'ємного складової російської, зокрема радянської системи, котра в такому поданні міфологізується та ідеалізується, і постає як світ бажаний, омріяний та смисложиттєвий, як такий, лише в якому і можливе повноцінне буття людини. Синхронна або **актуальна площина** існування спільнот своїм концентром має творення спільної фантомної ідентичності представників «русского міра», нівелю-

вання української самодостатності, заперечення самого онтологічного факту існування українства.

Вкручені, імплантовані подібним чином у масову свідомість частини українського суспільства подібні стереотипи стають своєрідними **маніпулятивними регуляторами свідомості** тих громадян України, котрі не поділяють загальнонаціональні, загальнодержавні цінності та конституційні норми життя, і стають зручним матеріалом для сепаратистських настроїв та рухів.

Національні особливості України є результатом впливу чинників різноманітного ґатунку: природного, соціального, політичного, культурного, економічного та ін., причому їхнє значення не завжди тлумачиться як рівноцінне та неминуче. Водночас, **існують консолідаційні первні**, центри ціннісного об'єднання всього українського народу, котрий змушений відстоювати і захищати власні цінності, причому як матеріальні, так і духовні. З цією метою громадяни самоорганізуються, об'єднуються і виступають в обороні як свого особистого, так і спільного дому — України. Героїзм, патріотизм, відданість, мужність, аскетизм, колективна воля — головніші з ментальних рис такої базової особистості українця.

Старанно дбати про власну країну, наповнюючи її достатком і свободою, надійно захищати від зазіхань на незалежність та територіальну цілісність держави, і власним розумом думати про долю майбутніх поколінь — до таких кроків спонукує увесь історичний набуток і зміст нашого національного характеру. Україна як інтегральний носій національних цінностей мусить імплементувати в систему своїх міжнародних комунікативних зносин, причому як офіційних, так і неурядових, наступні риси поведінки: наполегливість, послідовність, стійкість, відповідальність, вимогливість, обов'язковість, доброзичливість, розуміння, толерантність, щирість.

Безперечно, **саме національна самобутність України є екзистенційним гарантом її історичного буття**, постаючи визначальною складовою у прагненнях української нації зберегти свою національну ідентичність. При цьому суспільні рухи, як і в інші кризові період и минувшини, консоліднуються навколо загальнонаціональних пріоритетів смислів та цінностей, вважаючи першочерговими завданнями не лише захист не лише власного суверенітету та територіальної цілісності держави, але й цивілізаційних демократичних цінностей загалом. Опредметнення архетипів та культур них кодів нації переконує в неминучості перемоги добра над злом, утвердженні самодостатньої, розвиненої та незалежної України. Його сутнісні складові постають запорукою гідної відсічі у важкій повномасштабній війні Росії проти України. Це переконливо підтверджується феноменом нездоланного спротиву України повномасштабній військо-

вій російській агресії, в підвалинах якого якраз і знаходяться архетипові ментальні коди українського буття.

Для українського суспільства **національні цінності** були і є системоорганізуючим чинником власного буття та розвитку. Саме цей світоглядний предикат визначав своєрідність українського етносу, його розуміння держави, громади, сім'ї та значення конкретної особистості у світі, національні цінності творили надійний підмурівок доброзичливого, толерантного ставлення до інших, породжували почуття відповідальності з свої вчинки та спонукали до налагодження справедливості і взаєморозуміння. Національні цінності є тим стягом, знаменом, під яким гуртувалось не одне покоління українців у визвольних змаганнях проти загарбників, саме вони постають тим духовним началом, на основні якого нині вибудовується успішна незалежна європейська українська держава.

Державна політика соціального інвестування в гуманітарну сферу виступає ефективним механізмом не тільки збереження, але й примноження креативної консолідації суспільства. Подолання внутрішніх ліній розмежування, досягнення суспільної злагоди та солідарної участі громадян в захисті національних інтересів України підвищує рівень довіри на всіх ієрархічних рівнях соціуму, породжує синергетичний ефект дієвості стратегічного планування. В цьому контексті креативна функція української політичної нації полягає в індукуванні руху до **соціетального стану суспільства**. Такий стан передбачає відповідність наступним критеріям: в політичній сфері — утвердження реальної демократії та розвиток громадянського суспільства; в економічній — утвердження модернових технологій та продуктивного землеробства; в соціальній — розбудова системи гарантування високого рівня життя та самодостатності людини; в культурній — утвердження громадянської ідентичності, колективної свідомості, мультикультуралізму, ціннісних пріоритетів нації-держави. У політико-правовому вимірі це означає побудову **соціальної держави**, в якій високий рівень життя та добробуту всіх громадян є стратегічним смислом і мірилом діяльності всіх гілок та рівнів влади.

Висновки

Сукупність знань про Україну складає емпіричну підвалину науки українознавства. Залежно від поставленої мети та інструментарію їх тлумачення та використання вони вкладається в такі базові конструкти: 1) догматичний, 2) еkleктичний, 3) системний і 4) синергетичний. *Догматизм* ґрунтується на тих чи інших задекларованих положеннях, опредметнення яких здійснюється зацікавленою стороною. Найпоказовішими в цьому контексті є різноманітні російські ідеологеми, спрямовані на саме заперечення об'єктності України. Сутність *еклектизму* полягає в суміщенні в одному вченні різнорідних, нерідко несумісних одні з одними, смислів.

Показовими прикладами є наповнення інформаційного простору провокативними пропагандистськими тегами або використання в системі освіти суперечливого навчального матеріалу. *Системність* дозволяє диференціювати об'єкт пізнання (України) на окремі предмети і, таким чином, всебічно вивчати її різнобічно у найважливіших вимірах буття. *Синергізм* спрямований на поєднання предметного знання про ті чи інші особливості об'єкта пізнання в цілісну картину про нього. В українознавстві межовим об'єктом пізнання є вся Україна у просторі і часі, а ті чи інші її даності є предметом розгляду спеціальних наук, причому не лише гуманітарних, але й природничих. Саме в подібному напрямку і полягає головний вектор розвитку сучасного українознавства. Нагромаджений обшир об'єктивних знань про Україну відіграє креативну роль у формуванні національної свідомості та розбудові громадянського суспільства. В умовах повномасштабної російсько-української війни саме консолідація продуктивних сил держави виступають запорукою її незалежності та суверенітету.

Список посилань:

1. Конституція України. Офіційне видання. Київ: Міністерство юстиції України, 2006. 124 с.
2. Крисаченко В. С. Українознавство: Хрестоматія-посібник: У 2 кн. Кн. 1 / Передмова П. П. Кононенка. Київ: Либідь, 1996. 352 с. Кн. 2. К.: Либідь, 1997. 464 с.
3. Толочко П. П. Украина между Россией и Западом: историко-публицистические очерки. СПб: СПбГУП, 2018. 592 с.
4. Вернадський В. І. Українське питання і російська громадськість / Публікація В'ячеслава Брюховецького, переклад з рос. Наталки Білоцерківець. *Молода гвардія*. 1988. № 50. С. 3.
5. Дорошенко Д. Розвиток науки українознавства у ХІХ — на початку ХХ ст. та її досягнення. *Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича*. Київ: Либідь, 1993. С. 26–39.
6. Ребет Лев. Формування української нації. Мюнхен: Видавництво «Сучасна Україна», 1951. 59 с.
7. Історія українознавства: навч. посіб; за ред. П. П. Кононенка. Київ: Академвидав, 2011. 512 с.
8. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917–1921. Частина перша. Центральна Рада — Гетьманщина — Директорія. [Б. м.]: Видавництво «Прометей», 1950. 210 с.

References:

1. *Constitution of Ukraine*. (2006). Official publication. Kyiv: Ministry of Justice of Ukraine. 124 p. [in Ukrainian].

2. Krysachenko, V.S. (1997). Ukrainian studies: Textbook-guide: In 2 books. Book 1 / Foreword by P.P. Kononenko Kyiv: Lybid, 1996. 352 p. Book 2. Kyiv: Lybid. 464 p. [in Ukrainian].
3. Tolochko, P.P. (2018). Ukraine between Russia and the West: historical and journalistic essays. St. Petersburg: SPbGUP. 592 p. [in Russian].
4. Vernadsky, V.I. (1988). The Ukrainian question and the Russian public / Publication of Vyacheslav Bryukhovetskyi, translated from Russian. Natalky Bilotserkivets/ *Young Guard*. No. 50. P. 3. [in Ukrainian].
5. Doroshenko, D. (1993). Development of the science of Ukrainian studies in the 19th and early 20th centuries. and its achievements. *Ukrainian culture: Lectures edited by Dmytro Antonovych*. Kyiv: Lybid. P. 26–39. [in Ukrainian].
6. Rebet, Lev. (1951). Formation of the Ukrainian nation. Munich: «Modern Ukraine» Publishing House. 59 p. [in Ukrainian].
7. History of Ukrainian studies: education. means (2011); under the editorship P.P. Kononenko Kyiv: Akademyda,. 512 p. [in Ukrainian].
8. Mazepa, I. (1950). Ukraine in the fire and storm of the revolution. 1917–1921. Part one. Central Council — Hetmanship — Directory. [B.m.]: Prometheus Publishing House,. 210 p. [in Ukrainian].

Valentyn Kryshchenko

*Research Institute of Ukrainian Studies of the Ministry of Education and Culture of
Ukraine (Kyiv, Ukraine)*

<https://orcid.org/0000-0002-4965-2750>

e-mail: kryshchenkous@gmail.com

SYSTEMICITY OF UKRAINIAN STUDIES AND CONSOLIDATION OF THE NATION: AN EXISTENTIAL DISCOURSE

Abstract

Scientific Ukrainian studies has Ukraine as its object of study as a systemic whole in space and time. The body of knowledge about Ukraine creates an empirical foundation, theoretical generalizations create a heuristic image of it and allow the creation of prognostic development models. Depending on the set goal and the tools of their interpretation, the use of such knowledge is included in the following basic constructions: 1) dogmatism, 2) eclecticism, 3) systematicity, and 4) synergy. Systematicity makes it possible to differentiate the object of knowledge (Ukraine) into separate subjects and, thus, comprehensively study it in various ways in certain dimensions of existence. Synergism is aimed at combining subject knowledge about certain features of the object of knowledge into a coherent picture of it. It is in this direction that the main vector of the development of modern Ukrainian studies emerges. The accumulated breadth of objective knowledge about Ukraine changes the creative role in the formation of national consciousness and the development of civil society. In the conditions of a full-scale Russian-Ukrainian war, it is the consolidation of the productive forces of the state that act as a guarantee of its independence and sovereignty.

Key words: Ukraine, Ukrainian studies, systematicity, Russian-Ukrainian war, consolidation of Ukrainian society.

Стаття надійшла до редакції 12.08.22

© Криваченко В.С., 2022

Деркач Вадим Леонтійович

ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

<https://orcid.org/0000-0002-0123-3637>

e-mail: vadyt_derkach@kneu.edu.ua

АРГУМЕНТИ ПРОТИ МОРАЛЬНОГО РЕАЛІЗМУ

Резюме

Піддана критичному розбору позиція «морального реалізму», в якій, по-перше, судженнями зі значенням «істина\хиба» трактуються вирази, що визначають критерій оцінки, а сам цей критерій, по-друге, мислять як стан, що самим фактом незалежного від рішень людей свого існування визначає мотив, яким люди мусять керуватися, дотримуючись норми-припису, що є, тим самим, універсальним законом. Корінним сенсом морального реалізму є проголошення того, що люди не відповідальні за моральні установлення як за власні рішення, вони лише підпорядковують свою волю чомусь такому, що вони мусять робити, бо не мають вибору, відчужено приймаючи рішення. Цей реальний «моральний закон» трактується (в різних версіях) або як дана через одкровення воля вищої сили, до вироблення рішень якої люди не мають стосунку, а лише мусять їм коритися; або як об'єктивна зумовленість вибору, пізнана через рефлексію як природна закономірність; або як доведена теорема, зміст якої впливає дедуктивно як висновок з аргіогі пізнаваних уможлядно-інтуїтивно загальних принципів. Попри розбіжності в трактуванні онтологічного статусу та способу пізнання морального закону, всі «моральні реалісти» заперечують відносність моральних цінностей. Однак в жодній з версій морального реалізму не дається роз'яснення в якому сенсі цінність може бути цінністю в безсуб'єктному контексті (ні для кого цінністю) і яким чином вона може бути обґрунтована як універсальна простою констатацією (покладанням цього як умови). Тим самим «реалізм» заперечує сам себе, оскільки визначає те, що мислиться як незалежний від рішення об'єкт, рішенням про визнання його незалежним від рішень (відчуженим прийняттям умови). Змістовно, доказ існування реального морального закону як такого, що мотивує коритися йому, зводиться до тавтологічного повторення визначення

і тим самим не може бути прийняте як доказ. Окрім того, моральний реалізм тримається на хибному трактуванні як суджень виразів, що не містять опису факту (тобто не є судженнями), хоча покладається на цей опис як на підставу трактування чогось як реального.

Ключові слова: моральна епістемологія, моральний реалізм, моральний релятивізм.

Вступ

Упродовж років і років серед філософів точиться дискусія щодо природи моральних установлень і підстав, на яких моральні норми можуть бути обґрунтовані як раціонально виважений обов'язок. Як пресупозиція в цій дискусії багатьма приймається позиція морального реалізму, яка однак давно вже є предметом критичного розбору (див. наприклад [1–6]), зокрема в контексті власне епістемології. Однак огляд цієї дискусії виходить далеко за межі цієї статті. Її безпосередньою метою є представлення аргументів, чому моральний реалізм хибний (так, як це видається). Відповідно далі я спочатку розберу власне суть цієї позиції (без історичних деталей хто, коли і за яких обставин її висловлював), в чому її привабливість і чому вона не дає підстав для її прийняття.

Методи дослідження

Ця робота є уможлядним філософським дослідженням з критичним осмисленням проблеми, базових концептів та розбором доказової сили аргументів. Спеціальні методи збору та аналізу даних не використовувалися. Методично, в роботі здійснено розбір і систематизація схем аргументації, в яких апеляція до природи явища як засобу обґрунтування норми поведінки, чи, навпаки, демонстрації того, що це звернення виключає таке обґрунтування (тобто через демонстрацію «неприродності» морального установлення обґрунтовується альтернатива). На цьому ґрунті показано можливість синтезу теоретичної моделі й евристики, в руслі якої критичний аналіз схем аргументації усуває з них ті вади (суперечливості, неясність, безпідставність), які в них є, водночас шляхом контраргументації щодо можливих спростувань, вказує виваженішу альтернативу. Схема дослідження вкладається в русло логіко-діалектичного методу.

Результати дослідження

1. Що таке моральний реалізм?

Моральний реалізм (так званий) — позиція в етиці, яка визначається переконанням в існуванні універсального і безвідносного до особистих установок та соціальних умовностей морального закону (чи моральних цінностей). Іншими словами, критерій того, що є морально добрим чи поганим не залежить від того, прийнятий він людьми, чи ні. Цей критерій

пізнається як об'єктивний факт, а судження, зміст якого виражає цей факт, має значення «істина». І якщо цей факт обґрунтовано з логічною необхідністю, то такі аргументи мають універсальну доказову силу для будь-якого раціонального агента. Такі судження, відтак, є *знаннями*. Отож, — і з цього виходять — аби пізнання в етиці мало сенс, має, як необхідна умова, існувати реальний об'єкт, щодо якого ми можемо щось стверджувати й або помилитися в судженнях про нього, або правильно виражати відповідні об'єктивні характеристики. Тому, як гадають моральні реалісти, якщо не пристати на їхню позицію, то тим самим заперечується можливість пізнання моралі й, відповідно, етика як наука втрачає свій предмет. А непізнаваність моральності робить суперечки щодо моральних суджень нерозв'язними.

В цих шаблонних трактуваннях багато що одразу потребує уточнень і попередніх роз'яснень. Вочевидь, серед філософів немає одностайного тлумачення змісту терміну «реальність», так само, як і «реалістичної» позиції в чомусь. Як іронічно зауважує з цієї нагоди Кріспін Райт, заява когось, що він «реаліст» в філософській аудиторії сприймається не більше, ніж те, що він прокашлявся. Але суперечка щодо вживання слів мало що важить, якщо ті, хто сперечається, не має потреби домовитися між собою. Філософи часто такої потреби не мають, бо не мають потреби участі у всіх мовних іграх. Однак звернення до роз'яснення вживаних слів з уточненням їх змісту конче необхідне для цієї мовної гри, покладаючись, для початку, на деяку базову мовну інтуїцію.

В ній терміни «*реальне*» (прикметник, що характеризує об'єкт думки), чи «*реальність*» (як назва, що позначає мислений зміст цієї характеристики) зазвичай розуміють як незалежне (в своєму породженні) від суб'єкта мислення та мови існування чогось, що протиставляється тим самим мнимому, вигаданому. Але, вочевидь, гадка, чи тверде переконання, чи вірування також існують; й так само існують чуттєві образи: наяву, в сновидіннях чи галюцинаціях. Якщо я розповідаю комусь чи думаю собі про кентаврів або власну подорож до Австралії (де я ніколи не був), то моя думка, мої фантазії, певно що мають свій об'єктивний зміст, який протиставлений словам про нього з позиції суб'єкта (носія) вислову — мене самого. Для того, хто про щось говорить, цей зміст є фактом, якщо про нього говориться рефлексивно як про акт промовляння, думки тощо. Отже думка про думку, висловлювання про висловлювання, перетворює їх на об'єкт. Цей об'єкт, хоч і є породженням розуму, однак для інших (і для Я-суб'єкта усвідомлення власних думок) він є такою ж даністю, як і решта об'єктів. Отож-бо, кажучи про реальне існування, або про реальний об'єкт, ми радше лише вказуємо, що йдеться про щось певне як про щось таке, що не зводиться до самих лише слів чи думки про нього. Це «щось-в-думці» має незалежний від думки об'єкт-відповідник, яким не є ментальний стан носія думки.

Тому вказівка, що мораль визначена *незалежним від усвідомлення* моральним законом (*моральністю* як певною цінністю) прямо залежить від того розуміння, яке вкладається в «моральний закон». Якщо розуміти його так, що термін «мораль» позначає щось, що дійсно існує (а не тільки про це говорять чи щось, що могло б існувати, але його нема), то це цілком тривіальне твердження про те, що моральні установлення справді існують і буває так, що люди справді керуються ними. Навряд чи є хтось, хто б сумнівався у цьому, і тут немає про що сперечатися.

Навіть якщо це деяка домовленість, колективна вигадка, то ця вигадка виконує певну функцію і є об'єктом зі своїм сигнальним значенням. Так само прапор чи якась емблема є дійсними не просто як шматок тканини чи графічне накреслення; ці символи здійснені саме як символи, хоча за своїм походженням вони прямо зумовлені деякою угодою. Прапор перестане бути прапором, якщо його сигнальне значення втратиться, а сигнальне значення завжди *для когось* значення. Уявімо собі, що хтось розпустив чутки, що обмеження швидкості руху на дорогах зняте й тисячі водіїв повірили цьому й відтак стали їздити з тією швидкістю, з якою вони хочуть і можуть їхати. Це масове повір'я хіба не стає чимось, що справді характеризує об'єктивну дійсність?

Тому суперечка щодо проблематичності мислення реальності моралі може розгортатися лише саме щодо змісту *мисленого* *реальним* об'єкта, на кшталт того, чи є, наприклад, «Бог» усталеним поняттям, яке виконує деяку функцію в житті людей, впорядковуючи певним чином їхні вірування та дії, що з них випливають; чи слову «Бог» можна поставити у відповідність і щось, що існує незалежно від вірувань і слів людей? Варто також зауважити, що поширене ототожнення реального з матеріальним є, звісно, недоречним, так само як і протиставлення реального ідеальному.

Тому тут одразу варто відкинути поширене трактування морального реалізму як позиції, що моральні судження вказують на певний факт і таке судження або істинне, або хибне. Таке розуміння є не більше, ніж плутаниною в словах. Якщо, наприклад, я впевнений, що не годиться вбивати задля забави живих істот, то таке (моє) переконання є фактом, якщо я справді в цьому переконаний, і коли я роблю подібні заяви, то повідомляю про свої переконання як про факт (що або правда, або ні). *Іншим* фактом є те, чи поведжу я себе так, як це представлено в моїх *висловлених* переконаннях. Якби, наприклад, я вбив задля розваги муху, то з моєї попередньої заяви випливає, що я вчинив погано, і я мушу визнати це. При цьому потрібно відрізнити факт того, чи визнаю я це, чи ні, і фактичну мою поведінку (яка може підпорядковуватися висловленому переконанню, а може й ні). Я можу брехати не лише іншим людям, а й уводити в оману самого себе, на кшталт людини, яка упевнена, що завтра (чи з понеділка) почне робити ранкову гімнастику і не їстиме солодощів увечері. Отож, твердження,

подібне до «істинно, що я чинив погано, бо вбив задля розваги муху» має сенс як повідомлення про факт лише в контексті відповідності вчинку за умови, що прийнятий певний критерій його оцінки. Однак безвідносно до цього контексту встановити істинність твердження виду «те-то робити погано\не слід\ганебно\не варто\не правильно\не законно\аморально» не можливо, оскільки в ньому не йдеться про факт, який або має місце, або ні. Такі твердження є критеріями (чи правилами, або мірилами). Фактом щодо них самих є лише акт їх прийняття чи декларації, тобто коли ми повідомляємо що такий-то критерій *прийнятий* такою-то особою чи спільнотою, *культивується* ними, характеризує їхні звичаї, спосіб життя, або етос.

Таким чином, маємо тут розрізнати три групи тверджень: (1) про *факт наявності* чи відсутності в когось певного переконання (прийнятого закону, усталеного звичаю, чи покладеного за умовою критерію), який описує правило, яким справді хтось керується; (2) про *факт декларації* чимось наявності в нього певних переконань (що може бути його брехнею відносно першого факту і нашим заблудженням, якщо ми приймаємо його декларацію за чисту монету); (3) і об'єктивним відношенням, яке встановлюється декларованим переконанням як критерієм оцінки певного вчинку: *якщо прийняти* цей критерій, то з нього випливає відповідне оцінне значення судження (з його змісту). Однак саме по собі це оцінне судження, в безвідносному до уведеного критерію контексті, істиннісного значення не має. Твердження, «погано вбивати задля забави живих істот» (саме по собі) повідомляє певний критерій оцінки вчинку, однак саме це твердження не є ані істинним, ані хибним. І моральних реалістів можна визначити як тих, хто гадає інакше і думає, що існує критерій оцінки (цінність), який встановлює значення певного вчинку *безвідносно до прийняття* чимось цього критерію (чи закону), *безсуб'єктно*. Оскільки цей критерій визначає, що є добре, а що погано, то моральні реалісти вірять в те, що існує *істинне мірило блага*.

Інакше кажучи, ті, хто твердження на кшталт «істинно, що це красиво», «істинно, що це справедливо», «істинно, що це ганебно» або що трактує як рівнозначні твердженням, що це просто означає тільки те, що щось красиве, справедливо, ганебно, вважатимуть скоріше, що вони ірреалісти (чи антиреалісти, нонреалісти); а ті, хто думає, що є якась істинна краса (справедливість, ганьба або що), і коли я, наприклад, чимось милуюся і воно *для мене* гарне, то я *можу* помилятися, бо *насправді* воно потворне — ті назвуть себе «реалістами».

Далі, з епістемологічних міркувань, моральні реалісти факт розповсюдження певних моральних установлень, стійкості вірувань, їх дієвості в регуляції поведінки, чи силу вираження почуттів не вважають власне *доказом істинності* морального судження, оскільки помилятися можуть

разом багато людей, навіть усі люди, і якою б не була твердою віра у щось, факт віри не доводить об'єктивної істинності переконання. Отож для морального реаліста «мораль» означає не щось з процесів регуляції поведінки, а саме об'єктивно-незалежний критерій судження про істинність добра.

Скажімо, якщо забивати на м'ясо котів і вживати його в їжу серед переважної більшості людей (за відомими винятками) вважається неприйнятним, і хтось, над ким зле пожартували з'їсть котятину, а йому потім про це скажуть, і його реакція на це увиразнить цю неприйнятність (його знудить, він розлютиться і образиться абощо), то ця залежність між дією і її наслідком (опосередкованим аж ніяк не хімічним складом м'яса kota і дією його на організм, а ментальною установкою) — для морального реаліста нічого не говорить про істинність моральних установлень. Стійкі звичайні людей і переконання осіб можуть бути «морально» (в розумінні реалістів) нікчемними.

Частково джерелом плутанини тут є неясний контекст вживання слова «істина». Якщо позначати ним будь-яку відповідність чогось якомусь зразку, критерію, то висловлювання, що виражає таку відповідність, може бути істинним двояко: як сказане про відповідність чогось критерію і як вираз, що повідомляє правильно про це. Наприклад, якщо в населеному пункті швидкість руху транспорту на дорогах обмежена прийнятими правилами і не має перевищувати 50 км\год, то твердження, що водій такий-то, який розігнався до 100 км\год, порушив правила дорожнього руху є істинним в сенсі (1) швидкість, з якою він їхав порушує правило (це так *згідно з правилом*); (2) повідомлення правдиво описує саму цю подію (це так, *згідно з фактом*: він справді рухався зі швидкістю 100 км\год і справді дорожній рух в цій країні регламентується відповідним правилом). Проте, як видається, для першого випадку доречніше було би значенням судження вважати просто «порушення», а не «істинно, що порушення» (оскільки термін «істинно» тут не виконує жодної функції в інформуванні, він просто зайвий і лише заплутує громіздкістю вислову). Зміст такого судження виражає відповідність умові. У вужчому розумінні, і як видається, зрозуміліше, значення «істина» вказує на відповідність не будь-якій умові, а лише одній — збігу з фактичною даністю події, про яку повідомляється у висловлюванні.

Отож моральні судження виражають значення *моральної прийнятності* вчинку (з усіма відтінками вираження схвалення чи осуду в конкретизованих контекстах), однак вказівка на їх істинність є просто зайвими словами. Однак чому саме такі критерії оцінки (правила, норми, закони, зразки) мають бути покладені як вирішальна умова? І от тут моральний реаліст каже, що цей критерій існує незалежно від наших рішень як об'єктивна

умова, яку ми можемо пізнати в якийсь спосіб. (Щодо цього способу і онтологічного статусу такого об'єкта, погляди реалістів розходяться).

Тобто, окрім того, що моральний закон (або цінності) існує насправді (не є вигадкою), до цього ними додається ще й те, що (1) цей «закон» не є вольовим рішенням особи, чи домовленістю між особами, ухвалою, чи схильністю індивідуума (вродженою чи набутою), тобто не є чимось таким, зміст чого зумовлений імпліцитними характеристиками агентів та ситуацій, в яких цей закон виникає, закріплюється і діє як регулярно відтворюваний зв'язок; в цьому розумінні реальний моральний закон суть *трансцендентний*; (2) люди можуть не знати (не усвідомлювати) істинні моральні цінності й моральний закон, а їхні звичаї та правила, якими вони керуються в своєму житті, відтак можуть бути хибними і морально нікчемними; в цьому розумінні моральний закон потребує *трансцендентальної* здатності розуму. Додатково до цього, — і що насправді не впливає ні з чого, а є довільно прийнятою умовою, — такий моральний закон (чи моральність як цінність) трактується як необхідно універсальний (єдиний для будь-якого раціонального агента). Власне саме ця мислена гранична загальність морального закону робить позицію моральних реалістів передусім позицією проти релятивізму щодо моральних цінностей. Вочевидь, що тут існує альтернатива: для кожного суб'єкта вчинку, або для певного типу осіб чи певних спільнот, міг би бути визначений об'єктивно критерій правильності, щось на кшталт призначення, місії у світі, заданий не як особисте рішення чи ухвала за домовленістю, а як об'єктивна характеристика самого світу. Отож, моральні реалісти універсальність морального закону включають у його визначення.

Але тут одразу одне але. Справа в тім, що моральний закон має спонукати до певного порядку, який (порядок) інакше не може виникнути. То яким чином моральний реальний трансцендентний закон діє? Уявімо собі правителя, який написав текст законодавчого акту, однак не проголосив його, не явив свою волю. Чи можна цей не проголошений опис, який не диктує правил, вважати «законом»? Тут ми скоріше б сказали про законотворчий намір, проект закону, але не сам закон як такий. «Закон», який не діє, законом не є. Отже, для того, щоб моральний закон був законом, він або *має бути відомим* тим, на кого він поширюється і мотивувати їх, або породжувати певні об'єктивні наслідки безвідносно до того, знає хтось про цей «закон», чи ні. Скажімо, ми могли б собі уявити якусь державну інституцію, яка діє за чіткими правилами, але ці правила ніхто нікому, поза колом своїх, не повідомляє. Наприклад, дорожня інспекція, яка виписує штрафи за порушення правил, які не доведені до відома водіїв. До того ж ці санкції оскарженню не підлягають, судів нема. «Природа» — якщо дозволити собі тут уособлення, — грає з нами саме на таких умовах. Ми, щоправда, можемо з'ясувати правила гри через досвід, рефлексуючи наслідки дій

(якщо цих правил послідовно й неухильно дотримується той, хто їх запровадив). Але чи можна в такому випадку казати про «моральний» закон? Чи не є вираз «неусвідомлюваний моральний закон» оксюмороном? Але тоді як може існувати *не пізнаний* моральний закон, а отже як хтось може *помилятися* в своїх моральних переконаннях?

Я, звісно, можу не знати якогось прийнятого в суспільстві звичаю чи норми. Цим незнанням звичай не відмінюється, оскільки його знає і приймає багато хто в цій спільноті. Однак безглуздо говорити про звичай, про який ніхто не знає і ніхто його не притримується. Це рівнозначно тому, що звичаю нема. Отож, кажучи про трансцендентний реальний моральний закон, то має існувати його носій — спільнота людей, але якимось чином так, що сам закон характеризує не спільноту (в якій він діє і відомий), а якусь зовнішню щодо неї умову. Але умову чого? У випадку з природою явищ світу ця об'єктивна умова — це умови породження та порядок у мінливості та взаємодіях між об'єктами, що характеризують самі ці об'єкти. Тоді зовнішня умова, що визначає *порядок в чомусь, але не є чимось, що притаманне йому за умовою існування (природою)* — це активна сила, яка скеровує певний об'єкт (тут — поведінку людей) до відтворення в ній певного зразка, задає зовнішнє мірило оцінки цієї поведінки через імператив. Однак сама ця, імперативно керована, поведінка — це також активне керування процесами. Збіг зовнішнього і внутрішнього чинників тут можливий лише в сенсі вимог одного суб'єкта до інших, підпорядкування його волі мотивів підпорядкованих йому. У випадку керування самим собою — просто вольове управління мотивами, тобто прийняття особою рішення на основі покладених нею критеріїв, що визначають мету дії. Пріоритет цих критеріїв задає систему цінностей (яка ціль більше важить відносно іншої, на що варто витратити більше зусиль, за що хтось готовий заплатити вищу ціну).

Таким чином ми надибуємо основну трудність в позиції морального реалізму: яким чином визначається об'єктивно зміст імперативного припису, що мотивує особу так, що цей зміст не є рішенням суб'єкта?

Існує три підходи з позиції морального реалізму як спроби роз'яснити онтологічний статус морального закону, спосіб його пізнання та умовою чого саме є дотримання цього закону як вольового зусилля осіб, що ним *мають* керуватися.

(1) В найочевиднішій прямій відповіді, без усяких викрутасів, моральний закон — це просто воля, що його диктує, але воля «вищих» сил (байдуже, як їх розуміти). Це просто рішення (установлення) диктатора. Цим силам приписується водночас могутність впливу на життя людей і мотив турботи про них (це поєднання власне і мислять в понятті Бога\богів, чи доброго правителя-покровителя). По суті, це ідеал мудрого пана, який знає (визначає дійсні умови) що треба робити людям, аби їм було добре,

визначаючи також і те, що є цим цільовим станом (що таке «добре» для людей). Він міг би керувати людьми як маріонетками, скovouючи їх волю, але Він дає свободу дій людям, воднораз диктуючи їм «правила гри», бонусами в якій є певні «блага» — стани, які внутрішньо люди переживають як щось таке, що їм хочеться відтворити в собі знову і знову. Тобто люди, — це своєрідні машини, запрограмовані так, що в них закладені певні цільові установлення як внутрішні стани, які залежать від певного типу взаємодій між собою (між подібними собі в спільноті) і об'єктами світу.

Пізнання цих «правил гри» — і тут є дві мислені можливості — дається або через одкровення (пряме проголошення правил як умови здобуття благ, зміст «благості» яких дається в безпосередньому переживанні досвіду, тобто конститутивно закладено в саму людину), або через випробування зі зворотнім зв'язком, відбором і закріпленням в пам'яті результатів, набутих через досвід дій та отримуваних наслідків.

Перший варіант — це типовий зразок релігійно-теїстичного розуміння реальності морального закону як заповіданих через одкровення людям правил гри і сенсу життя. Причому ототожнення моральності з божественним походженням закону не відіграє тут принципової ролі власне в розумінні «моральності».

Другий, його натуралізована версія, яка могла б бути, але я не знаю, чи хтось її виражав.

(2) Якщо в цій концептуальній конструкції взяти другий варіант і вилучити з неї «вищі сили», то ми отримаємо типовий зразок натуралістичної версії морального реалізму. В ній також є два основних варіанти (з кількома додатковими варіаціями). В своїй наївній формі натуралізм проголошує тождність хорошого і «природного», без якихось чітких вказівок в який спосіб можна надійно встановити «природність» чогось. Епістемологізована версія натуралізму тут пропонує покладатися на метод природничих наук як спосіб, у який можна з'ясувати ті моделі поведінки, які забезпечують оптимальну життєдіяльність в умовах природної дійсності, що визначено незалежно від бажань людей. Однак що є тут оптимумом?

В одній з версій «моральність» — це просто синонім турботливої поведінки, спрямованої на те, щоб покращити життя іншій особині. Еволюційно-біологічне трактування цієї «кращості» (чи процвітання) зводиться до ототожнення її з самозбереженням\самовідтворенням. Якщо така форма життя здатна стійко зберігати себе в динамічних умовах — то і є «добро» як таке. А якщо вилучити тут турботу про іншого як критерій — то залишиться просто життєздатність як критерій належного. Звідси, «мораль» зводиться до пізнання того, за якої стратегії поведінки життєздатність спільноти живих істот максимально стійка. Власне і «альтруїзм» відтак виправдовується посиланням на те, як саме він вигідний спільноті (і виду в цілому) і як саме такі моделі поведінки могли закріпитися.

Для натураліста «моральний закон» — це пізнана природна закономірність, яка може відрізнитися від мотивуючих чинників в психічній організації та культурі (з характерною дискусією про те, чи демотивує це пізнання (розвінчує «мораль» як певні ментальні установки та звичаї), чи ні. Воднораз релігійно-теїстична модель в атеїстичному натуралізмі має своє пояснення як зрозумілого заблудження з посиланням на аналогію в суспільних взаєминах того, що приписується вищим силам. Ці вищі сили — фантазія людей, яка виконує свою функцію в регуляції їх життєдіяльності. В не атеїстичній своїй формі натуралізм в етиці легко узгоджується з теїзмом (другий варіант вище).

(3) Нарешті, в логіко-математичному трактуванні реальність морального закону аналогічна реальності ідеального об'єкта (наприклад, трикутника чи арифметичної прогресії). Такими ідеальними об'єктами прихильники цього погляду розуміють цінності як незалежні від волі мірила чогось «позитивного», «хорошого», так само, як кількісне відношення, скажімо, довжин двох тіл має об'єктивну визначеність, де я довільно з прагматичних міркувань можу обирати одиницю виміру, але не можу змінити саме це відношення. Моральні правила тоді беруться вивести з певних базових аксіом (принципів), які розум осягає апріорно з очевидністю інтелектуальної інтуїції, але з не очевидним хитросплетенням дедуктивних висновків з цих аксіом, які ведуть до певної теореми — значущої норми, яка може бути прикладена для розв'язання певних колізій-задач (так само, як юрист підводить рішення в цій справі під законодавче установлення). При цьому приймається, що такі базові інтуїції мають силу імперативу, що мотивує, тобто виконує функцію волі.

Отже, об'єктивний моральний закон, відповідно, розуміють реальним або як:

(1) закон в буквальному розумінні як установлення (рішення) активної сили, яка диктує свою волю і має мотив та могутність контролювати дотримання припису підконтрольним суб'єктом;

(2) виявлену емпірично природну закономірність, яка описує об'єктивні умови існування, в яких існує певний оптимум щодо стійкості відтворення життєвої форми;

(3) доведену теорему.

В побудовах моральних реалістів кидається також у вічі, що об'єкт, про який тут ідеться як про реальний (що зазвичай називають об'єктивною «моральністю»), змістовно плутано сформульований. Для одних моральність стосується зобов'язань і вольових зусиль, примусу до чогось, чого не хочеться робити, але ти мусиш, попри це небажання; чи те саме в заперечному вигляді — утримання від чогось, чого тобі хочеться. Це зобов'язання має деякі межі допустимого відхилення, тобто мислиться як певна норма. Тобто моральний припис — це норма, що зобов'язує. Інші ж предмет етики

бачать у власне визначенні того, що є благом, добром, «хорошістю», і в такому сенсі це щось, що вказує на мету зусиль й водночас мірило оцінки чогось наявного, тобто є цінністю. Цей об'єкт мотивує особу, щоб ним оволодіти та оберігати його. І в цьому сенсі не можна не хотіти того, що ти думаєш, що воно хороше. Проте вольових зусиль може забракнути, щоб «тримати себе в руках». Ще інші моральність розуміють як певний тип взаємин, і сама ця якість характеризує ставлення до іншого крізь призму турботи про його благо, тобто фактично про гарантії свободи можливостей для інших людей чи власні зусилля, спрямовані на те, щоб зробити щось «добре» для когось. Далі, хтось розуміє предмет моралі у позитивних якостях характеру особи, чеснотах, чи того, що вважається гідним способом життя. Тобто це певний взірець для наслідування, який має мотивувати, щоб набути таких якостей і, відповідно, визначає ставлення до осіб з погляду наявності чи відсутності в них цих достоїнств. Так само може йтися і про звичаї чи закони, чи про розподіл благ, міру вдячності чи покарання, тобто справедливості у взаєминах між людьми. Всі ці трактування аж ніяк не є просто різними способами сказати про одне й те ж. Це різні, хоча й змістовно пов'язані між собою аспекти розуміння взаємин, мотивації, звичаїв та способу життя людей.

В свою чергу слово «закон» також містить в собі двозначність. Про закон ми можемо говорити як про певний *припис*, що вказує на межі дозволеного (норму), чи просто як про певний порядок виконання дій (правило) і водночас щодо цього припису *зовнішнє* щодо агента дії *спонукання, яке породжується проголошенням закону*. Закон вказує що робити і змушує робити саме це. Водночас говорити про закон (в такому сенсі) можна лише тоді, коли об'єктивно існує можливість робити інакше, тобто агент дії *має вибір*. Закон обмежує свободу можливостей своєю дією. Але в об'єктивно безальтернативній ситуації безглуздо говорити про закони. Натомість саме цю *безальтернативність* мають на увазі, коли говорять про закони (чи певні «правила»), коли йдеться про *внутрішньо* необхідний зв'язок чогось одного з чимось іншим, про природу якогось визначеного процесу чи об'єкта.

Ці два значення змістовно не сумісні: якщо йдеться про закон в першому сенсі, то це виключає трактування чогось як «закону» в другому розумінні. Зближення в мові цих прямо протилежних значень зрозуміле: ті, хто диктує закони, наполягають на «безальтернативності» для підлеглого їх дотримання. Той, хто знаходить в природі речей певний порядок, який стабільно відтворюється, метафорично (чи й буквально) може подати його як дію невблаганної волі когось, хто цей порядок встановив. Однак в контексті нашої теми принципово важливо ці значення розвести, і тому вживання одного й того ж терміна для двох значень видається недоречним. Тому надалі слово «закон» я вживатиму лише у першому розумінні, а для

другого хай буде «природа», оскільки воно тут цілком зрозуміле без потреби вводити якийсь неологізм. (Закони природи в цьому сенсі — не більше ніж поетичний вислів. Закономірності природи — це прогностичні «правила», притаманні самій дійсності).

Отож закон об'єктивно завжди *можна порушити*. Природна ж закономірність не має винятків в деякій сукупності випадків. При цьому це «не має» можна мислити двояко: (1) їх немає саме у наявних випадках, тобто у певному досвіді; це *фактична закономірність*; (2) винятки мислять як взагалі не можливі, а зв'язок *необхідно* саме такий. Кажучи про закони природи мають на увазі друге як граничну ідеалізацію щодо досвіду, вичерпна перевірка в якому (пошук винятків) проблематична, а відтак діє *презумпція виявленої закономірності*: допоки не показано інше, ми (умовно) мислимо її як не спростовану, однак все-таки гіпотезу. Це гранично узагальнена *гіпотетична закономірність*.

Тепер уже інша заковика виникає з трактуванням закону як реального і морального водночас. В якому сенсі моральний закон може існувати *не довільно і не усвідомлено, як об'єкт пізнання? Як можна помилятися в питаннях моралі?*

Ясна річ, я можу бути в невіданні щодо якихось закономірностей. З погляду зовнішнього спостерігача, такими закономірностями можуть бути й певні усталені звичаї якоїсь спільноти людей. Однак опис порядку в цих звичаях і глибоке розуміння їх «логіки» сам по собі не робить цей порядок *законом для мене*. (Так само як знання правил гри у футбол не робить мене ані футболістом, ані уболівальником). Далі, я можу не знати про якесь розпорядження уряду країни, громадянином якої я є, і порушити мимоволі якийсь із законів, проте підпадаючи під його дію; зрештою, я можу свідомо діяти всупереч закону, керуючись своїми мотивами. Однак уведення поняття моралі, — якщо ми беремо в ньому щось інше, аніж лише констатацію звичаїв — містить в собі вказівку на *мій мотив як члена значимої для мене спільноти*. Я можу не бути вмотивованим якимись правилами, зі спротиву чи не знаючи про їх існування, але як це стосується моралі? Якщо моральне установлення передбачає певну вмотивованість, то розбіжність в моральних позиціях означає лише те, що мотиви сторін не збігаються. Але в якому сенсі може існувати моральний закон, який нікого не мотивує, оскільки він існує незалежно від особи і його ніхто не диктує? Це щось із розряду «якби виник суб'єкт усвідомлення цього мотиву, то він би ним керувався, коли б його усвідомив, і мусить ним керуватися, бо в нього є мотив поважати зміст правила поведінки через те, що він його здатен усвідомити». Можливо це такий-собі спокусливий об'єкт, який спочатку нам не відомий, але коли ми його відкриваємо для себе, то одразу захоплюємося ним, бо притаманна йому звабливість спрацьовує саме як виникнення мотиву слідувати правилу, яке ми інтелектуально відкрили?

В законі мислиться примусова сила, яка приводить до певного порядку, скеровуючи й обмежуючи наявні ступені свободи. Тут, однак, слід вказати на ще один варіант, коли закон диктує, але цей диктат є рішенням агента *щодо власних дій*, як самовизначення. Такі закони діють, зокрема, в мисленні як слідування прийнятій умові («закони логіки») і є необхідною умовою власне мислення. Однак закон тут є саме приписом, який накладає обмеження на спосіб дії, *нормою методу*.

Причому нам слід розрізняти мислення як перебіг (психо)фізіологічного процесу і мислення як застосування знакової системи до розв'язання задач, сформульованої засобами цієї ж знакової системи (мови). В цьому сенсі фізіологічно мислення може порушувати «закони логіки», а в другому воно власне і є змістом цих законів, які, однак, суб'єкт внутрішньо «відкриває» для себе. Це відкриття, звісно, в досвіді, але в специфічному досвіді роботи мислення, а не спостереження за об'єктами, на які мислення лише посилається, замінюючи їх знаками. Однак закони логіки є саме законами як установленнями, *уведеними* правилами, які набувають об'єктивного змісту після їх ухвалення. Бо мислення суть означування (уведення знака з приписаним йому значенням) і використання знаків для моделювання станів та подій. Підміна значення знака в послідовних операціях з його використанням (порушення закону тотожності) робить незв'язним процес мислення, і ця серія мислених дій стає безглуздою, хоча вона і є об'єктивно можливою (як фізіологічний процес). До того ж це порушення є типовою помилкою в численних софізмах і паралогізмах. Так само приписування об'єкту в його визначенні певної ознаки й у тому самому відношенні її ж заперечення роблять ці ознаки несумісними, що є вказівкою на неможливість такого об'єкта. Відповідно уведення неможливого там, де умовою є існування чогось певного, так само робить мислений зміст безглуздим. Зрештою, будь-яка гра тримається на правилах, порушення яких можливе, але тим самим їх порушення ліквідує гру як таку. Мислення та мова власне і є різновидом гри.

Оскільки закони логіки, чи правила гри, є, певно, єдиним осмисленим аналогом того, що моральні реалісти розуміють в якості реального закону моралі, який розум *відкриває для себе* як щось, що мотивує і не є довільним установленням — бо важко зрозуміти в якому іншому сенсі моральний закон реальний і безвідносний до чиеїсь волі, — то саме на цьому й зупинімося детальніше, але трохи згодом.

Але в будь-якому з варіантів розуміння способу встановлення «істинності» морального закону приймається, що існують твердження, які виражають його зміст, тобто моральні вимоги, й це імперативне твердження є або істинними, або хибними відносно «реального» стану речей, який не залежить від рішень суб'єкта мислення. Таким чином, як на початку я вказав, розрізняються (1) *визначення* моральності (морального закону),

або критерії, — й вони істинні, якщо ми знаємо їх достеменно чи вгадуємо без належних доказів або віримо на слово, чи хибні, якщо наша гадка є марновірством; та (2) моральні судження про вчинки та якості людей — які істинні, якщо це судження «правильне», тобто спирається на істинний закон (критерій) як на мірило добра і зла, чи хибні, якщо в основі лежить марновірство.

Отож, так само, як існують фігури зі своїми об'єктивними властивостями про які (скоріше за все) ніхто ніколи не думав, наприклад, 7256-кутник і такі об'єкти трактуються реальними, то в такому ж розумінні реальні й моральні цінності, які є об'єктивним мірилом добра і зла у вчинках людей. Так моральний реалізм протиставляється релятивістським концепціям моралі, в яких мораль (незалежно від змістовного обсягу цього поняття щодо різновидів поведінки, яка в цей обсяг входить) трактується як щось, що характеризує певне утворення — чи окрему особу, чи організовану спільноту — з притаманними йому моделями регуляції поведінки (де «мораль» і є щось на кшталт механізму). Відповідно моральний реаліст виводить «примусовість» певного припису з безвідносного до чиеїсь волі «стану речей», де цей стан речей суть об'єктивне «добро». За аналогією, моральні реалісти беруться доводити не сам факт існування правил дорожнього руху, а те, що зміст цих правил має відповідає незалежному від рішень людей мірилу «правильності».

Однак в цьому контексті потрібно ясно розрізнити три групи тверджень: (1) *опис* дійсної поведінки та чинників, які її регулюють, з якого впливають певні передбачення «що буде, якщо...»; (2) *зміст приписів*, якими вказують на те, які саме дії очікуються і є бажаними в певних ситуаціях і відносно якого зразка здійснюється контроль відповідності дійсної поведінки визначеній нормі; отже, якщо далі відомо, що ці приписи *прийняті* в якості закону і підкріплені мотивами агентів, які дотримуються його, то з цих приписів впливає передбачення «що буде, якщо правило буде порушене» чи, навпаки, яка поведінка очікується, за умови, що правил дотримуються; (3) *аргументи*, якими обґрунтовується *прийняття* певних правил (законів, норм, приписів), причому це обґрунтування стосується як змісту самого припису (наприклад, чому допустима швидкість руху в населеному пункті 50 км\год, а не, скажімо, 47, 62 чи 125), так і мотивування тих, кому цей припис адресований (наприклад, навіщо взагалі дотримуватися якихось правил, якщо їх можна не дотримуватися?).

Вочевидь, що етична проблематика стосується саме третього штибу тверджень. І в цьому контексті моральний реалізм суть переконання, що зміст певних норм визначений об'єктивно і не покладається довільно за домовленістю (байдуже як саме ця домовленість формується — як стихійне узвичаєння чи як ухвала певного органу влади). Наприклад, ліво-чи правосторонній рух — це угода. Навіть якщо вже ніхто й не пам'ятає

обставин її укладання, а для переважної більшості водіїв — це проста об'єктивна даність, про яку вони дізнаються як про факт, то все ж її зміст визначений саме за домовленістю. Однак моральні реалісти претендують на те, щоб довести існування такого морального закону, який, на кшталт фізичних чи хімічних закономірностей, визначає вимоги до поведінки раціональних агентів так, що пізнавши зміст цього об'єктивного закону, вони тим самим будуть вмотивовані діяти згідно з цим виявленим «приписом», байдуже, наскільки їм вдасться реалізувати цей припис в поведінці. Це подібно до того, як людині, яка хотіла б схуднути, не досить «вмовити себе» і сказати собі «так, я дуже цього хочу». Слова і наміри — це ще не результативні дії.

Отож, як підсумок, «моральний реаліст» вірить, що існують такі слова — об'єктивно правильні ефективні формулювання-команди — згенерувавши які можливо запустити дійсний процес, який ефективно вестиме до цілі. Етика, однак, зосереджена не стільки на інструментах впливу на агента, скільки на визначенні змісту того, що об'єктивно є «хорошим», «належним», «зразковим», «досконалим», «доброчесним», «гідним» тощо. І моральний реаліст — якщо вкласти його погляд в коротку формулу — переконаний, що мірила оцінки (цінності) об'єктивно задані й пізнавані. Цінності, в цьому сенсі, *ідентичні певним знанням*.

2. Спокусливість морального реалізму.

Зрозумілі також і мотиви, які зумовлюють установку на пошук реального морального закону. Цей мотив загалом тісно пов'язаний зі становленням етики як такої. Як для того, хто диктує закон іншим, встановлюючи над ними свою владу, так і для тих, хто цій владі підпорядковується, слідує приписам, — для тих і тих тягар відповідального рішення змушує шукати якогось полегшення. Свобода для людей амбівалентна: мати вибір діяти так чи так, розмаїття варіантів дії — це те, до чого ми прагнемо, але разом із тим свобода вибору гнітить невизначеністю можливих наслідків, породжує тривогу і невпевненість. Ми опираємось обмеженню свободи, але готові терпіти це обмеження і чіплятися за нього, якщо напруга, яку породжує страх відплати і тривога за наслідки дії менша, коли це обмеження накладено. І той, хто обмежує свободу інших своїм вольовим рішенням, тим самим приймає на себе відповідальність за ці наслідки, звільняючи водночас від неї тих, над ким він панує. Він заміщує об'єктивні наслідки відповідальністю підпорядкованих його рішенням людей *перед собою*. Він тепер вже є винуватцем всього, що станеться — зрештою навіть і байдуже, чи справді наслідок спричинений об'єктивно його діями, чи лише приписується як *відповідальному* за них.

Тому кожен хоче розділити цю відповідальність, а найліпший спосіб тут або розмити її в колективній відповідальності і тим самим перевизначити своє рішення як ухвалу групи людей, або перекласти на когось

ризика, залишивши собі лише «лаври». Звідси численні форми легітимації рішень через ритуальні схвалення, в яких люди присягаються слідувати розпорядженням пана (байдуже якого, декана, директора чи президента), знімаючи з нього частину відповідальності, оскільки довіривши себе комусь ми тим самим стаємо винуватцями всього, що станеться *в силу цієї довіри*.

Однак коли рішення приймає хтось одноосібно як пан самому собі щодо власного життя, то в нього немає на кого зіпхнути «відповідальність»: ані він ні перед ким не відповідає, ані хтось перед ним, і ніхто разом із ним. Він *змушений* діяти в умовах свободи волі на свій власний страх і ризик. Єдиний спосіб, що залишається тут — це вигадати обмеження свого вибору таке, щоб воно залишаючи *свободу*, не лишало власне *вибору* як такого. Однак за змістом це — оксюморон: там де немає вибору, нема і свободи дії. Тому людина *розщеплює* себе як особу, що приймає рішення так, що розум диктує їй як вчинити, а вона бере на себе зобов'язання вчинювати розумно як акт власного вибору. І оскільки в такий спосіб можна обґрунтувати «розумність» будь-чого, якщо лише подати рішення як детерміноване «згоди», як щось, чому слід коритися *як вияву власної гідності*, то й людська вигадливість тут демонструє потрібні дива.

Пану така вигадливість також вельми в пригоді, оскільки найліпше, коли те, що ти хочеш нав'язати іншим людям (або що ти хотів би, щоб вони робили для тебе), це саме те, що вони самі охоче роблять із власної волі. Те почуття, яке відповідає цьому стану — любов-поклоніння, тобто радість від того, що ти задовольняєш бажання когось. Любов робить людину слухняною, вона захоплена слідуваннями певному зразку очікуваної від неї поведінки і щаслива вже тим, що їй вдається зробити очікуване від неї. В етиці філософи споконвіку прагнули представити такий раціонально вивірений предмет захоплення, який би спонукав людей слідувати певним зразкам, але й сам філософ поділяв би це захоплення, подвійно знімаючи відповідальність: із себе як того, хто уводить рішення «хай буде так!», і з adeptів, які покладаючись на *авторитет* розуму (а власне здебільшого на авторитет учителя), приймають логіку вибору не з примусу, а з переконання.

З цього й випливає «реалізм» в цінностях як засіб усунути суб'єктність рішень (а й, отже, відповідальність за рішення, оскільки де нема суб'єкта — нема і відповідальності), так і умовність у самому виборі. Тим самим рішення подається не як свавілля пана, що примушує до чогось (а стосовно до самого самого себе не як примха і не як сліпий жереб), водночас і не як щось безпідставно-обране, однакове, як дві копиці сіна перед буридановим віслиюком. Раз цінність суть реальний об'єкт, то мій вибір між пізнаним (справжнім, і воно єдино вірне) й ілюзорним та суперечливим (а воно у кожного своє і спричинює напругу різно-думання) — це вибір між

безумовно-схвальним розумним і дурним невіглаством. А це вже вибір очевидний в очікуваному від себе виборі.

По суті, в моральному реалізмі виражений ідеал пошуку не свавільного способу визначати рішеннями конечні цілі так, щоби дійти в цьому однозначної спільної згоди, усуваючи розбіжності в мірилах.

Повернімося до простого прикладу з правилами дорожнього руху, на якому можна добре проілюструвати схематично хід міркувань, на які може опиратися моральний реаліст. Вочевидь, правила дорожнього руху вони не мають жодного сенсу, якщо не існує самого цього руху. Але міркуємо так: *якби* такий рух виник, то він *мусив би* регулюватися певним чином, і цей спосіб об'єктивно визначений як оптимум, що забезпечує *найкращий з можливих* засобів досягнення певної мети, яка внутрішньо притаманна самому дорожньому руху. І, отже, якщо такий рух виникає, то правила його мають наближатися до цього оптимуму. Проте «в головах людей» — учасників дорожнього руху — ці правила не з'являються автоматично, бо люди не є досконалими інтелектуальними агентами. Але *якби* вони такими були б (мислячи деякий гранично могутній розум), то вони б цей оптимум з'ясували миттєво як його самоочевидність. І оскільки це саме оптимум, то й вони керувалися б цими правилами, бо могутній розум саме тому могутній, що здатен керувати агентом-носієм. І, далі, оскільки філософи вірять, що філософія прокладає шлях розуму, є його «культурою», то мало-помалу ми назбираємо міні-могутностей, з яких складається хай не супер-розум, але хоча б такий-сякий поліпшений екземпляр інтелектуального агента. Виходить так, що рішення суб'єкта мислення вже наперед «вирішене» в об'єкті, його лише треба знайти і відкрити (для ясності).

Оскільки, наприклад, дорожній рух містить в собі визначальну мету — переміщення вантажів і пасажирів з певного місця в інше, довільно обране, — то це переміщення включає в себе вимогу безпеки (бо не можна трактувати переміщення завершеним, якщо по ходу транспортний засіб та водій із вантажем і пасажирами знищились). До того ж таке переміщення має бути відтворюваним якомога більше разів і надійніше, а пошкодження в дорозі знижують цю надійність (побитий трохи автомобіль хоч, можливо, і доїде до місця призначення, але раз у раз понівечення не роблять його надійнішим). Отже, сама мета дорожнього руху визначає притаманну йому цінність (мірило оцінювання) — надійність й безпеку переміщення як мінімізацію завданих рухом шкоди транспортному засобу та об'єктам на його шляху та в ньому за умови досягнення цілі. Окрім того, спільне використання одного й того ресурсу (доріг) породжує колізії, коли один намагається їхати туди, де хтось інший вже зайняв це місце (стоянки, наприклад) або двоє не можуть рухатися водночас, не зіштовхнувшись (переїзд на перехресті абощо).

Звідси, як фрагмент щодо змісту правил дорожнього руху, має бути визначений оптимум в цьому відношенні (як максимізація певної цінності з врахуванням можливої неповної сумісності однієї цілі з іншими). Далі ми можемо якось визначити цей оптимум і прописати вимоги до учасників дорожнього руху як зразки поведінки, яких вони мають дотримуватися. Як саме? Деякі складові тут видаються одразу самоочевидними. Наприклад, якщо водій цілеспрямовано намагається атакувати інший автомобіль, скеровує його в дерево чи ганяється за пішоходами, це явне протиріччя з установчою метою. Інші деталі правил породжуються типовими ситуаціями, в яких виникає конфлікт між учасниками руху. Хтось їде ближче до правого боку, хтось по середині, хтось зліва. Все добре, допоки вони рухаються в одному напрямку. Але очевидно зустрічні потоки автомобілів в такий спосіб швидко стануть чи розіб'ються. Нам немає потреби це спеціально випробовувати, оскільки наслідки очевидні. Так ми можемо змоделювати кілька десятків таких типових ситуацій в умі, без потреби будувати симуляцію дорожнього руху на комп'ютері чи досліджувати статистично залежність цього руху від тих чи тих характеристик дорожніх умов. Проте в деяких випадках такі дослідження будуть доречними або тому, що їх дешевше і безпечніше проводити на моделі, або тому, що деякі параметри важко встановити «інтуїтивно» (чи така «інтуїція» сумнівна або й систематично хибна). Наскільки вагомо впливає на безпеку руху регулярний техогляд автомобіля в державній інспекції? Наскільки паски безпеки на сидіннях сприяють зменшенню фатальних наслідків для водія та пасажирів? При якій швидкості руху водій встигає вчасно зреагувати на перешкоду, яка зненацька з'являється на дорозі? Навряд чи інтуїція здатна врахувати всі аспекти і дати достатньо точну відповідь. Ми, звісно, майже впевнені, що на швидкості 200 км \ год неможливо надійно вийти з віражу на слизькій дорозі, та ще й оминаючи собаку, яка раптом вибіг на неї. Однак навряд чи ця впевненість обґрунтована, якщо йдеться про правила паркування, які зачіпають інтереси сотень тисяч людей. Не очевидність певних наслідків тут зумовлена тим, що будь-хто не здатен інтуїтивно спрогнозувати наслідки рішень тисяч людей, які складаються в накопичувальному ефекті в динаміці. Великий місткий автомобіль не так вже й погано, але що стане, коли таких буде сотні тисяч в обмеженому просторі? Люди зазвичай просто сподіваються, що цього не буде, бо зараз так не є.

Міркування щодо моральних засад життя в суспільстві можуть бути цілком аналогічні. Ця аналогія найповніша в натуралістичній версії морального реалізму. Правила моралі — це природні засади спільного життя, де є певний об'єктивний оптимум у способі такого життя. І оскільки ми еволюціювали упродовж мільйонів років, то в тих, хто зумів надійно себе відтворити в тих умовах життя, які склалися, виробилися певні готіві шаблони поведінки, закріплені на різних рівнях — від інстинктивних

моделей реагування до раціональних побудов у вироблені рішень інтелектуальним агентом, який здатен моделювати ситуацію на випередження подій. Що саме з цього належить до моралі — це вже питання домовленості про зміст слова. Однак зміст самих цих моральних норм вимагає розрізняти (1) об'єктивний оптимум і (2) ті суб'єктивні інтуїції та вірування, на які ми покладаємося. Вони можуть бути добре узгоджені, хоча і не обов'язково усвідомлюватися щодо їх природи. Наприклад, ми можемо вірити, що Бог дав нам вказівки, як жити і вимагає від нас жити саме так, караючи тих, хто його не слухає і суперечить його волі. Навіть якщо це вигадка, вона дієва і так може бути, що норми, мислені як божі заповіді, насправді є тим оптимумом «моральності». В нас, у такому випадку, не було би знання про природу моралі, але є віра, що збігається з моральною істиною. Знання цієї природи десакралізує мораль як вірування, але натомість дає розуміння чому норми саме такі, і чому вони і мають бути саме такими нормами. І якщо ми з'ясуємо, що мораль дієвіша, коли люди вірять в божественне установлення — то хай так і буде: філософи мають утриматися від розповсюдження цих знань заради моралі, тому що це розумно.

Таким чином, в натуралістичному розумінні, мораль є фактом в двоєкому сенсі: як дійсний механізм регуляції поведінки з притаманними віруваннями і як об'єктивний оптимум у визначеності норми (можливо, поки що не відомий у своїй повноті).

Апріористи міркують так, що визначення такого оптимуму — це задача, цілком аналогічна математичній. Деякі інтуїції такі, що вони з очевидністю аксіоми збігаються з реальністю. Гранична ясність в несуперечливому мисленні рівнозначна об'єктивній визначеності можливостей, і ніщо в дійсному світі не може вийти за межі цієї визначеності (хоча в часі не все можливе в здійсненні водночас і в повноті). Цей методологічний «раціоналізм» — віра в інтелектуальну інтуїцію, яка вичерпно достатня для пізнання «всього», чи принаймні якоїсь частини доступної розуму, за межі якої переступити неможливо і розум знає про це — в етиці покладає принципи, з яких виводяться з логічною необхідністю певні норми (правила), слідувати яким люди можливо не здатні строго через обмеженість волі (здатності керувати своїми мотивами як живої істоти), але принаймні філософи беруться напевне вказати, що є добро, а що зло як реалії. Тим самим може бути визначений ідеал — деякий граничний визначальний стан, що скеровує нас як взірць в певному напрямі. Цей ідеал і є цінністю, що існує реально і пізнається нами, ми відкриваємо її для себе.

Відмінність між апріористами та натуралістами тут лише в тому, що апріористи не бачать потреби звертатись до даних досвіду в питаннях *уведення* принципів (тоді як натуралісти їх хочуть *вивести* шляхом аналізу фактів з досвіду шляхом спостережень, вимірювань та експериментів).

Нарешті теїсти трактують реальні моральні закони просто як закони: як вольові установлення могутньої істоти (чи істот), які керують світовими подіями (хай би як). Звідси моя воля тут мало важить у визначенні цих законів (люди надто слабкі, щоб їх диктувати), але воля потрібна для послуху, щоби стримати себе від непокори. Чистий теїзм філософів дратує своєю свавільністю, але в гібридному варіанті він є улюбленцем моралістів. Бог або уклав у розум людини визначальні моральні принципи, і це пояснює, чому ми здатні апіорі знати істину мораль, яка за походженням божественна (і дана нам в одкровенні через слово боже і його пророків — хто вже в яких вірить), а за змістом є тим самим оптимумом, що існує реально (можливо саме тому, що Бог, як досконалий розум, створив світ і керується в своїх діях саме найкращим з можливого). Ну й оскільки Бог створив світ, то природа цього світу і є реалізованим божественним задумом, а тому що природно, те й морально має бути так в тій частині, за яку відповідає мораль. Тому й через дослідження природних закономірностей ми можемо дійти до переконання, що все створене вищим розумом.

3. Нікчемність морального реалізму.

То що ж не так в моральному реалізмі? Допоки я намагався бути максимально поблажливим до цієї позиції, мислячи в її руслі.

Загалом, противники морального реалізму або вказують на відносність цінностей, бо цінність завжди для когось цінність і не можливо увести зовнішнє мірило, яке не будучи цінністю ні для кого, уводило б в обіг цінність для всіх; або акцентують не здатність реалістів обґрунтувати те, що вони мають початково на меті — нормативний припис, який мав би статус виведеного з чогось гранично-достеменного спонукального правила, яке приймалось би одноставно в силу наведених аргументів.

Друге радше заперечує не сам реалізм, а лише непізнаваність цієї мисленої віртуально реалії. Тим самим, відтак, наслідком цього скепсис, є або нігілістичне знецінення дійсних моральних засад (як лише свавільно прийнятих умовностей), або апеляція до самого акту прийняття як граничної підстави для уведення певного критерію (знову ж таки свавільність моральних установлень чи їхнє стихійне установлення як деякої історичної випадковості). Апіорістам і теїстам тут власне нема що відповісти по суті (за винятком витіюватих спроб приховати заміною іншими словами просте повторення тези, на яку вони спираються). Більше захищеним тут є теїзм, оскільки в якості аргументу його противники мусять навести докази, що спростовують не лише певне віровчення, що апелює до одкровення, але й *неможливість* його. Проте очевидно слабким місцем є протиріччя в самих віровченнях, а відтак і вимушені спроби спростовувати тих, хто структурно висуває ту саму схему доказів в умовах, коли жодне із ключових свідчень не приймається опонентами на віру.

Натуралісти ж в цьому відношенні апелюють радше до того, що мораль має природне походження і виконує функцію, яка має об'єктивний оптимум (за аналогією з правилами дорожнього руху), хоча можливо й не єдиний в конкретному змісті норм. Однак саме це робить позицію натураліста релятивістською по суті. Основою моралі є щось, що саме по собі не має морального змісту. Моральні норми вибудовуються як похідні відносно чогось, що ми розглядаємо як об'єктивні процеси в їх визначеності (природі). В цьому сенсі моральні норми «реальні» в тому ж розумінні, що й, скажімо, правила граматики або норми етикету. Але це, як ми з'ясували, зовсім не той зміст, який вкладається в поняття реального морального закону.

Прихильники натуралістичної версії морального реалізму, однак, надають цій «реалістичності» нормативного відтінку в тому сенсі, що тверда переконаність людей в значимості певної моральної норми може суперечити об'єктивним умовам їх існування чи породжувати внутрішні колізії в моральному кодексі, що робить його не виконуваним саме принципово (на послідовному дотриманні принципів, з яких він ніби-то несуперечливо висновується). Однак це не більше, ніж словесна еквілібристика, зумовлена з розмитістю значень термінів. Моральні норми, звісно ж, «реальні» на кшталт технічних рішень чи органів тварини. Вони є винайденими і випробуваними конструкціями, винаходами, які могли закріпитися й «реалізуватися», бо сумісні з об'єктивними умовами існування й у еволюційному процесі давали певні вигоди тим, хто їх винайшов і прийняв. Ці «рішення» є конструкціями широко спектру за своїм походженням: від «рішень» в грі природних процесів до власне рішень як продуктів мислення, що детермінують волю (але самі по собі не мотивують поведінку, так само як написана програма «працює» лише тоді, коли вона транслюється в команди, що є сигналами керування для певного пристрою).

І в цьому контексті, одні моральні норми були колись важливими (байдуже для чого), але не на разі, а інших ще нема, але вироблення їх вельми потрібне з огляду на певні цінності, які визначають значиму мету (значиму, звісно, для когось), наприклад, збереження довкілля.

Однак принциповим в такому розумінні моральних норм є саме те, що вони суть умовності, що пов'язані з іншими умовами. І вони виробляються людьми, похідні від розумових (в тому числі) зусиль саме як винаходи, креатури. Але їх безглуздо трактувати як істинні чи хибні (поза окресленим раніше контекстом, не повертаючись до вже сказаного), і тим більше вони не окреслюють якусь сферу самодостатності, що має безумовно-імперативний зміст мотивів, що визначають кінцеву мету максимізації «моральності».

В такому розумінні ця абстракція зводиться (як деякий ідеальний об'єкт) до віртуальної конструкції «щось таке, прийняття чого стає

визначальним мотивом, сумісним з об'єктивними умовами існування і вводить обмеження на свободу дій члена спільноти з огляду на наслідки їх для інших членів спільноти і спільноти в цілому» (чи якось так). Тобто «реальність» морального закону — це просте формальне визначення суті того, що ми трактуємо як мораль (описово).

Тому моральний реалізм — це лише софістика з прихованою підміною змісту термінів, яка лише створює ілюзію плідної аргументації.

Ось його рецепт.

(1) Беремо як вихідне положення констатацію розбіжностей в цінностях і тлумаченнях вчинків;

(2) Приймаємо, що свавільне рішення може як узгоджуватися з іншим, так і ні; це узгодження не є логічно необхідним і не є безальтернативним фактом, в силу (1);

(3) Конструюємо поняття, де в якості істотних ознак беремо заперечення (1) і (2) водночас, тобто таке правило, яке з логічною необхідністю містить універсальну цінність, що знімає розбіжності;

(4) Оголошуємо це поняття незалежним від умовностей прийняття свавільних рішень, що є тавтологією до (3);

(5) Й, отже, це правило є реальним (тут використовуємо контрабандою просунуті додаткові конотації в розмитому значенні терміну «реальність» на тавтологію до (3);

(6) Оскільки воно реальне, то пізнавши його, ми отримуємо судження, що з необхідністю містять вказівку на загально-значиму цінність;

(7) Яка не може не мотивувати суб'єкта (будь-якого) в тій мірі, в якій у нього є докази істинності морального закону; (тут ми просунули сподівання, що в такий спосіб нам відкриється «істина»; за істину тепер зручно взяти щось таке, в чому хтось вже переконаний, наприклад, гріховність адюльтеру чи, навпаки, його особливу природну цінність, чи абощо, на смак мораліста);

(8) Приправимо все це сумішню правдоподібних для когось сентенцій (про Бога, про природу, про щастя, насолоду чи «закон в мені», бажано витіюватіше) і дамо настоятися в академічній літературі.

Таким чином, основним аргументом, що доводить існування реального морального закону є... визначення реального морального закону! В цьому визначенні «існування» в описовому змісті як факт дійсності підмінюється описом оцінного критерію, причому суто формально — не як зразка поведінки, а як вказівка на якийсь, невизначений, зразок, якому приписується статус такого, що мусить спонукати до наслідування як визначальний. І тепер ми отримуємо мета-критерій, в який можна підставити що завгодно, якщо вдасться заплутати софістичним базіканням виправдання якоїсь змістовної норми.

Зрозуміло, що думка про кентаврів не доводить існування кентаврів в природній дійсності. Думка про реальність чогось не доводить його реальності. Але думка про реальність критерію оцінювання та імперативного припису до того ж ще й логічно суперечлива. На відміну від мисленого визначення квадрата (чи мільйонкутника), щодо якого немає значення факт того, що про це хтось думає чи відповідність йому чуттєвого об'єкта, цінність, яка фактично ніким не прийнята і не «цінована» — це ніщо. Її не існує за визначенням, як немає одружених холостяків чи трикутних квадратів. Прийняття цінності рівнозначне тому, що хтось бере на себе всі ті наслідки, які породжують його дії як суб'єкта. І допоки це прийняття не відбулося, цінність не зреалізувалася. Квадрат існує поза часом життя; цінність — ні.

Висновки

1. Якщо розуміти «реальність» моральних установлень як те, що вони справді існують, мають пізнаваний об'єктивний зміст і не є простою вигадкою, то це переконання має тривіальний характер і навряд чи його хтось заперечує. Моральні установлення подібні до інших проявів культури і творчості: до мови, різного роду правил і звичаїв, артефактів в широкому розумінні тощо. Проте піддана тут критичному розбору позиція «морального реалізму» надає реальності моралі значення, яке виходить за межі вказаного змісту. В ньому, по-перше, судженнями зі значенням «істина\хиба» трактуються вирази, що визначають критерій оцінки, а сам цей критерій, по-друге, мислять як стан, що самим фактом незалежного від рішень людей свого існування визначає мотив, яким люди мусять керуватися, дотримуючись норми-припису, що є, тим самим, універсальним законом. Отож корінним сенсом морального реалізму є проголошення того, що люди не відповідальні за моральні установлення як за власні рішення, вони лише підпорядковують свою волю чомусь такому, що вони мусять робити, бо не мають вибору, відчужено приймаючи рішення («не я так хочу, а так вимагає закон»).

2. Цей реальний «моральний закон» трактується (в різних версіях) або як дана через одкровення воля вищої сили, до вироблення рішень якої люди не мають стосунку, а лише мусять їм коритися; або як об'єктивна зумовленість вибору, пізнана через рефлексію як природна закономірність; або як доведена теорема, зміст якої впливає дедуктивно як висновок з аргіогі пізнаваних уможлядно-інтуїтивно загальних принципів. Попри розбіжності в трактуванні онтологічного статусу та способу пізнання морального закону, всі «моральні реалісти» заперечують відносність моральних цінностей. Однак в жодній з версій морального реалізму не дається роз'яснення в якому сенсі цінність може бути цінністю в безсуб'єктному контексті (ні для кого цінністю) і яким чином вона може бути обґрунтована

як універсальна простою констатацією (покладанням цього як умови). Тим самим «реалізм» заперечує сам себе, оскільки визначає те, що мислиться як незалежний від рішення об'єкт, рішенням про визнання його незалежним від рішень (відчуженим прийняттям умови).

3. Змістовно, доказ існування реального морального закону як такого, що мотивує коритися йому, зводиться до тавтологічного повторення визначення і тим самим не може бути прийняте як доказ.

4. Окрім того, моральний реалізм тримається на хибному трактуванні як суджень виразів, що не містять опису факту (тобто не є судженнями), хоча покладається на цей опис як на підставу трактування чогось як реального.

References

1. Boyd, R., 1988. "How to be a moral realist," in G. Sayre-McCord (ed.), *Essays in Moral Realism*, Ithaca: Cornell University Press: 181–228.

2. Joyce, R., 2001. *The Myth of Morality*, Cambridge: Cambridge University Press.

3. Hills, A., 2011. "Moral epistemology," in M. Brady (ed.), *New Waves in Metaethics*, Basingstoke: Palgrave Macmillan: 249–263.

4. Kitcher, Ph. 2011. *The Ethical Project*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press

5. Sayre-McCord, Geoff, "Moral Realism", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2021 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2021/entries/moral-realism/>>

6. Zimmerman, A. 2010. *Moral Epistemology*, Routledge

Vadym Derkach

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

<https://orcid.org/0000-0002-0123-3637>

e-mail: vadym_derkach@kneu.edu.ua

ARGUMENTS AGAINST MORAL REALISM

Abstract

The position of “moral realism”, in which, first, expressions defining the criterion of evaluation are treated as judgements with the meaning of “true/false”, and this criterion itself, second, is thought of as a condition which is a direct fact of independent of human decisions, defining the motive which people should follow, observing the norm-prescription which is thus a universal law, is subjected to critical scrutiny. The root meaning of moral realism is the claim that people are not responsible for moral institutions as their own decisions, they only subordinate their will to something that they must do because they have no choice, alienating their decisions. This real “moral law” is interpreted (in different versions) either as the will of a higher power, given by revelation, to whose decision-making people have nothing to do but must obey it; or as the objective conditioning of choice, learned through the reflection of experience as a natural law; or as a proven theorem whose content follows deductively as a conclusion from a priori comprehensible speculative-intuitive general principles. Despite the difference in the treatment of the ontological status and mode of knowledge of the moral law, all “moral realists” deny the relativity of moral values. However, none of the versions of moral realism clarifies in what sense value can be a value in a subject-less context (value for no one) and how it can be justified as universal by mere stating (accepting it as a condition). In this way “realism” denies itself, since it defines what is thought of as a decision-independent object by the decision to recognize it as independent of decisions (an alienated acceptance of the condition). Substantively, the proof of the existence of a real moral law as motivating is reduced to a tautological repetition of the definition and thus cannot be accepted as proof. In addition, moral realism relies on the false treatment as judgments of expressions that do not contain a description of fact (that is, they are not judgments), even though it relies on this description as a basis for considering something real.

Keywords: moral epistemology, moral realism, moral relativism.

Стаття надійшла до редакції 10.10.22

© Деркач В. Л., 2022

Дорошенко Інна Миколаївна

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

(м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0001-9884-8517>

e-mail: doroshenko-npu@ukr.net

ЗНАЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В СТРАТЕГІЇ МОВНОЇ ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ

Резюме

Вивчення державної мови цілком закономірно корелюється з заданням освоєння іноземної, насамперед, англійської мови, як однієї з найбільш вживаної у світі. Міжнародне спілкування стало можливим через стрімке поширення саме англійської мови, яке відносять до глобальних викликів сьогодення, а саму англійську мову все частіше називають «світовою» або «глобальною» мовою. Висвітлено, що «глобальна» англійська мовність позначається на якості та на загальному характері комунікації у національному середовищі, окресленому й значною мірою обмеженому рамками національної держави. Дати однозначну оцінку того, чи мають при цьому місце переважно позитивні, чи, навпаки, переважно негативні наслідки, не просто, бо як позитивність, так і негативність не виступає у «чистому» вигляді, ускладнюючись у кожному конкретному випадку різноманітними додатковими, супутніми елементами й конотаціями.

У статті автор описує і негативні тенденції впливу іноземної мови, зокрема те, що прорив у нові середовища й утвердження там у ролі домінуючих різного роду західноцентричних дискурсів (у тому числі — культурно-мистецьких, літературних, телевізійних, аудіовізуальних, інформаційних та ін.), відсувають на другий план або й геть на периферію традиційні для цих середовищ локальні дискурси, з деякими з яких безпосередньо пов'язана національно-культурна сутність та національна ідентичність.

Відзначається роль іноземної мови в міжкультурному спілкуванні студентських контингентів у міжнародних освітніх програмах. Міжнародні

освітні програми сприяють реалізації навичок спеціальності, є фундаментом для побудови навичок інтеграції в культурний простір іншої країни. Паралельно з фаховими знаннями, студент ставить собі за мету володіння мовою та налагодження порозуміння з місцевою спільнотою. Так, відбувається процес налагодження крос-культурної комунікації — не просто вивчення мови, а набуття мовних навичок при живій комунікації.

Ключові слова: англійська мова, «глобальна» англомовність, мовні стратегії, підготовка педагогів, комунікація.

Вступ

Однією з головних потреб сучасного глобалізованого світу є потреба інтенсивного спілкування. Задоволення цієї потреби, в свою чергу, формує виклики до мовної підготовки суб'єктів комунікаційного процесу. Вільне володіння однією з світових мов — англійською, німецькою, французькою тощо — постає як необхідна умова, по за якою комунікаційний процес є справою надто проблемною. Спілкування за допомогою словника чи перекладача має низку недоліків, головним з яких є адекватність/неадекватність розуміння співбесідника, осягнення предметного смислу комунікації. Перед нинішньою мовною освітою стоїть завдання пошуку та впровадження адекватної відповіді на виклики глобалізованого світу. Зрозуміло, означена відповідь має базуватись на міцній платформі теоретичних та методичних досліджень.

В процесі вивчення проблематики мовної підготовки нового за якістю та стилем роботи українського педагога, корисними виявилися наукові, педагогічні напрацювання таких дослідників як Ашиток Н., Бик І., Дребницька К., Зарівна О., Красовська Ю., Ларченко В., Пасинкова І., Пахомова Т., Пелагеша Н., Першукова О., Триняк М., Федорова І., Хоменко О., Яковлева О. В. та багатьох інших. Серед зарубіжних дослідників варто виокремити таких як Белл Д., Кристал Д., Тове Скутнаб-Кангас, Філіпсон Р., Хабермас Ю., Шпіцінгер Д. та багато інших.

В той же час, необхідно, з нашої точки зору, актуалізувати проблему вивчення іноземної мови з огляду на процеси модернізації та глобалізації, що відбуваються в українському соціумі, в тому числі й в освітній галузі. Для цього актуальним є всебічний аналіз ролі іноземної мови в стратегії мовної підготовки педагогічних кадрів.

Методи дослідження

Мета статті — визначити роль іноземної мови в процесі мовної підготовки педагогічних кадрів, охарактеризувати багатомовність як одну з неодмінних ознак глобалізованого світу. Для досягнення мети застосовано комплекс дослідницьких методів, серед яких слід виокремити наступні: системний і комплексний підходи, на базі яких досліджено і узагальнено позитивні та негативні тенденції впливу іноземної мови, метод історичного

аналізу використовувався для експлікації недоліків та суперечностей мовної підготовки педагогічних кадрів. При написанні статті автором були використані комплексні методи, що дозволило забезпечити обґрунтованість і достовірність наукових результатів, їх практичну спрямованість.

Результати дослідження

Варто відзначити, що необхідність універсальної мови, яка б давала змогу спілкуватися носіям різних мов, існувала ще з давніх часів. Тоді ці функції виконували мови, які мали статус *lingua franca*. Сама назва походить від назви мови, що сформувалася у Східному Середземномор'ї ще за часів хрестових походів на основі італійської мови з додаванням іспанських, французьких, грецьких, арабських і турецьких елементів.

Однак у сучасних умовах значення терміна *lingua franca* або світова мова значно розширилося. Статус світової мови визначається за наступними критеріями [1, с. 376–377]:

- мову використовують не тільки як рідну, але й як офіційну;
- мову використовує значна кількість людей;
- сфера використання мови є етнічно неоднорідною;
- мову використовують як рідну або офіційну більш ніж на одному континенті;
- мова має статус офіційної в міжнародних організаціях;
- мову найчастіше вивчають як іноземну в офіційній системі освіти;
- мова виконує функцію мови науки;
- за допомогою цієї мови передають найбільшу кількість інформації в засобах масової інформації та Інтернеті;
- мову пов'язують з найважливішими культурними цінностями.

Відповідно до цих критеріїв вирізняють низку світових мов, які функціонують як такі в різних частинах світу. Із них безпрецедентна роль відводиться англійській мові. За даними початку XXI ст. англійською мовою вільно володіли близько 670 млн. осіб, а в межах «розумної компетентності» — приблизно 1,2–1,5 млрд. осіб [2, с. 95]; з 1000 наукових публікацій світу 760 виходять англійською мовою [3, с. 112]. Саме цією мовою подається 80 % інформації в мережі Інтернет, хоча для 40 % користувачів англійська мова не є ані рідною, ані першою. Англійськомовні країни виробляють близько 40 % світового валового внутрішнього продукту [4].

Дослідження рівня володіння громадянами ЄС іноземними мовами засвідчує, що нині англійська мова може виконувати функцію *lingua franca* для європейців. Нею або як рідною (13%), або як іноземною (38%) володіє понад половина (51%) європейців. Друге та третє місце посідають відповідно французька й німецька (по 14%), іспанська і російська (по 6%) мови. Як було зазначено на Першій міністерській конференції ЄС з багатомовності у 2008 р., англійська мова продовжує завойовувати позиції

як безпосередній засіб спілкування всередині Європи та засіб міжнародного спілкування. Вона стала домінуючою іноземною мовою, яку вивчають у середній школі. На сьогодні 90% учнів середніх шкіл з усієї Європи вивчають англійську [5, с. 36].

Більш того, в освітньому просторі різних країн світу англійська мова нині є другою мовою (після державної), якою здійснюється навчальний процес. Вона стає головним чинником процесу інтернаціоналізації вищої освіти, який є однією з цілей реформ освітньої сфери країн-членів ЄС. Підвищення статусу європейських освітніх інституцій, збільшення привабливості та конкурентоспроможності на світовій арені неможливе без збільшення кількості курсів англійською мовою та кількості викладачів, які ці курси здатні викладати. Викладання англійською мовою розглядається як важливий чинник залучення іноземних студентів [4].

Науковці активно обговорюють ту роль, яку відіграє англійська мова в лінгвокультурній комунікації. Зокрема, Д. Кристал стверджує, що значення «світової», якого англійська мова розпочала набувати з 60-х рр. ХХ ст., може бути схарактеризоване як безпрецедентне. Існуючий процес визначається як природний вияв намагання пристосуватися до нової світової системи, яка постійно змінюється. Такий шлях набуття англійською мовою нового світового статусу призводить до ситуації, за якої у сучасному світі «ніхто не має монополії на англійську мову» [2, с. 6].

Стрімке поширення англійської мови відбувається за рахунок тих її носіїв, які потребують міжнародної комунікації і визнають за англійською мовою право здійснювати функції посередника у цьому процесі. Щоправда, подібне визнання можна вважати вимушеним, зважаючи на відсутність у більшості суб'єктів мовлення здатності до багатомовності.

Вибір англійської на роль першої мови міжнародного спілкування зумовлений як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. Дослідники відзначають її раціональну будову, багатство словникового складу, який дозволяє створювати розгалужені терміносистеми. Разом з тим, англійська асоціюється з англомовним світом, де панують свобода і демократія й на чолі якого стоїть найпотужніша держава сучасності — США. Все це забезпечує англійській мові високий престиж в очах мовців, спонукаючи їх до її вивчення [6, с. 9].

Уряд і освітяни США сприяють також збільшенню доступу до американських вищих навчальних закладів іноземних студентів. Університети Сполучених Штатів постійно працюють над удосконаленням програм з англійської як іноземної мови саме для міжнародних студентів. Як наголошує І. Пасинкова, без «розуміння інших культур, без належного рівня володіння навичками міжкультурного спілкування участь студентських контингентів у міжнародних освітніх програмах є не можливою» [7, с. 42].

Академічна мобільність на європейських теренах набула поширення із розвитком Болонського процесу та перевищила масштаби відповідних процесів в Америці. За даними Організації з економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), впродовж 2000–2010 рр. чисельність міжнародних студентів в Європі зростає на 114%, тоді як в Північній Америці на 55% [8]. У 2013 р. країни ЄС видали іноземцям 2 218 тис. дозволів на перебування, оформлених вперше, серед яких 472 тис., або 21,3 %, прибулим з метою навчання. Для порівняння в 2008 р. навчання було підставою для видачі 458 тис. дозволів, а в 2012 р. 471 тис. [цит. за 9, с. 8].

Активізація освітніх обмінів на теренах Європи зумовлена тією обставиною, що європейський освітній простір сьогодні просуває ідею «трикутника знань», яка полягає в максимально тісному зв'язку освіти, дослідної діяльності та технологічних інновацій. У межах єдиного європейського освітнього простору саме вузи покликані розвивати європейські аспекти освітньої політики, стандарти освіти шляхом викладання та розповсюдження в першу чергу мов держав — учасниць ЄС, запроваджуючи полілінгвізм; сприяти академічній співпраці, розвиваючи обмін студентами та викладачами, заохочуючи їх мобільність, розвиваючи дистанційне вивчення іноземних мов тощо. При цьому єдиних вимог до іншомовної підготовки у професійних вищих навчальних закладах ЄС, якої є єдиної уніфікованої системи навчання іноземних мов не існує. Принцип субсидіарності, який передбачає повну відповідальність кожної країни ЄС за організацію системи освіти, фахове навчання та зміст освіти, розповсюджується і на іншомовну підготовку. Вузи країн-учасниць реалізують навчальний процес з вивчення іноземних мов, адаптуючи його до соціального замовлення, конкретних реалій, вимог ринку праці тощо. В той же час євроінтеграція та глобалізація, які посилюють та розвивають взаємну залежність на міжнародному рівні, встановлюють партнерство, зумовлюють добровільний рух в одному напрямку, спонукають заклади вищої освіти в галузі іншомовної підготовки опиратися на загальноєвропейські тенденції [10, с. 397].

Мобільність студентів стимулюється різними державними й регіональними програмами, адже студентський обмін розглядається як потужний засіб розвитку світового ринку фахівців і кваліфікованих працівників. Багато країн укладають двосторонні й багатосторонні угоди в цій галузі. Найбільш відомі європейські програми — «Еразмус Мундус», а з 1995 р. — «Сократ». Програма «Еразмус» (започаткована в 1987 р. задля сприяння створенню спільного ринку в Європі) і пов'язані з нею схеми мобільності, такі як «Комет», «Лінгва», програми DAAD, IREX, UGRAD та програма стипендій ім. Фулбрайта, мета яких створення європейської моделі вищої освіти.

Міжнародні освітні програми є актуальними для студентів тому, що вони сприяють реалізації навичок спеціальності, а й є фундаментом

для побудови навичок інтеграції в культурний простір іншої країни. Паралельно з фаховими знаннями, студент ставить для себе за мету володіння мовою та налагодження порозуміння з місцевою спільнотою. Так, відбувається процес налагодження крос-культурної комунікації — не просто вивчення мови, а набуття мовних навичок при живій комунікації з жителями даної країни [11, с. 142].

Крім більш-менш організованих схем студентської мобільності, існує і спонтанне переміщення студентів поза будь-якими програмами. Ця спонтанна мобільність — результат цілого ряду чинників, які є наслідком дії так званих стратегій «проштовхування» і «втягування», що застосовуються на ринку освітніх послуг. З одного боку, ВНЗ, прагнучи збільшити пропозицію своїх програм, активно просувають їх на зарубіжних ринках. Вони відкривають свої філії та зарубіжні кампуси в інших країнах, укладають договори про співпрацю з місцевими навчальними закладами, використовують дистанційні технології навчання тощо, тобто проштовхують свої освітні послуги і продукти з каналу розподілу, поки вони не досягнуть цільового споживача [12].

Сьогодні, близько 80% студентів-іноземців, які навчаються у світових наукових і освітніх центрах, є вихідцями з країн, що розвиваються. Більшість з них прагнуть отримати ступінь магістра, докторський чи професійний ступінь. Багато з них не повертаються на батьківщину й залишаються працювати в країнах Західної Європи і Північної Америки. Студенти з промислово розвинутих країн, що навчаються за кордоном, як правило не зорієнтовані на отримання високого освітнього ступеня. Вони найчастіше проводять певний час у країні з метою розширення свого кругозору, вивчення мови або отримання знань, які не могли здобути вдома. Ці студенти не лише проходять навчання за певними галузями підготовки, але й сприймають норми і цінності тих академічних систем, де вони навчались, й відповідно — культуру народів й країн. Й перші й другі через канали академічної мобільності сприяють розширенню культурно-інформаційних контактів між народами і державами [13, с. 13].

Привабливість суб'єкта мовлення саме до англійської мови Д. Кристал пояснює, передусім, здатністю цієї мови опинитися «у потрібному місці в потрібний час» [2, с. 115], що сприяло не лише її становленню як світового мовного лідера, але й закріпленню цих позицій на майбутнє.

Таким чином, відбувається процес «глобальної модернізації», у якому англійська мова відіграє роль світової та поширюється «дискурс комунікативної глобалізації», у якому домінуючу позицію займає знов-таки англійська мова. Заходи урядів, спрямовані на модернізацію суспільств, одночасно ведуть до англізації внутрішнього середовища. Ідеологія глобалізації передбачає, що англійська мова є предметом вжитку, який в будь-якому випадку має бути придбаний якнайскоріше [4]. В багатьох країнах

світу знання англійської все частіше відносять до базових. Володіти англійською означає те саме, що вміти користуватися комп'ютером, мобільним телефоном та водити машину [14].

Англізації внутрішнього середовища сприяють національні уряди країн-членів ЄС, бо своїми діями прокладають шлях домінуючим позиціям англійської мови. Наприклад, у Німеччині урядові адміністративні заходи (заснування нових навчальних програм, позначених як такі, що є міжнародно-орієнтованими) фактично закладають підвалини для більш широкого вивчення та використання англійської мови. Іншим прикладом може слугувати Швейцарія, де відсутність офіційної мовної політики на національному рівні дозволила економічно потужному кантону Цюрих ще у 1998 р. ввести англійську мову як першу іноземну в початковій школі. Спеціальні заходи, спрямовані на англізацію внутрішнього мовного середовища, вживаються урядами таких світових лідерів, як Японія та Китай [5, с. 36].

Згідно з теорією Р. Філіпсона, англійська мова реалізує владні амбіції її носіїв як рідної мови за межами їх проживання, змістивши центр уваги на носіїв її як другої іноземної мови, оскільки за допомогою останніх набагато легше розширити сферу свого впливу. Дослідник знаходить в англійській мові імперський контекст, результатом чого постають механізми символічного пригнічення, заміни, виключення, застосовані щодо інших мов. Р. Філіпсон висуває радикальну тезу щодо необхідності визнання лінгвістичного імперіалізму, критикуючи опонентів за спроби поєднання англійської мови і прогресу, за ігнорування ними збільшення глобальних та локальних суперечностей, що мають катастрофічні екологічні й культурні наслідки. Глобалізація англійської мови виявляється пов'язаною із занепадом інших мов, що, на думку вченого, не є природним вибором на користь прогресу. Тому лінгвістика поза зв'язком із соціальними науками не в змозі надати всебічний аналіз проблем колоніалізму, глобалізації, культурної гегемонії, освіти, ЗМІ, мультилінгвізму, офіційної національної мови і мов меншин. Теорія глобальної англійської мови фактично не висвітлює проблеми існування лінгвістичної ієрархії, що почала виникати ще за доби колоніалізму. Р. Філіпсон убачає в цьому підтвердження того, що існуючий світовий лад служить інтересам лише обраних — Заходу й еліт, які співпрацюють з ним, тобто без відповідних мовних політик глобальна система не змогла б існувати [15]. Такий висновок не суперечить міркуванням відомого дослідника розвитку сучасної цивілізації Д. Белла щодо можливості поглиблення культурного розколу в постіндустріальному суспільстві, де руйнуються традиційні соціальні зв'язки [16, с. 651].

Наведені вище роздуми демонструють, що з одного боку, англійська мова є чинником розсування культурних горизонтів, розширення шансів для особистісного розвитку, стаючи своєрідним «вікном у світ»,

перепусткою до світу добробуту, а з іншого — спричинює посилення тиску на аутсайдерів глобалізації, стаючи примусом для інших країн світу, додатковим чинником соціального розшарування у глобальному вимірі [17].

Окрім того, існує точка зору про нейтральний характер англійської мови з огляду на те, що вона виконує функцію не стільки іноземної мови із властивою їй етнокультурною складовою, скільки виступає в ролі мови міжнаціонального спілкування, часто мови викладання, яка не вимагає засвоєння певної системи національних цінностей, не нав'язує певних політичних, економічних чи культурних поглядів [10, с. 401]. Глобальна англійська мова є виразником багатьох культур і передає величезну кількість цінностей різних релігій та антагоністичних політичних систем. Вона виконує принаймні дві функції: по-перше, її використовують як міжнародну *lingua franca* для передачі інформації та комунікації; по-друге — як місцеву інтранаціональну мову, яка має сильні зв'язки з суспільством та національною ідентичністю [18, с. 49].

Більш того, у країнах, де існує міжетнічне напруження, саме англійська виконує роль етнічно нейтральної мови. Якщо поширення англійської світом пов'язане з домінуванням англомовних націй, зазначає Н. Ашиток, то сьогодні є всі підстави говорити про те, що вона поступово втрачає свій імперський статус. Мало того, вона перестає бути прив'язаною до носіїв мови, а дедалі більше і більше перетворюється на особливу, яка навіть назву має окрему — «глобіш» (*globish*), або «стандартна світова розмовна англійська» (*Word Standard Spoken English*) [19, с. 92].

В цьому контексті також представляє інтерес позиція з приводу перспектив англійської мови як глобальної датської дослідниці Тове Скутнаб-Кангас. Вона зазначає, що останніми роками високий рівень знання англійської мови як іноземної уже не є чимось винятковим, оскільки вже сьогодні значна кількість людей володіє цією мовою на рівні, близькому до володіння рідною мовою. Досконале володіння англійською мовою, на її думку, незабаром стане чимось на зразок вміння читати і писати 100 років тому чи комп'ютерної грамотності сьогодні, очевидною основною передумовою для будь-якої роботи. Відповідно, економічна цінність володіння англійською мовою суттєво знизиться. Враховуючи активне просування на світові ринки неєвропейських країн, що спостерігається сьогодні і за прогнозами відбуватиметься в майбутньому ще швидшими темпами, «знання неєвропейських мов стає важливим економічним (і політичним) активом. Тому ми повинні володіти багатьма мовами і знати англійську тільки як одну з мов» [20].

З одного боку, з огляду протидії вказаному вище «імперському контексту» англійської мови, з іншого боку, з точки зору визнання недостатності знання лише однієї іноземної мови та втрати конкурентних переваг

англійської, все частіше підіймається питання багатомовності як найбільш адекватної відповіді людства на виклики новітньої доби.

Сучасні (модерні) соціальні практики передбачають багатомовність як одну з невідмінних ознак, яка забезпечує можливість виходу на справді інтернаціональний, глобальний та регіональний рівні. Важливо при цьому уточнити, що така багатомовність ґрунтується на прагматизмі. Показовий приклад цього демонструє мовна ситуація у Європейському Союзі — унікальному інтеграційному об'єднанні європейських країн. В європейських інституціях офіційними вважаються і використовуються в якості таких одразу двадцять три мови. Всі без винятку рішення, ухвалені органи Євросоюзу, перекладаються всіма цими мовами. Громадяни ЄС мають право звертатися в органи ЄС і одержувати відповіді на свої звернення будь-якою з офіційних мов. На заходах на вищому рівні, як правило, забезпечується переклад виступів учасників усіма офіційними мовами. Так, зокрема, синхронний переклад двадцятьма трьома мовами завжди забезпечується на сесіях Європарламенту та на Раді Євросоюзу [21, с. 217].

Наявність феномена мультилінгвізму або багатомовності — співіснування в єдиному просторі великої кількості мов як атрибутів існуючих національних культур — є закономірним явищем на теренах сучасної Європи. В основу спільного для європейців дому закладено людські цінності, демократію, свободу та солідарність націй. Це означає повагу до мов, культур та традицій різних народів, адже процес будівництва спільного дому для 800 млн. європейців із відмінним етнічним, культурним та лінгвістичним спадком його громадян нероздільний із установленням взаєморозуміння через спілкування [22, с. 38].

У сфері духовної культури, мови, взаємодія глобалізації та регіоналізації виявляється у різноманітних формах і на різних рівнях. В одному із своїх проявів вона торкається того впливу англійської як найпотужнішої на сьогоднішній день не лише серед «звичайних» національних, а й серед полінаціональних, мов на інші національні мови, який, як відомо, призводить до появи у цих мовах цілої низки нових явищ, починаючи з нової лексики [23].

Пріоритетне значення англійської (або «американської англійської» — національного варіанту англійської мови, який існує в Сполучених Штатах Америки) набуває незрівнянно більшої ваги, коли врахувати ту практично загальноновизнану нині у світовій науці обставину, що глобалізація у певному сенсі — зокрема, на побутовому рівні та у сфері масової культури — виступає у формі вестернізації або й безпосередньо такого її різновиду, як американізація.

О. Яковлева наголошує, що протистояти англійській на рівних, забезпечуючи власну «чистоту» та культуру мовлення, жодна національна мова нездатна. Коли ж до взаємодії англійської як світової та тієї чи іншої

національної мови долучається у ролі регіональної, тобто спільної для носіїв кількох національних мов та діалектів, якась інша мова чи то з кола полі національних світового рангу, чи то ні, — ситуація змінюється у кращий для окремих національних мов бік. Прикладом саме такого варіанту міжмовної взаємодії може слугувати німецька як регіональна для мешканців країн Північної Європи або арабська для держав Магрибу та Машрику [23].

Висновки

Інтенсифікація міжнародного спілкування стала можливою через стрімке поширення англійської мови, яку часто називають «світовою», «глобальною» мовою або «lingua franca». З огляду протидії «імперському контексту» англійської мови, визнання недостатності знання лише однієї іноземної мови та втрати конкурентних переваг англійської, все частіше підіймається питання багатомовності як найбільш адекватної відповіді людства на виклики новітньої доби.

Мовна, точніше багатомовна освіта є важливим засобом, що формує свідомість особистості та її здатність бути соціально мобільною в суспільстві, сприяє веденню діалогу культур у світі, що глобалізується навколо розв'язання різноманітних проблем. В епоху інформаційної революції вона повинна забезпечувати високу комунікативну функціональність людини (досконале володіння рідною мовою та знання кількох іноземних мов) в умовах, коли ідеї, знання і технології змінюються набагато швидше, ніж покоління людей. А самі здобутки інформаційної революції — інформаційно-комп'ютерні технології, мультимедіа, Інтернет — покликанні полегшити процес оволодіння мовами.

Глобальні наукові, освітні та релігійні обміни, будучи проявом переважно академічної мобільності, під впливом глобалізації очевидно будуть далі зростати, залучаючи найталановитіших фахівців у світі. А через сфери міжнародного бізнесу, а більшою мірою міжнародного туризму, які дедалі будуть глобалізуватися, гуманізуючи відносин між індивідами, соціумами, народами, країнами і групами країн, безпосередньо до іншомовної та міжкультурної комунікації може бути залучена будь-яка особа. Це доводить, що мовні стратегії мають бути націлені не лише на оволодіння основними видами мовленнєвої діяльності, але й на формування міжкультурної компетентності потенційних суб'єктів мовлення, які лише разом спроможні забезпечити готовність більшості громадян до спілкування в сучасному багатомовному й багатокультурному світі.

Список посилань:

1. Бик І. Економічні та соціальні чинники співіснування глобальної та місцевих мов. Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. 2012. Вип. 30. С. 376–380.
2. Кристал Д. Английский язык как глобальный. Москва: Весь мир, 2001. 240 с.
3. Хабермас Ю. Постнациональная констелляция и будущее демократии. Логос. 2003. № 4–5 (39). С. 110–118.
4. Дребницька К. Поняття «світові мови»: стан, проблеми та суперечності освоєння в українському освітньому просторі. Вісник Інституту розвитку дитини. Сер.: Філософія, педагогіка, психологія. 2013. Вип. 30. С. 10–14. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vird_2013_30_3.
5. Пелагеша Н. Є. Мовна політика як інструмент розвитку комунікативного простору Європейського Союзу. Стратегічні пріоритети. 2010. № 3 (16). С. 28–39.
6. Пахомова Т. Г., Савицька Г. І. Глобалізація. Полілінгвізм. Двомовність. (Проблеми викладання); Черкський обласний Інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради. Черкаси, 2013. 32 с.
7. Пасинкова І. В. Система підготовки бакалаврів гуманітарних наук з іноземної мови в університетах США: дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Ірина Володимирівна Пасинкова. Київ, 2005. 193 с.
8. OECD (2012). Education at a Glance 2012: OECD Indicators [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.oecd.org/edu/EAG%202012_e-book_EN_200912.pdf.
9. Малиновська О. А. Міграційна політика Європейського союзу: виклики та уроки для України. Київ: НІСД, 2014. 48 с.
10. Хоменко О. Аналіз мовної політики Європейського Союзу в контексті іншомовної підготовки бизнес-студентів в умовах глобалізації. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. 2014. Ч. 1. С. 395–401. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpudru_2014_1_53.
11. Федорова І. І., Трофименко Я. В. Академічна мобільність українських студентів сучасного освітнього простору. Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. 2012. Вип. 2. С. 139–144.
12. Красовська Ю. О. Інтернаціоналізація вищої освіти в умовах глобалізації світового освітнього простору. Вісник Академії митної служби України. Сер.: Економіка. 2011. № 2. С. 102–109. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsue_2011_2\(46\)_13](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsue_2011_2(46)_13).
13. Зарівна О. Т. Мова як чинник формування толерантності студентської молоді в глобалізованому суспільстві: Автореф. дис. к. п. н.

13.00.01—загальна педагогіка та історія педагогіки. Зарівна Оксана Тимофіївна; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2008. 22 с.

14. Пелагеша Н.Є. Новий світовий лінгвістичний порядок та його вплив на комунікаційний простір в Україні. Стратегічні пріоритети. 2010. № 4. С. 44–56.

15. Ларченко В.В. Теория лингвистического империализма Р. Филлипсона vs теория глобального английского языка Д. Кристала [Електронний ресурс]. Режим доступа: http://www.rusnauka.com/10_ENXXIV_2007/Philosophia/21685.doc.htm.

16. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. Москва: Academia, 1999. 956 с.

17. Триняк М.В. До питання про освітні наслідки лінгвістичної глобалізації/ М. В. Триняк. Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія. 2012. Вип. 39. С. 192–203. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_filos_2012_39_19.

18. Spichtinger D. EIL: a Global, a European and an Austrian Perspective / D. Spichtinger. Views. Institut für Anglistik & Amerikanistik der Universität Wien. — Vol. 1, No 10. — June, 2001. — p. 48–59.

19. Ашиток Н. Мовна картина світу як засіб національної ідентифікації в умовах глобалізації. Молодь і ринок. 2010. №7–8 (66 – 67). С. 89- 93.

20. Skutnabb-Kangas T. Why Should Linguistic Diversity Be Maintained and Supported in Europe? Some Arguments. Council of Europe [Електронний ресурс]—Режим доступу: <http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Source/Skutnabh-KangasEN.pdf>.

21. Яковлева О. Онтологічні, соціокультурні та історичні підвалини багатомовності в системі вищої освіти в Україні та у світі та їхні контексти. Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наук. праць. Філософія. 2012. Вип. 638–639. С. 212–218.

22. Першукова О. Багатомовна освіта –пріоритетний напрямок розвитку. Порівняльно-педагогічні студії. 2010.№ 3–4. С. 38–47.

23. Яковлева О. В. Багатомовність українського суспільства як регулятивний фактор освіти і виховання в системі вищих навчальних закладів у контексті світового досвіду: дисертація на здоб. наук. ступеня д. філос. н., 09.00.10 — філософія освіти. [Електронний ресурс].—Режим доступу: https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2019/01/Yakovleva_27.01.2015_disertac.pdf.

References

1. Byk, I. (2012). Economic and social factors of coexistence of global and local languages. Collections of scientific works, vol. 30, pp. 376–380. [In Ukrainian].
2. Krystal, D. (2001). English as a global language. M.: Ves myr, 240 p. [In Russian].
3. Khabermas, Yu. (2003). Post-national constellation and the future of democracy. Lohos. Scientific journal, no 4–5 (39), pp. 110–118. [In Russian].
4. Drebnyska, K. (2013). The concept of «world languages»: the state, problems and contradictions of development in the Ukrainian educational space. Collections of scientific works, vol. 30, pp. 10–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vird_2013_30_3. [In Ukrainian].
5. Pelahesha, N. Ye. (2010). Language policy as a tool for the development of the communicative space of the European Union]. Ukrainian scientific journal, no 3 (16), pp. 28–39. [In Ukrainian].
6. Pakhomova, T.H. & Savytska, H.I. (2013). Globalization. Polylingualism. Bilingualism. (Problems of teaching)]. Scientific publication. Cherkasy, 2013. 32 p. [In Ukrainian].
7. Pasyukova, I. V. (2005). The system of training bachelors of humanities in a foreign language in US universities. Dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of pedagogical sciences on a specialty 13.00.04. 193 p. [In Ukrainian].
8. OECD (2012) Education at a Glance 2012: OECD Indicators. URL: http://www.oecd.org/edu/EAG%202012_e-book_EN_200912.pdf.
9. Malynovska, O. A. (2014). Migration policy of the European Union: challenges and lessons for Ukraine]. Kyiv: NISD, 2014, 48 p. [In Ukrainian].
10. Khomenko, O. (2014). Analysis of the language policy of the European Union in the context of foreign language training of business students in the context of globalization. Collection of scientific works, part 1, pp. 395–401. [In Ukrainian].
11. Fedorova, I. I., Trofymenko Ya. V. (2012). Academic mobility of Ukrainian students of modern educational space. Collections of scientific works, vol. 2, pp. 139–144. [In Ukrainian].
12. Krasovska, Yu. O. (2011). Internationalization of higher education in the conditions of globalization of the world educational space. Ukrainian scientific journal, no 2, pp. 102–109. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsue_2011_2\(46\)_13](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsue_2011_2(46)_13). [In Ukrainian].
13. Zarivna, O. T. (2008). Language as a factor in the formation of tolerance of student youth in a globalized society. Abstract of the dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of pedagogical sciences on a specialty 13.00.01. 22 p. [In Ukrainian].

14. Pelahesha, N. Ye. (2010). New world linguistic order and its impact on the communication space in Ukraine. *Ukrainian scientific journal*, no 4, pp. 44–56. [In Ukrainian].
15. Larchenko, V. V. (2007). Theory of linguistic imperialism R. Phillipson vs theory of global English D. Crystal. URL: http://www.rusnauka.com/10._ENXXIV_2007/Philosophia/21685.doc.htm.
16. Bell, D. (1999). The future post-industrial society. Experience of social forecasting. M.: Academia, 1999. 956 p. [In Russian].
17. Tryniak, M. V. (2012). On the question of educational consequences of linguistic globalization. *Collections of scientific works*, vol. 39, pp. 192–203. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_filos_2012_39_19. [In Ukrainian].
18. Spichtinger D. EIL a Global, a European and an Austrian Perspective / D. Spichtinger // Views. Institut für Anglistik & Amerikanistik der Universität Wien. Vol. 1, No 10. June, 2001, pp. 48–59.
19. Ashytok, N. (2010). Linguistic picture of the world as a means of national identification in the context of globalization]. *Ukrainian scientific journal*, no 7–8 (66–67), pp. 89–93. [In Ukrainian].
20. Skutnabb-Kangas T. Why Should Linguistic Diversity Be Maintained and Supported in Europe? Some Arguments / T. Skutnabb-Kangas // Council of Europ. URL: <http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Source/Skutnabh-KangasEN.pdf>.
21. Yakovleva, O. (2012). Ontological, socio-cultural and historical foundations of multilingualism in the system of higher education in Ukraine and in the world and their contexts. *Collection of scientific works*, vol. 638–639, pp. 212–218. [In Ukrainian].
22. Pershukova, O. (2010). Multilingual education – a priority area of development. *Ukrainian scientific journal*, no 3–4, pp. 38–47. [In Ukrainian].
23. Yakovleva, O. V. (2015). Multilingualism of Ukrainian society as a regulatory factor in the education and upbringing system of higher education in the context of world experience. Dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of philosophical sciences on a speciality 09.00.10 – philosophy of education. URL: ihed.org.ua/wp-content/uploads/2019/01/Yakovleva_27.01.2015_disertac.pdf. [In Ukrainian].

Inna Doroshenko

National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0001-9884-8517>

e-mail: doroshenko-npu@ukr.net

THE IMPORTANCE OF A FOREIGN LANGUAGE IN THE STRATEGY OF LANGUAGE TRAINING OF TEACHERS

Abstract

The study of the state language is quite naturally correlated with the task of mastering a foreign language, especially English, as one of the most widely used in the world. International communication has become possible due to the rapid spread of English, which is attributed to current global challenges, and English itself is increasingly called the «world» or «global» language. It is highlighted that «global» English language affects the quality and general nature of communication in the national environment, defined and largely limited by the framework of the nation state. It is not easy to give an unambiguous assessment of whether there are mostly positive or, on the contrary, mostly negative consequences, because both positivity and negativity do not appear in a «pure» form, complicated in each case by various additional, concomitant elements and connotations..

In the article the author describes the negative trends in the influence of a foreign language, in particular the fact that the breakthrough into new environments and the establishment there of dominant Western-centric discourses (including cultural, artistic, literary, television, audiovisual, information, etc.). push back to the background or even to the periphery traditional for these environments local discourses, with some of which are directly related to the national cultural essence and national identity.

The role of a foreign language in intercultural communication of student contingents in international educational programs is noted. International educational programs contribute to the implementation of specialty skills, are the foundation for building skills of integration into the cultural space of another country. In parallel with professional knowledge, the student aims to master the language and establish understanding with the local community. Yes, there is

a process of establishing cross-cultural communication – not just learning a language, but acquiring language skills in live communication.

Keywords: English language, «global» English language, language strategies, teacher training, communication.

Стаття надійшла до редакції 08.09.22

© Дорошенко І.М., 2022

Товмаш Дмитро Анатолійович

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-4576-0703>

e-mail: tovmash@knu.ua

ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ: СУТНІСНІ ОЗНАКИ НА ШЛЯХУ РЕАЛІЗАЦІЇ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Резюме

У статті досліджується поняття бідності з точки зору філософії та організаційно-антропологічної перспективи з метою забезпечення глибшого розуміння цього явища. Проаналізовано загальні взаємозв'язки між бідністю та багатством у континуумі «багатство-бідність», а також представлено два рівні дослідження бідності — особистісний та організаційний.

З'ясовано, що бідність і багатство є невід'ємними складовими суспільства та існують у постійній взаємодії один з одним. Кожне суспільство є унікальним у своєму соціальному бутті, що відображається через соціальні практики його членів, які існують у спектрі від бідності до багатства. Зволікання з вирішенням проблеми бідності лише погіршить соціальну, економічну та політичну ситуацію в країні.

Стверджується, що в сучасному українському інформаційному середовищі домінують міфи та пастки, які спотворюють світогляд громадян і перешкоджають розумінню ними бідності та шляхів боротьби з нею. У статті також підкреслюється, що абстрактні форми мислення можуть призвести до викривлення соціальної практики та культури, що призводить до бідності та культури бездомних у суспільстві споживання.

У висновках статті здійснено концептуально-категоріальний аналіз бідності та багатства з використанням системного, інтегрального, лінгвістичного та дескриптивного підходів. Наголошується на необхідності сталого розвитку та подолання бідності з метою вирішення зростаючої проблеми бідності в суспільстві.

Ключові слова: бідність; багатство; сталий розвиток; боротьба з бідністю.

Вступ

Кожна людина, незалежно від її походження, має обмежену тривалість життя і прагне високої якості життя, маючи різні потреби та засоби для їх задоволення. Однак не всі мають рівні можливості для досягнення своїх цілей, що призводить до розриву між багатими, середнім класом і бідними. Більшість розглядає зростаючий розрив у багатстві як природний результат суспільного прогресу, але також як джерело конфлікту між різними групами, зокрема, через нерівномірне накопичення багатства багатими і брак ресурсів для бідних для задоволення базових потреб.

Бідність зачіпає людей у різному ступені та на різних рівнях, що залежить від економічного зростання та успішності соціальних програм у різних регіонах. Незважаючи на різноманітність визначень бідності та стратегій боротьби з нею у світі, всі країни прагнуть мінімізувати масштаби бідності та її негативний вплив на економіку і суспільство. Це пов'язано з тим, що бідність не лише обмежує задоволення індивідуальних потреб, але й впливає на загальний попит, виробництво, торгівлю та перешкоджає зростанню економіки.

Україна, як і багато інших країн, стикається з тими ж проблемами. Широка громадськість стає все більш стурбованою зростанням бідності та збільшенням майнового розшарування, що призводить до скорочення реальних доходів населення та поглиблення соціально-економічної нерівності. Ця стурбованість підкреслює необхідність проведення досліджень, спрямованих на пошук шляхів подолання бідності та підвищення рівня життя для всіх громадян.

Метою даної статті є надання системного бачення та можливих шляхів подолання феномену бідності. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання: 1) уточнити сутність понять «бідність» та «подолання бідності»; 2) означити чинники, які необхідно враховувати для подолання бідності. Зрештою, сенс цієї роботи є інформування та натхнення до дій, які ведуть до більш справедливого та процвітаючого суспільства для всіх громадян України.

Результати дослідження

Бідність існує у всіх суспільствах, включно з найбагатшими та соціально найрозвинутішими, які мають вільний ринок і підтримують адекватний рівень економічного зростання.

З філософської точки зору, бідність можна визначити як відсутність або дефіцит ресурсів і можливостей, що обмежує здатність людини вести повноцінне та осмислене життя. Це визначення виходить за рамки простого браку матеріальних благ і охоплює ідею, що бідність обмежує доступ до освіти, охорони здоров'я та інших необхідних речей, які є важливими для особистого зростання та розвитку. Бідність також можна розглядати як порушення основних прав людини, оскільки вона позбавляє людей можливості повноцінно брати участь у житті суспільства та контролювати власне життя. З філософської точки зору, бідність часто

розглядається як несправедливий стан, з яким слід боротися і який необхідно викоринювати.

Парадокс полягає в тому, що багаторічна боротьба з бідністю призводить лише до її збільшення. Незважаючи на численні спроби викоринити її причини або взяти під контроль наслідки, бідність продовжує існувати, поширюватися та зазнавати зміни значень. Сьогодні, незважаючи на великі успіхи у подоланні найгірших аспектів бідності, за оцінками Всесвітнього банку та ООН в індустріалізованих країнах проживає біля одного мільярда бідних (приблизно 1/5 усього населення Землі), переважна більшість яких концентрується в країнах, що розвиваються [1, с. 38].

Поняття «бідність» використовують у випадках, коли йдеться про негативні значеннєві відтінки рівня та якості життя населення. Указом Президента України «Про Стратегію подолання бідності» від 15 серпня 2001 р. № 637/2001 бідність визначено як неможливість унаслідок нестачі коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу. Попри це, на сьогодні відсутній усталений понятійний апарат, про що наочно свідчать численні публікації наукового характеру, узагальнення яких дає можливість виділити такі ознаки бідності: природне, неминуче, складне явище; характеристика стану суспільного розвитку країни; стан, що межує зі злиднями; хвороба суспільства; низькі доходи; матеріальна незабезпеченість; низька здатність населення задовольняти власні потреби; нереалізованість людського потенціалу; неможливість належної участі у суспільних процесах; відсутність основних параметрів здорового існування; соціальне вилучення та ізоляція; залежність від рівня розвитку економіки і механізму перерозподілу фінансових ресурсів між особами [2, с. 125].

Незважаючи на широке використання, бідність — досить складне поняття, що важко піддається узагальненню. Сучасні уявлення про бідність, які так чи інакше апелюють до моделей суспільного устрою, концентрують у собі практично всю гаму підходів та парадигм. В результаті цього поняття «бідність» може використовуватися стосовно широкого спектру соціально-економічних ситуацій; при цьому воно, лишаючись інтуїтивно зрозумілим, втрачає свою визначеність і стає загальною фразою [1, с. 39].

Поняття «бідність» в словниках зустрічається ще рідше, натомість Словник української мови за редакцією І. Білодіда визначає так: «Бідність — матеріальна незабезпеченість, нестатки, брак засобів для існування; убогість. Багатство дме, а бідність удвоє гне (Укр. присл., 1955, 6)» [3, с. 177].

В офіційній радянській пропаганді та суспільствознавстві десятиріччями поняття «бідність» прив'язувалося або до дореволюційного минулого, або до сучасної капіталістичної дійсності. А міф про ліквідацію бідності за соціалізму тривалий час був панівним у радянській науці та ідеології. Відлунням цього є те, що й нині термін «бідність» не використовується ні в теорії, ні в законодавчій практиці — як робочий термін використовується

поняття «малозабезпеченість». Використовувана офіційно термінологія підкреслює фрагментарність проблеми бідності і наводить на думку про те, що в цілому жителі України соціально захищені, забезпечені й отримують доходи, за невеликим винятком [1, с. 39].

Соціально-філософський аналіз бідності, на думку О. Амінової, дає змогу поглянути на людину крізь призму всієї її екзистенції. Бідність можна визначити як нестачу в чомусь, соціальну невизначеність, незатребуваність, невлаштованість, нереалізованість, нестабільність, страх за майбутнє. Бідність та багатство — два взаємопов'язані поняття, діалектика зв'язку між якими лежить в суперечливих соціальних відносинах. Бідність та багатство є невід'ємними атрибутами соціального, системами самоусвідомлення та зовнішньої суспільної оцінки [4, с. 188].

Поняття «бідність» використовують у випадках, коли йдеться про негативні значення в ідентифікації рівня та якості життя населення. Указом Президента України «Про Стратегію подолання бідності» від 15 серпня 2001 р. № 637/2001 бідність визначено як неможливість унаслідок нестачі коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу [2].

Очевидно, що бідність безпосередньо пов'язана з обмеженістю матеріальних ресурсів, яка перешкоджає нормальному задоволенню потреб та повноцінній життєдіяльності людини, що справедливо і для «жебракуючи» і для «прогресивних» суспільств. Окрім наявності матеріальних ресурсів, немалу роль відіграє їхній розподіл у суспільстві. За винятком тих країн, де боротьба з бідністю стосується фізичного виживання, дедалі більшого значення набуває нерівність у достатку. Країни з ринковою економікою створюють свій образ бідності, під яким мається на увазі вилучення з економічних, політичних та культурних форм діяльності. Бідна людина відрізняється од багатой не лише наявністю грошей, різниця між ними стосується освіти, здоров'я, соціальних зв'язків та впливу — коротше кажучи, всіх аспектів суспільного життя. В розвинутих суспільствах економічна та соціальна нерівність переміщує низькоприбуткові групи у стан прихованої бідності, який зберігається завдяки їхньому цілковитому або частковому виключенню з ринку праці. У цьому випадку бідні перетворюються на об'єкт маніпулювання — їх відбирають, класифікують, утримують, залучають або відкидають залежно від потреб виробництва, визначають тип професії і на основі цього фіксують умови праці й стандарти життя [1, с. 38].

Дослідник О. Мельниченко стверджує, що розв'язання цієї проблеми традиційно зводиться до подолання бідності. Але ні законодавці, ні науковці не витлумачили поняття «подолання бідності», що, окрім іншого, ставить під сумнів успішність розв'язання цієї складної проблеми. І хоча раніше була спроба тлумачити поняття «подолання бідності» та «запобігання бідності», однак запропоновані визначення є недостатньо вдалими, оскільки висвітлюють ці процеси як діяльність органів державного управління, спрямовану, відповідно, на «усунення найгостріших проявів бідності та підвищення

рівня реальних доходів» [5, с. 344] і «попередження збідніння населення» [5, с. 345], тим самим залишаючи поза увагою населення, громадські організації, представників бізнесу та інших учасників цього процесу.

В. Євдокимова зробила припущення, що «формулювання проблеми «подолання бідності» є не досить коректним, оскільки бідність у будь-якому суспільстві є доконаним фактом і закономірним явищем. Тому логічніше було б вести мову про «регуляцію бідності» [6, с. 8], що мають здійснювати «держава і суспільство». Однак не варто нехтувати роллю особистості, яка є рушійною силою у формуванні власного добробуту та суспільного розвитку. Крім того, регуляція передбачає цілеспрямований вплив задля зниження або зростання параметрів об'єкта регулювання. Тобто за такого підходу не виключається ситуація, коли, наприклад, держава свідомо створить умови для зростання рівня бідності і лише ще більше загострить проблему. Отже, доречніше вести мову про розв'язання проблеми бідності як «головне і першочергове завдання українського суспільства та неодмінну умову його консолідації» [7, с. 149]. При цьому вкрай важливо з'ясувати, що собою являє «розв'язання проблеми бідності» та яким чином ця проблема має бути вирішена в Україні [2, с. 126].

Що ж до шляхів подолання бідності, то майже всі політики (незалежно від того, чи є вони послідовниками стратегії «великого повороту до старих добрих часів» або «просування шляхом реформ із затягнутими поясами») апелюють до концепції структурної бідності, за якої скрутне матеріальне становище розглядається як наслідок зовнішніх, стосовно людей, причин і впливів, що кореняться в трансформації соціально-економічного устрою сучасного українського суспільства. Така установка дещо відрізняється від ідеології країн з ринковою економікою та розвинутою системою соціального захисту, де значна увага приділяється мотиваційним проблемам бідних, інертності та внутрішній неготовності до раніше невідомих способів життєдіяльності, відсутності необхідного кваліфікаційного та освітнього рівня, а також проблемі зруйнування традиційних цінностей працелюбства, дисципліни та ощадливості [1, с. 40].

Пропоноване політиками вирішення проблеми бідності часто зводиться до подолання структурної бідності, розглядаючи складну фінансову ситуацію як результат зовнішніх чинників, пов'язаних з трансформацією соціально-економічної структури українського суспільства. Така точка зору контрастує з підходом країн з ринковою економікою та усталеними системами соціального захисту, де акцент робиться на вирішенні мотиваційних проблем бідних, таких як неготовність до нового способу життя, недостатня кваліфікація, руйнування традиційних цінностей, таких як працьовитість, дисциплінованість та ощадливість.

Є кілька країн, які досягли значного прогресу у зниженні рівня бідності за останні кілька десятиліть. Деякі з найпомітніших прикладів включають:

(1) Китай: Китай досяг значного прогресу у зниженні рівня бідності з моменту початку ринкових реформ наприкінці 1970-х років. За оцінками Світового банку, з 1981 року понад 850 мільйонів людей в Китаї були виведені з бідності; (2) Індія: Індія також досягла значних успіхів у зниженні рівня бідності, хоча її прогрес був повільнішим, ніж у Китаї. За даними Світового банку, рівень бідності в Індії знизився з 60% на початку 1990-х років до 27% у 2019 році; (3) В'єтнам: В'єтнам — ще одна країна, яка досягла значного прогресу у скороченні бідності: рівень бідності знизився з понад 60% у 1990-х роках до менш ніж 5% у 2019 році; (4) Бангладеш: Бангладеш — ще одна країна, яка досягла вражаючого прогресу у скороченні бідності: рівень бідності знизився з майже 60% у 1990-х роках до менш ніж 20% у 2019 році.

Варто зазначити, що триває дискусія щодо того, як визначається та вимірюється бідність, і що різні методології та джерела даних можуть призвести до різних оцінок рівня бідності. Однак ці країни пропонують приклади того, як можна досягти зниження рівня бідності шляхом поєднання економічного зростання, цільових соціальних програм та інших політик, спрямованих на зменшення нерівності та підтримку найбільш вразливих верств населення.

Відтак, багатство і бідність є явищами соціального буття та складають єдність протилежностей. Кожному суспільству притаманне неповторне соціальне буття, що виражається через соціальні практики своїх членів та відбуваються в континуумі «багатство-бідність». Тоді багатство — це частина єдності континууму, що виражає зростаючу кількісно-якісну складову стану розвитку суб'єкта соціальних практик та вказує на ціннісний вектор спрямування короткотривалої та довготривалої перспектив розвитку. Бідність — це частина єдності континууму, що виражає спадаючу кількісно-якісну складову стану розвитку суб'єкта соціальних практик та вказує на ціннісний вектор спрямування до занепаду [8, с. 42].

В Україні, однак, підхід до скорочення бідності часто передбачає зосередження на зовнішніх факторах, таких як трансформація соціально-економічної структури країни, а не на внутрішніх факторах, що сприяють бідності, таких як відсутність необхідної кваліфікації, низький освітній рівень, занепад традиційних цінностей, таких як працьовитість, дисциплінованість та ощадливість. Для досягнення подолання бідності необхідний комплексний підхід, що передбачає об'єднання зусиль уряду, бізнес-сектору та громадських організацій, а також адаптацію найкращих міжнародних практик до місцевих умов України. Крім того, постійне дослідження та аналіз першопричин бідності в країні сприятиме інформаційному забезпеченню та вдосконаленню стратегій подолання бідності та покращенню соціально-економічної ситуації в країні.

Висновки

Після ретельного дослідження фундаментальних характеристик понятійного апарату, подальшого розвитку набуло наступне: багатство являє

собою зростаючий компонент стану розвитку людини, як кількісно, так і якісно, і є позитивним напрямком до довгострокового та короткострокового процвітання. З іншого боку, бідність є зменшуваним компонентом, як кількісно, так і якісно, і означає погіршення стану розвитку людини. Для вирішення проблеми бідності необхідно об'єднати ресурси та зусилля різних зацікавлених сторін, включаючи державу, бізнес та громадськість, щоб зменшити соціальну напругу та покращити життя найбільш вразливих верств населення, а також не допустити зубожіння людей із середнім рівнем доходу.

Подолання бідності на наше переконання можливе за умови справедливого розподілу ресурсів і можливостей, потужної системи соціального захисту для підтримки тих, хто цього потребує, і політики, яка сприяє рівності та можливостям для всіх людей. Для цього потрібна система, яка цінує і ставить на перше місце добробут усіх людей і визнає взаємозв'язок між ними, а не система, яка ставить на перше місце накопичення багатства невеликою групою осіб. Щоб досягти цього, необхідно вжити заходів для вирішення системних проблем, таких як нерівність доходів, відсутність доступу до освіти та охорони здоров'я, а також недостатня підтримка тих, хто її потребує. Крім того, такі заходи, як прогресивне оподаткування, інвестиції в соціальні програми та регулювання бізнес-практики, будуть необхідні для того, щоб багатство не концентрувалося в руках небагатих, і щоб кожен мав можливість процвітати.

Хоча повністю подолати бідність неможливо, зменшити її масштаби, рівень та глибину цілком реально. Для цього необхідно переймати ефективні міжнародні практики та використовувати знання і досвід вітчизняних дослідників, а також приймати політично та економічно обґрунтовані рішення. Крім того, постійні дослідження у цій сфері сприятимуть зниженню рівня бідності та покращенню загальної соціально-економічної ситуації в країні.

Referenses

1. Kharchenko, Natalia (1999). The Diversity of Poverty Aspects Attempt of Sociological Analysis. Scientific Notes. Political Science, Sociology, Vol. 7, 38–49 URI: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/10158>
2. Melnychenko, Oleksandr. (2012) Poverty in Ukraine: The Essence of the Problem and Ways to Solv. Demography and social economy, 2 (18), 124–131.
3. Dictionary of the ukrainian language: in 11 volumes. Institute of Linguistics; edited by I. K. Bilodid. Kyiv: Naukova Dumka, 1970–1980, Vol. 1, p. 177.
4. Aminova, Olha (2009). Wealth: social and philosophical dimension of the concept. Philosophical Problems of the Humanities, 14–15, 184–188.
5. Melnychenko, Oleksandr. (2006). On the correlation of the categories «poverty prevention» and «poverty reduction» and their use within the state policy of fighting poverty. Actual Problems of Public Administration, 2, P.1, 339–347.

6. Yevdokymova, Valentyna (2010). Theoretical and Methodological, Programmatic and Technological Components of Poverty Regulation in Ukraine: PhD thesis. Zaporizhzhia, 16 pp.

7. Kovalenko, Nataliia (2011). Consolidation of society as a key to overcoming poverty. *Theory and Practice of Public Administration*, 2, 149–153.

8. Tovmash, Dmytro; vlasenko, Fedir & levcheniuk, Evheniia (2020). The essence of wealth in business culture: a socio-philosophical analysis. *Politology Bulletin, Collection of scientific papers*, 84, 36–48. DOI: 10.17721/2415–881x.2020.84.36–48

UDC 364.22 (477)

DOI: 10.17721/2415–88IX.2022.89.70–77

Dmytro Tovmash

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-4576-0703>

e-mail: tovmarsh@knu.ua

OVERCOMING POVERTY: ESSENTIAL FEATURES ON THE WAY TO REALIZE THE GOALS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Abstract

The article explores the concept of poverty from a philosophical and organizational anthropological perspective, with the aim of providing a deeper understanding of the phenomenon. The article analyzes the generic relationships between poverty and wealth within the wealth-poverty continuum and presents two levels of research on poverty, namely personal and organizational.

The article argues that the modern Ukrainian information environment is dominated by myths and traps that distort the worldview of citizens and hinder their understanding of poverty and the ways to combat it. The article also highlights that abstract forms of thinking can lead to the distortion of social practice and culture, resulting in poverty and a homeless culture in consumer society.

The article concludes by analyzing the conceptual and categorical analysis of poverty and wealth using systemic, integral, linguistic, and descriptive approaches. The article emphasizes the need for sustainable development and poverty alleviation in order to address the growing problem of poverty in society.

Key words: poverty; wealth; sustainable development; poverty alleviation.

Стаття надійшла до редакції 22.10.22

© Товмаш Д.А., 2022

Аташкаде Руслана Вадимівна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0001-5349-9579>

e-mail: brvbrv5@gmail.com

Гончаренко Марина Михайлівна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-6719-1919>

e-mail: m-goncharenko21@ukr.net

Пугач Анастасія Вікторівна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0001-6003-9925>

e-mail: geufx@ukr.net

Серова Юлія Володимирівна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-9211-8668>

e-mail: serova_yu@ukr.net

РЕКЛАМНА ДІЯЛЬНІСТЬ: СОЦІАЛЬНІ СМИСЛИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Резюме

У статті здійснюється спроба соціально-філософського аналізу рекламної діяльності, як чинника соціокультурних змін в суспільстві та формування соціальних смислів. Поняття реклами з'являється для позначення своєрідного характеру економічної діяльності людини на рівні споживання. зазначено, що реклама є не тільки засобом комунікації (породженням об'єктивних умов), але й утвердженням та розгортанням діяльності соціального суб'єкта. Визначено, що реклама — це галузь комунікації і соціальний феномен, який репрезентує інформаційний простір, де культивується реальність споживання задекларованих цінностей.

Виявлено, що за своєю сутністю рекламна діяльність є поліфонічним явищем, урізноманітненим багатьма формами. У такій поліфонії рекламної діяльності домінантним є те, що постає через відношення індивідуально бажаного та соціально прийняттого. Функціональність такого відношення забезпечується відповідними засобами масової інформації та багатомірністю самої реклами.

Доведено, що рекламна діяльність дозволяє не тільки своєрідно окреслити ці орієнтири через інноваційне використання як символів, метафор, «симулякрів» тощо, але й визначити основні напрямки інтенсифікації життєдіяльності людини і суспільства завдяки реорганізації, трансформації соціальних відносин.

Ключові слова: реклама, рекламна діяльність, соціальні смисли, інформаційний простір, суспільство.

Вступ

Сучасна соціальна філософія значно розширила коло проблем, дослідження яких стало нагальною потребою в умовах розбудови демократії, громадянського суспільства та виникнення нового комунікативного простору. До таких проблем, на наш погляд, належить з'ясування сутності реклами, соціокультурних передумов її виникнення, генези, основних тенденцій розвитку та впливу на суспільство в цілому. Соціально-філософське осмислення нового досвіду у всіх сферах соціальної життєдіяльності призводить до дослідження реклами як однієї з найбільш важливих складових інноваційного фактору розвитку суспільства.

Сучасна реклама завдяки розвинутій мережі телебачення, радіомовлення, Інтернету, друкованих засобів масової інформації створює в суспільній свідомості суб'єктивні передумови для універсальної кооперації праці та всебічного обміну продуктами виробничої діяльності у суспільстві: вона постає інформаційним джерелом різнопланового і гармонійного розвитку людини. Свобода слова, підприємницької діяльності, конкуренція надають рекламі статус сутнісної сили у сфері соціальної активності при виборі та задоволенні різнобічних потреб і послуг. У цій своїй функції реклама постає спеціалізованою діяльністю, що формує нові засоби освоєння людиною світу речей і послуг. Крім того, процес дальшої соціалізації реклами, насичення її інформацією про соціальну сутність товарів і послуг робить її носієм принципово нового бачення світу, нового підходу до розуміння соціальних потреб та форм їх задоволення. Водночас реклама здатна сприяти і негативним явищам в соціальній життєдіяльності людей.

Методи дослідження

Методологічну основу статті складають філософські, загальнонаукові і спеціальні методи, що забезпечило поєднання соціально-філософського, економічного і соціологічного аналізу рекламної діяльності. Використання

діалектичного методу допомогло розкрити суперечливий характер реклами як продукту рекламної діяльності, проаналізувати позитивні і негативні аспекти впливу реклами на споживачів, пов'язані з соціальними, освітніми та культурними факторами. Історичний підхід дозволив прослідкувати становлення і розвиток предмету дослідження, як в аспекті минулого, сьогодення, так і майбутнього соціального буття. Системний метод надав можливість проаналізувати рекламу як цілісність, що взаємодіє з зовнішнім середовищем. Аксіологічний підхід до рекламної діяльності акцентував увагу на тих цінностях, у яких на категоріальному рівні виражені бажання, інтереси і потреби різних соціальних груп, які функціонують в суспільстві споживання.

Результати дослідження

Рекламна діяльність є не лише частиною соціокультурного надбання, а й інформаційним джерелом пізнання світу та його осмислення. Проблеми інформаційного простору, в якому реклама постійно присутня і збільшує свою частку, набувають особливої ваги для формування суспільної свідомості. Крім того, реклама, яка сформувалася у своїй переважній більшості в цілком іноетнічній культурі з відповідною ментальністю людей, на іншому соціальному рівні життя, звичайно, повинна осмислюватися в українському соціокультурному просторі з урахуванням специфічних особливостей культури і ментальності суспільства.

Реклама не тільки поширює інформацію про товар чи послугу, а є важливим комунікативним інструментом культури, відображає цінності та смаки людей в межах певного соціального простору. Реклама, створена з окремих фрагментів, відображає суть сучасної культури, яку французький дослідник А. Моль влучно назвав мозаїчною культурою. Реклама у суспільстві зі зростаючою соціальною диференціацією є транслятором соціальних сенсів [4, с. 28]. Вона формує стереотипи та еталони, намагається змінити уявлення людей щодо важливих проблем сьогодення. Рекламна діяльність належить до тих соціальних інститутів, які впливають як на стан суспільства в цілому, так і на діяльність груп, соціальних верств, регламентують принципи існування та поведінки людей у певних видах соціальної активності та професійної діяльності. Маючи набір норм, правил, стандартів, декларуючи їх, реклама постає як система знаків і засіб їх прочитання, маркуючи у такий спосіб професійні, статусні чи будь-які інші властивості та характеристики.

«Реклама стосується індивіда і тих речей, які його оточують. Річ, що представлена крізь рекламу, набуває саме завдяки їй своєї екзистенції. Вона здійснює комунікативний супровід і одночасно виступає завершеною комунікативною формою. Реклама поєднує у собі гру і взаємообмін модальностей можливого і реального, віртуального і актуального, при чому

саме їх тло спонукає і формує дії, які у подальшому у різний спосіб діють на поведінку актора» [8, с. 36].

Реклама як явище культури має давню історію, але предметом наукового дослідження вона стає лише у ХХ ст. Одні з перших дослідників реклами К. Абрамов, Т. Кьоніг, М. Мануйлов звернули увагу не тільки на її інформативність, але й вперше дослідили психологічний вплив на особистість споживача рекламованої продукції.

Реклама початку ХХ ст. швидко утверджується як інструмент торгівлі і конкурентної боротьби, як художній феномен. Встановлюються певні закономірності у визначенні кола персонажів і сюжетів, у використанні гумору, сатири, парадоксу. Поступово реклама спирається на здобутки паблік рілейшнз. Реклама у своєму прагматичному прояві звертається не тільки до сфери матеріального споживання, задовольняючи різноманітні потреби людини, але й до її духовної складової, переносить акцент з послуги на особистість. Поряд з цим фіксується поліфункціональність поняття рекламної діяльності, до того ж демонструється, як в різних предметних конструкціях це поняття відіграє суттєво різну роль і що одне й те саме слово часто-густо позначає неоднакові поняття («рекламна діяльність», «рекламний продукт», «рекламний процес», «рекламна комунікація» тощо).

У руслі загальнофілософської теорії рекламу можна розглядати як спосіб реалізації суспільних відносин, як специфічний вид людської діяльності, як різновид соціальної комунікації, як процес залучення людини до явищ дійсності. Соціологічний підхід має на увазі аналіз формування соціально-типових якостей особистості стосовно реклами як соціокультурного явища. Комплекс цих якостей, який постійно накопичується, може представляти соціально-типові якості соціальних груп, що і виступають орієнтирами для соціальних утворень, тобто об'єднань людей, які формують певні, існуючі в рекламі, структури. У ході розвитку суспільних відносин індивідів, що складають ці соціальні утворення, у них складаються певні соціальні, правові, психологічні, етичні й інші норми, які обумовлюють і регулюють їх поведінку в рекламній діяльності. Ці норми, у свою чергу, сприяють виникненню стійкого типу соціальної поведінки, характерного для тих, хто зайнятий у рекламній діяльності, що виражається в системі соціальних дій, процедур, механізмів як з боку рекламодавця, так і з боку споживача реклами.

Як соціально-економічний інститут реклама володіє необхідними матеріальними засобами, ресурсами. Вона забезпечує життєздатність собі і сприяє розвитку рекламоносіїв, тобто рекламних технологій: газет, журналів, радіо, телебачення, зовнішньої реклами (щити, світлові установки, дошки оголошень), реклами у всіх видах транспорту (особливо метро), Інтернет. Оскільки реклама здійснюється на основі комплексу норм, ви-

значених у Законі України «Про рекламу», її можна вважати соціальним інститутом.

Сучасну рекламу соціологи вважають трансформатором переходу від авторитарної моделі функціонування інформаційного простору до ринкової моделі й упевнені, що цей процес вимагає серйозного вивчення, як конкретна проблема, що сьогодні надзвичайно актуальна і практично не розроблена. Індивідам необхідно зробити певні інтелектуальні зусилля, щоб побачити за звичними вже рекламними роликами і рекламними оголошеннями складну мозаїку стимулів до дій, що формують мотиви подальшої їхньої поведінки.

Усі суспільні відносини органічно пов'язані між собою та проникають одне в одне. Зазначена цілісність системи суспільних відносин позначається категорією «спосіб життя», що замикає теоретичну модель суспільства, синтезує різноманітні життєві процеси, підводить їх до єдиної й незаперечної основи — людини як самоцілі суспільно-історичного розвитку. Спосіб життя — це синтетична характеристика сукупності типових видів життєдіяльності людей (індивідів та соціальних спільнот) у єдності з умовами життя суспільства. Спосіб життя охоплює всі сфери суспільства: працю і побут, суспільне життя й культуру, поведінку (стиль життя) людей та їхні духовні цінності. Він реалізується через діяльність, виробництво, в якому виділяються такі провідні елементи: безпосереднє виробництво, розподіл, обмін, споживання.

Виходячи з того, що соціальний феномен реклами у своїх найбільш загальних формах містить певне ядро, сенс, що в цивілізаційному поступі постійно зростає, то потрібно хоча б коротко прослідкувати його еволюцію. Зауважимо, що концепція еволюції соціальних форм самоорганізації в соціальній філософії відображається поняттям безперервності, яка характеризується єдністю суспільної свідомості і соціального буття. У філософській концепції Гегеля еволюція соціальної життєдіяльності розкривається через феномен духу, який послідовно проходить ступені свого розвитку, самовиявлення і самопізнання. Основна ідея Гегеля, екстраполюючи її на тему дослідження, полягає в тому, що сенс реклами неможливо зрозуміти поза соціальним стадіальним саморозвитком духу. Віднесення смислових складових до тих чи інших соціальних обставин як їх витоку, їх пояснення через соціальне походження давно стало науковим засобом і перетворилося в кропітку соціальну процедуру: як одна із іпостасей духу часу.

Сучасна соціальна філософія дає змогу простежити загальну тенденцію зростання соціального сенсу реклами в контексті історичних форм існування консолідованих єдиним духом соціальних організацій. Р. Маккензі видав у 1880р. книгу «Дев'ятнадцяте сторіччя. Історія», де це сторіччя змальовується як період прогресу від етапу варварства, невігластва і звірства до царства науки, просвіти і демократії. Людська історія є літописом

прогресу, оповіддю про накопичуване знання та зростання мудрості, про безперервне просування від нижчих до вищих ступенів розуму і добробуту. XIX ст. стало свідком стрімкого безпрецедентного поступу [3, с. 210–211]. Буржуазне суспільство XIX ст. характеризувалося, з одного боку, чітко визначеною світоглядно-ціннісною установкою на товарно-речові виміри свого соціального статусу, на приріст матеріального багатства як важливої соціальної цінності; з іншого — техніко-технологічним ідейним визначенням свого майбутнього.

Загалом, оглядаючи історичні форми розвитку реклами, можна дійти висновку, що її сенс і форми опредметнення, матеріалізації пропорційні широті соціального досвіду суспільства, залученості його творчих соціальних структур в процес життєдіяльності. Дух епохи своєрідно координує світоглядні ідеї, уявлення, переконання, погляди, що дісталися від попередньої епохи, критично їх переосмислює та пов'язує в логічні структури нового життя соціуму.

Ідеї-образи реклами, якісні форми предметного виразу яких вони набули, інтегруються в нову культуру, змінюються і здобувають своє нове значення стосовно споживачів. Немає сумніву в тому, що в процесі розвитку соціальної життєдіяльності відбулося досить стрімке розширення арсеналу і засобів, які здатні втілити ідею-образ реклами, який подається менталітетом соціальної спільноти. Коли розглядати соціальні структури суспільства певної епохи, соціальні інститути, то слід оцінювати їх виникнення, кульмінацію розвитку, трансформацію і переструктурування, усвідомлюючи їх домінуючі цінності життя, серед яких виокремлюємо ті, що стають сенсом духу часу. Ідея-образ реклами завжди корениться в сенсі духу часу. Звично, суспільство сприймає рекламу як сучасну реальність.

Осмислюючи потреби та інтереси в контексті їх взаємозв'язку з рекламною діяльністю, слід глибокого і всебічно усвідомлювати, що всі ці феномени нанизані на людську працю. Вони, по-перше, породжені нею; по-друге, продовжують відтворюватися в інноваційні форми саме завдяки професійній праці. Ці три складові, не можуть бути відокремлені одне від одного, бо вони утворюють діалектичний взаємозв'язок в тих сьогоднішніх подіях і наших справах, якими сповнене сучасне життя людини. Отже, потреби, інтереси та сучасна реклама поєднані між собою і професійною працею, її розподілом та розподілом її продукції і за допомогою рекламної діяльності.

З соціально-філософського погляду постмодерністське розуміння суспільства, форм його життєдіяльності в сукупності визначальних потреб та інтересів не мислиме без свободи, справедливості, рівності та інших цінностей людини. Щоб знайти глибинні витоки рекламної діяльності та з'ясувати її зв'язки з потребами та інтересами людей, соціальних структур і, зокрема, держави, слід коротко охарактеризувати свободу, яка зачіпає

корінні життєві інтереси всіх людей і всіх видів бізнесу, в тому числі й рекламного. «Свобода, — вважає М. Попович, — справедливість, солідарність (в більш ранньому варіанті — свобода, рівність і братерство) врешті-решт правила гри... свобода, як і інші вищі цінності, — це не щось безпосередньо дане, це продукт високої культурної еволюції, значною мірою раціональний і правничий регулятор» [6, с. 7].

Розповсюдження рекламної діяльності в сучасному глобалізованому світі значною мірою зобов'язане такими цінностями, як свобода, рівність, справедливість, приватна власність, конкуренція та ін. Реклама як різновид комерції, бізнесу в структурі розподілу суспільної праці формується на інституціональному рівні завдяки вищезначеним цінностям. Зв'язок рекламної діяльності з розширенням свободи підприємницької діяльності, свободою слова та іншими видами свободи засвідчує й про те, що інформаційна складова реклами в умовах демократії посідає важливе місце серед інших інформаційних джерел, сприяє формуванню світоглядних переконань, оцінки позицій, установок, уявлень та розвиває інтелектуальну допитливість, цікавість. Реклама в суспільстві з чітко фіксованими нормами свободи своєї інформацією гарантує людині свободу думки, дії, вчинку. Окрім того, реклама працює в соціодинамічному поступі з огляду на розвиток різноманітних потреб та інтересів людини і суспільства. Рекламна діяльність, вже випробувана практикою інновацій, стала працювати як система продукована розумом.

В цьому ракурсі реклама, на відміну від інших галузей виробництва, більш заглиблена в ядро соціальних потреб та інтересів з урахуванням особистих споживацьких смаків та потенційних емоційних задоволень. Важливим інноваційним поступом є по можливості швидка зміна тексту, символу, образу, взірця, схеми, щоб змінити уподобання й емоційну радість споживачів. Водночас слід зазначити, що численні рекламні агенції своїм творчим мисленням створюють такі форми реклами, які перевищують реальну можливість реципієнта досягнути розумом у всьому її обсязі. Проте, комерція охоплює всю систему виробництва реклами та її розповсюдження. Але сутність цього феномену виражається ще і в тому, що комерційні інтереси та потреби рекламовиробників та розповсюджувачів не завжди і навіть майже не збігаються з інтересами споживачів рекламної продукції. Тому рекламовиробники, мотивовані прибутком від реклами, не зацікавлені в реалізації своєї безкорисливості та самозречення.

Реклама покликана підказувати, повчати, навіювати людині, які потреби і в який спосіб та якими товарами й послугами їх задовольняти. Цей аспект рекламної діяльності має досить чималий спектр тлумачення. Загальний погляд на рекламу фіксує, що вона є, по-перше, відверто прагматичним і своєкорисливим видом людської діяльності; по-друге, оскільки вона існує у вигляді засобу комунікації, то вона є необхідною ланкою,

що єднає виробництво, обмін і споживання, водночас, розвивається, використовуючи оригінальні матеріальні носії раціональних, емоційних, волевих рис людської сутності з метою створити у людей свій власний ідеал соціального статусу, щастя, забезпечення, гідного життя і т. ін.

Із вищевикладеного випливає, що чуттєві та образні здібності виробників реклами тісно пов'язані як із знанням матеріалу інформаційного характеру, так і з знанням соціально-психологічних рис людини та окремих соціальних структур. Соціальна характеристика людини як суб'єкта — споживача рекламної продукції має досить широкий діапазон варіацій. Крім того, потреби та інтереси різних людей по-справжньому відрізняються. Якби людська сутність була постійною і незмінною, то вона як об'єкт впливу реклами змусила б її виробників дотримуватися раз і назавжди вироблених шаблонів впливу на свідомість людей.

Реклама в єдності з іншими носіями інформації навчає наш розум відкривати світ інших цивілізацій. В глобалізованому світі рух товарів і послуг не знає кордонів. Отже, людина, яка сприймає рекламу глобалізованого світу, розширює межі свого пізнання і самопізнання та доповнює свою суб'єктність пізнавальними потребами та інтересами. З-поміж усіх галузей інформаційної думки реклама справляє особливо глибокий вплив на ту складову людських потреб та інтересів, яка формує обурене відкидання тих речей, які були визначальними в певну історичну добу і які не мали художньо-естетичної цінності та не були досконалими за своїми функціями задоволення потреб та інтересів.

Навчання через рекламу формує в людській свідомості потреби та інтереси і, водночас, адекватні їм ментальні механізми розпоряджатися собою і своїми здібностями для самоствердження через увиразнення свого «Я». Досить побіжного погляду на одяг сучасної людини, її спілкування, щоб зрозуміти — кожна особа вибудовує себе, увиразнює і персоніфікує.

Рекламна діяльність у своїй універсальній функції, якщо взяти до уваги її соціокультурні зв'язки, формує аксіологічний простір. У процесі глобалізації комунікативних процесів реклама впливає якісно на зміну цінностей культури соціального простору. Цінності, що транслюються рекламою, належать різним культурним системам. Сприйняття реклами, яка має особливу потенцію активності впливу на свідомість людини призводить до засвоєння цінностей інколи цілком відмінних від тих, що властиві власній культурній системі. Це й дозволяє дійти висновку, що реклама є найбільш ефективним способом трансляції системи цінностей. Рекламна експансія в соціальний інформаційний простір створює умови для сприйняття нових норм і цінностей споживання, а також формує нове соціокультурне середовище. Рекламна діяльність являє собою в сучасному суспільстві один із проявів спонтанних процесів реконструкції цінностей культури.

Відтак, за своїм інформаційним змістом реклама з чисельними символами і знаками для великих соціальних верств є ще й інтелектуальною грою, забавою самостійного творення світоглядних установок. Реклама дозволяє змінити світоглядні установки й погляди людини на основі тих моделей рекламованої продукції, які водночас визначають демократичну модель суспільства, яке поставляє на світовий ринок свою продукцію. Рекламна діяльність має досить важливу функцію трансляції культурних цінностей демократії. Виробники продукції, яка користується підвищеним попитом на світовому ринку, об'єктивно представляють в контексті реклами символи і знаки держави і цим самим проголошують свої цінності демократії. На глибоке переконання І. Набруско, «для розвинутих демократій більш характерним є латентний шлях символічної експансії — менш шокований, але надто ефективний. Власне тому шлях культурної експансії стає більш могутнім знаряддям тих країн, — насамперед, США, які володіють ресурсами й для інших видів експансії. В США чітко усвідомлюють значення цінностей як основи не лише культури, а, отже, ідеології і політики, й економіки» [5, с. 15].

Реклама формує у споживачів її продукції систему різноманітних соціально-психологічних образів «Я». Складність і поліфункціональність людської свідомості визначається в сучасному глобалізованому рекламою світі не тим, що людина знаходиться між ірраціональними потягами і спонуками волі та безособовою раціональністю, а тим, що самосвідомість особи в насиченому інформацією соціальному просторі змушена осмислювати і координувати величезну кількість різноманітної рекламної продукції, яка репрезентує різні етнокультури. Зважаючи на те, що самосвідомість особи («Я») передбачає внутрішню єдність і тотожність її із своїм соціокультурним «Ми», завдяки рекламі індивід формує в своїй структурі потреб різноманітні образи себе, які конструюють різні форми бачення себе в суспільстві. Реклама надає реальну можливість творити у споживачів рекламованих товарів і послуг цілий ряд різноманітних образів і масок, які споживач виставляє на огляд у соціальне середовище.

Реклама в комунікативному процесі, по-перше, усупільнює нові товари і послуги; по-друге, актуалізує суб'єктивну складову волі споживачів рекламної продукції до самовизначення у сфері споживання; по-третє, взаданичує підвалину продуктивної здатності уяви споживачів про свій соціальний статус, що визначається культурою споживання.

Реклама в сучасному розвинутому інформаційному суспільстві є, по-перше, всеохоплююче знання про ринок товарів, послуг та ідей; по-друге, її вплив на мотивацію споживання має всеохоплююче значення; по-третє, вона має серед інших інформаційних форм всемогутність. Найголовніша соціальна функція реклами полягає в тому, що вона опосередковано обіцяє людині деякий соціальний успіх. Постає питання: чому у переважної

більшості соціально активної верстви є підвищений попит на новітні товари і послуги? Відповідь може бути такою: бажання бути забезпеченим якісними товарами і послугами є животною інтенцією людини.

Треба пам'ятати, що усі наші ціннісно-світоглядні уявлення, погляди, переконання завдяки мові реклами мають усі ознаки національної самоідентифікації. Мова рекламної діяльності за своїм соціокультурним змістом поліфункціональна. На жаль, розрив суспільства за мовною ознакою веде не лише до втрати соціокультурної самоідентифікації, але й суспільно-політичної, громадянської і державницької. «Де-факто українська ідентифікаційна текстуальність утворена в результаті нашарувань багатьох меседжів, які здебільшого не дуже коректні з точки зору етикету і толерування щодо історичних попередників, наносила на одну і ту ж сторінку українського самототожнення. Як наслідок — численні суперечки щодо природності й автентичності тих чи інших феноменів і світоглядних утворень. Таким чином, суттєвою складовою рекламної діяльності є мова як знаряддя її політики, що має свої функціональні наслідки.

Зауважимо принагідно, що для сучасного українського суспільства соціальна функція реклами має полісмісловий зміст. Вище прослідковано, що в сучасних розвинутих країнах реклама відповідає рівню свідомості соціальних груп, які розуміють широке значення сфери споживання у контексті своїх доходів та дотримуються вкрай поміркованої позиції стосовно ролі рівня споживання й особистого щастя та соціального статусу. Дж. Ролз, теоретик справедливого суспільства, вважає, що в країнах масового споживання і високого рівня добробуту «впорядкованість приватних і колективних інтересів є наслідком стабілізуючих інституційних засобів, що застосовуються до осіб. Приватне суспільство тримається купи не якимось громадянським, державним переконанням, що його основні облаштування є справедливими й добрими, благими самі по собі, а розрахунки всіх і кожного, за допомогою яких вони домагаються здійснення своїх цілей, задовольняють певну підходящу норму взаємності» [7, с. 709].

На перший погляд, ця думка не прояснює соціальні функції реклами. Але суть в тому, що демократія, приватна власність, конкуренція, свобода і рівність як цінності передових країн світу в широкому значенні утвердили культуру споживання та її етичні, правові і естетичні характеристики, які й стали соціальними взірцями суспільства та трансформувалися у внутрішній соціокультурний досвід. Поза сумнівом, сфери виробництва, обміну і споживання постали для рекламної діяльності через лабіринт соціальних зв'язків, в системі яких значно менше егоїстично забарвлених споживачьких амбіцій, здатних стати провідним соціальним орієнтиром для соціальних функцій реклами.

Сказане свідчить, що в інформаційній складовій реклами криється прихований вираз різної змістовності, яка відновлюється в самосвідомості

тих, хто сприймає текст реклами. Говорячи про такі розбіжності в оцінці інформаційної функції реклами, слід неодмінно зважати на існуючу в певному соціальному середовищі культуру споживання, менталітет народу, його естетичні смаки й уподобання, які концентруються навколо найважливіших суспільних потреб і проблем. «Так відбувається не лише тому, що тогальне звучання реклами навіює певне ставлення до історії світу; вона стає нейтральною і єдино цінною, впливає на посилення прихильності до предметів споживання» [9, с. 87].

Висновки

Реклама, є невід'ємним елементом виробництва, обміну і споживання, вона сприяє формуванню широкої гами соціальних потреб та способів їх задоволення. Сучасна реклама створює в суспільній свідомості суб'єктивні передумови для універсальної кооперації праці та всебічного обміну продуктами виробничої діяльності у суспільстві. Рекламна діяльність є не лише частиною соціокультурного надбання, а й інформаційним джерелом пізнання світу та його осмислення. Реклама не тільки поширює інформацію про товар чи послугу, а є важливим комунікативним інструментом культури, відображає цінності та смаки людей в межах певного соціального простору. Рекламна діяльність це особливий різновид масової комунікації, яка відрізняється рядом особливостей, а саме: реклама завжди має своєю кінцевою метою спілкування зі споживачем. Бажаною метою реклами є виведення процесу комунікації на рівень спілкування, де відгук реципієнта у вигляді певної діяльності може розглядатись як зворотній зв'язок, який дозволяє інтерпретувати рекламу як спілкування і який є показником ефективності реклами. Реклама передбачає передачу максимуму інформації при мінімумі мовних засобів. За своєю сутністю реклама є поліфункціональним явищем. Функції реклами полягають не лише в донесенні інформації до споживача і у спонуканні до певних дій, а і є інструментом для розвитку суспільства та економіки. Її функціональна діяльність зводиться не тільки до комерціалізації соціокультурного простору, реклама формує аксіологічний простір суспільства.

Список посилань

1. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / пер. з фр. В. Ховхун. Київ.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 230 с.
2. Булах Т. Теоретичне осмислення феномену реклами як засобу соціальних комунікацій. Вісник Книжкової палати. 2016. № 5. С. 41–44.
3. Колінгвуд Р. Дж. Ідея історії. Київ: Основи, 1996. 616 с.
4. Костенко Н. Медіастилі в європейському ландшафті. Субкультурна варіативність українського соціуму/ за ред. Н. В. Костенко, А. О. Ручки. Київ: Ін-т соціології НАНУ: ТОВ «Полігр. Центр «Фоліант», 2010. 287 с.

5. Набруско І. Ю. Комунікативний потенціал реклами в процесі споживання. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць. Київ: Логос, 2012. Вип. 14. С. 14–19.

6. Попович М. В. «Свобода від» і «свобода для». Проблеми сутності свободи: методологічні та соціальні виміри: матеріали науково-теоретичної конференції 26 жовтня 2007 р. Київ, 2007. С 7–9.

7. Ролз Дж. Теорія справедливості / пер. О. Мокровольський. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 822 с.

8. Чудовська-Кандиба І. А. Соціокультурні виміри рекламних практик. Київ: К. І. С., 2010. 446 с.

9. Щерба О. І. Суспільство споживання та консюмеризм — нові тенденції та виклики для України. Актуальні проблеми філософії та соціології: Науково-практичний журнал. Одеса, 2021. Вип. 29. С. 85–92.

References

1. Bodriar, Zh. (2004). Simulacra and simulation. (V. Khovkhun, Trans). Kyiv.: Vyd-vo Solomii Pavlychko 230 p [In Ukrainian].

2. Bulakh, T. (2016). Theoretical understanding of the phenomenon of advertising as a means of social communications. Visnyk Knyzhkovoї palaty. 5. 41–44 [in Ukrainian].

3. Kolinhvud, R.Dzh. (1996). The idea of history. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].

4. Kostenko, N. (2010). Media styles in the European landscape. In N.V. Kostenko, & A.O. Ruchky (Ed.). Subcultural variability of Ukrainian society. Kyiv: In-t sotsiologhii NANU: TOV «Polihr. Tsentр «Foliant». 287 p [in Ukrainian].

5. Nabrusko, I.Iu. (2012). The communicative potential of advertising in the consumption process. Aktualni problemy sotsiologhii, psykhologhii, pedahohiky, 14, 14–19 [in Ukrainian].

6. Popovych, M.V. (2007). «Freedom from» and «freedom for». Problemy sutnosti svobody: metodolohichni ta sotsialni vymiry: materialy naukovoteoretychnoi konferentsii (pp. 7–9). Kyiv [in Ukrainian].

7. Rolz, Dzh. (2001). Theory of justice. (O. Mokrovolskyi, Trans). Kyiv: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko «Osnovy» [in Ukrainian].

8. Chudovska-Kandyba, I.A. Sociocultural dimensions of advertising practices. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].

9. Shcherba, O. I. (2021). Consumer society and consumerism — new trends and challenges for Ukraine. Aktualni problemy filosofii ta sotsiologhii: Naukovo-praktychnyi zhurnal, 29, 85–92 [in Ukrainian].

Ruslana Atashkadeh

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0001-5349-9579>

e-mail: brvbrv5@gmail.com

Maryna Honcharenko

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-6719-1919>

e-mail: m-goncharenko21@ukr.net

Anastasiia Puhach

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0001-6003-9925>

e-mail: geufx@ukr.net

Yuliia Sierova

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-9211-8668>

e-mail: serova_yu@ukr.net

**ADVERTISING ACTIVITY: SOCIAL MEANING OF
MODERN SOCIETY**

Abstract

The article attempts a socio-philosophical analysis of advertising activity as a factor of socio-cultural changes in society and the formation of social meanings. The concept of advertising appears to indicate a peculiar nature of human economic activity at the level of consumption. It is stated that advertising is not only a means of communication (the product of objective conditions), but also the affirmation and deployment of the activity of a social subject. It was determined that advertising is a branch of communication and a social phenomenon that represents the information space where the reality of consumption of declared values is cultivated.

It was revealed that, by its essence, advertising activity is a polyphonic phenomenon, diversified in many forms. In such a polyphony of advertising activity, what is dominant is what appears through the relationship between what is individually desired and what is socially acceptable. The functionality of such a relationship is ensured by appropriate mass media and the multidimensionality of advertising itself.

It has been proven that advertising activity allows not only to outline these orientations in a unique way through the innovative use of symbols, metaphors, «simulacrums», etc., but also to determine the main directions of intensification of the life activity of a person and society thanks to the reorganization and transformation of social relations.

Keywords: advertising, advertising activity, social meanings, information space, society.

Стаття надійшла до редакції 05.09.22

© Аташкаде Р.В., Гончаренко М.М., Пугач А.В., Серова Ю.В., 2022

Пінчук Євген Анатолійович

*Національний університет фізичного виховання і спорту України
(Україна, Київ)*

[https:// orcid. org / 0000-0001-7755-4173](https://orcid.org/0000-0001-7755-4173)

e-mail: Pinchuk205@ukr. net

Олексин Ігор Ярославович

*Національний університет фізичного виховання і спорту України
(Україна, Київ)*

[https:// orcid. org / 0000-0002-6650-627X](https://orcid.org/0000-0002-6650-627X)

e-mail: igoroleks@ukr. net

Машеренкова Галина Степанівна

Національний університет фізичного виховання і спорту України

[https:// orcid. org / 0000-0003-2302-7882](https://orcid.org/0000-0003-2302-7882)

e-mail: masherenkova_gal@ukr. net

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО- ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ СПОРТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Резюме

У статті розглянута методологія соціально-філософського аналізу спортивної діяльності як сфери соціального буття під кутом зору реалізації спортом своєї загальнокультуротворчої ролі. Розглянуто спорт як суттєвий компонент соціокультурної дійсності та неабияку форму соціального вияву фізичної культури, що базується на змагальній діяльності особистості спортсмена, котра націлена як на пізнання, так й на удосконалення тілесної та духовної основи індивіда в усій її багатогранності та різноманітності. Обґрунтовано, що спортивна діяльність є важливою, ціннісно детермінованою формою діяльності, якій притаманна актуалізація таких рис особистості, як цілеспрямованість та цілераціональність. Доведено суттєву відмінність між спортом та спортивною діяльністю, оскільки спорт генерує

і відтворює саму змагальність як таку, а спортивна діяльність продукує та формує вже власне людину. Констатовано, що комерціалізація спорту неминуче виводить його за межі фізичної культури.

Ключові слова: людиновимірна сутність спорту, фізкультурна діяльність, філософія спорту, методологія спортивної діяльності, фізична культура, спортивна діяльність, культура.

Вступ

Комплексне дослідження спортивної діяльності як архетипової форми культури глобалізованого світу не може бути обмежене лише основами традиційної методології, оскільки філософія спорту чітко розрізняє як поняття методологія як систему знань про методи пізнання, що генеруються теорією фізичного виховання і теорією спорту, так і світогляд як поглядів на рівні теоретичної та буденної свідомості про світ і місце та роль в ньому тілесних якостей та рис людини, завдяки яким вона усвідомлює та ідентифікує своє власне тіло у вкрай складному механізмі взаємодії з соціальним та біологічним простором буттєвості.

Тому, базуючись на тому, що термінологічна основа багатьох публікацій з осмислення сутності фізкультурно-спортивної діяльності значною мірою є неусталеною і базовим поняттям, котрі відображають визначальні риси філософії спорту, властиві певні розбіжності, то з метою запобігання різночитання в їх розумінні та тлумаченні існує нагальна потреба уточнення ключових дефініцій, на яких ґрунтується наша стаття. В цьому плані постає питання в чому полягає зміст, обсяг, межі таких понять, як «спорт», «спортивна діяльність», «фізична культура», поза аналізом яких є досить проблематичним дослідження методологічних аспектів соціально-філософського розгляду спортивної діяльності.

Широкомасштабні грані розгляду методології соціально-філософського аналізу спортивної діяльності як архетипової форми культури є об'єктом особливої уваги таких вітчизняних філософів, як О. Андрєєва, С. Бацунов, В. Білогур, Л. Газнюк, М. Ібрагімов, В. Клименко, С. Могільова, Ю. Семенова, Л. Шеремет, так і зарубіжних дослідників фізкультурно-спортивної діяльності — І. Биховської, М. Візітея, З. Кравчика, Ж. Ліп'єця, Х. Ленка, Л. Лубишевої, Е. Майнберга, О. Передельського, С. Столярова, С. Токарського. Разом з тим широке коло питань як методології соціально-філософського аналізу спортивної діяльності, так і визначення методологічного інструментарію всебічного розгляду спортивної діяльності в сучасній соціогуманітарній літературі досліджені не в повному обсязі та потребують свого подальшого комплексного та ґрунтового осмислення.

Методи дослідження

В річищі комплексного розгляду як амбівалентної природи, так і людиновимірної характеристики спорту як соціокультурного феномену,

особливої актуальності набуває питання подальшого осмислення методології соціально-філософського аналізу спортивної діяльності як архетипової форми культури. Тому метою нашої статті є комплексний розгляд таких базових понять філософії спорту, як «спортивна діяльність», «спорт», «фізична культура» та обґрунтування істотної відмінності між спортивною діяльністю та спортом через те, що спорт виробляє і відтворює як таку саму змагальність, в той час, як спортивна діяльність утверджує людину як особистість. Теоретико-методологічною базою статті є міждисциплінарний підхід до аналізу фізичної культури та спорту як цілісних феноменів суспільного буття. Багатоаспектність спорту як соціокультурного феномену зумовило використання порівняльного, діалектичного та структурно-функціонального методів.

Результати дослідження

Аналізуючи смисловий зміст таких ключових понять фізкультурно-спортивної діяльності, як спорт, фізична культура, спортивна діяльність відомий американський вчений У. Морган справедливо зауважує, що в філософській літературі часто-густо не лише плутають, а й підміняють смисл таких термінів, як масовий спорт і спорт вищих досягнень; спорт, фізичну (тілесну) культуру і фізичне виховання; спортивне змагання та гру [1, с.147]. З одного боку, подібна ситуація не сприяє комплексному розгляду методологічних основ соціально-філософського дослідження спортивної діяльності. З іншого боку, подальше, всебічне осмислення таких базових понять фізкультурно-спортивної діяльності як «спорт», «фізична культура», «спортивна діяльність», багато в чому унеможливлується тим, що технократичний та утилітарний зміст сучасної освіти обумовив магістральні шляхи розвитку галузі впродовж усього ХХ століття і продовжує визначати до теперішнього часу. Подібна негативна ситуація сприяє нівелюванню «значимості гуманітарної та світоглядно-методологічної підготовки майбутніх поколінь, невід'ємною складовою котрих завжди виступало філософське знання. Затребуваність фахівців насамперед в галузях спеціалізованих наук, по суті витіснила на «периферію» суспільного інтересу філософію як навчальну дисципліну, сприяючи тим самим зростанню рівня «капсуляризації» філософії як науки та теоретичної форми людсько-го світогляду» [2, с. 80].

Зрозуміло, що подальше зростання рівня «капсуляризації» філософії як науки, не може не відбиватися на осмисленні методологічних засад соціально-філософського дослідження як фізкультурно-спортивної діяльності загалом, так і спортивної діяльності зокрема. Більш того, подальша розробка нової методології соціально-філософського аналізу спортивної діяльності в значній мірі ускладнюється й тим, що «з методологічної складності реальної спортивної діяльності, — як справедливо підкреслює

О. Передельський, — впливає методологічна складність її філософського відображення, осмислення, фундаментального ідеального конструювання» [3, с.14].

Методологічна складність філософського розгляду спортивної діяльності, важливою характеристикою якої є її соціальна природа, що об'єктивується відповідними спортивними результатами, визначає необхідність детального аналізу питання про смислове навантаження таких ключових понять фізкультурно-спортивної діяльності, як «спорт», «фізична культура», «спортивна діяльність». При цьому слід пам'ятати, що саме соціальна природа, що об'єктивується тими чи іншими спортивними результатами є сутнісною ознакою спортивної діяльності. Відомо, що перемога на спортивному майданчику — це не лише перемога спортсмена над суперником, а й над самим собою.

Своєю чергою, у річищі аналізу смислових рис таких понять, як «спорт», «спортивна діяльність», «фізична культура» заслугове на увагу розуміння базових характеристик самого поняття «спорт» відомим дослідником В. Столяровим. Він, не без підстав, наголошує, що «поняття «спорт» містить у собі як змагання, так і всі стадії підготовки до них. В межах самого спорту, на думку науковця, «важливо розрізняти два його різновиди, котрі зазвичай називають «масовим спортом» та «спортом вищих досягнень» (або «великим спортом»). Якщо в спорті вищих досягнень на першому плані стоїть перемога у змаганнях, встановлення рекорду, то в масовому спорті — участь у змаганнях з метою зміцнення здоров'я, відпочинку, розваг, спілкування з іншими людьми. [4, с. 84]. Подібної ж позиції дотримується й М. Візітей, наголошуючи, що спортивну діяльність слід розглядати як великий спорт, або спорт вищих досягнень [5, с. 10].

При цьому, дослідник спорту Б. Шиян запропонував дещо інший підхід до осмислення сутнісних характеристик спортивної діяльності, в якому він відокремлює основну частину, що репрезентована діяльністю атлетів, від управлінсько-організаційних, науково-методичних, медичних, кадрових та матеріально-технічних служб, які сприяють їх ефективному функціонуванню [6, с. 38].

Варто зауважити, що ототожнення поняття спортивної діяльності лише з атлетичними видами спорту, на нашу думку, не є повною мірою переконливим. При цьому слід не забувати, що досить розповсюдженими є такі різновиди спорту, які вимагають від спортсменів в їх змагальній діяльності прояву не лише таких якостей як швидкість, сила, витривалість, а й інтелектуальних зусиль, що ми спостерігаємо, наприклад, у шахах.

Важливою характеристикою спортивної діяльності є те, що вона за ситуації, коли її сутнісні можливості реалізуються повною мірою активно формує саме людину як людину [5, с. 114]. В контексті нашого розгляду переконливою є теза М. Ібрагімова про те, що спортивна діяльність,

у фундаменті «якої лежать фізичне виховання і, як особливий його вид, — цілеспрямоване тренування, має усвідомлений, осмислений характер» [7, с. 205]. З наведеного положення вченого привертає увагу положення про те, що в основі спортивної діяльності знаходиться фізичне виховання.

Разом з тим, інші дослідники, скажімо, О. Передельський, не без підстав, зауважують, що спортивна діяльність лежить в основі спорту як соціального інституту. Ця ситуація обумовлює необхідність його комплексного понятійного аналізу, котрий ускладнюється тим, що сьогодні існує «недостатня наукова розробленість соціально-філософських проблем спортивної діяльності» [5, с. 196], що не може не ускладнювати осмислення методології соціально-філософського аналізу спортивної діяльності.

Причому, намагаючись зі значної кількості визначень поняття «спорт» виокремити значною мірою оптимальне та фундаментальне, варто сказати, що в умовах постіндустріального суспільства у межах соціального простору «спорту, застосовується нова парадигма людиновимірності, яка дозволяє виявити міру співвіднесеності тенденцій спорту і потреб у розвитку сутнісних сил людини як її родової сутності, спрямованих на формування цілісної особистості спортсмена» [8, с. 99]. Слід пам'ятати, що «сучасний спорт упритул підійшов до виявлення меж людиновимірності, оскільки він дає максимальні навантаження для тіла і духу, що дозволяє вважати його одним з ареалів антропологічної межі. За межами цієї межі — вихід в інший вимір по відношенню до нормального людського життя: в смерть, травму, кризу самосвідомості» [9, с. 20], що є наслідком комерціалізації спорту, перетворення його в видовище, повсюдного вживання допінгу, нечесного суддівства, прагнення спортсмена досягнути перемогу за будь-яку ціну, нерідко ціною свого здоров'я.

Більш того, саме «через посередництво спорту фізична культура виконує функцію людиновимірності. Для фізичної культури ця функція є однією зі складових її основної функції розвитку та удосконалення людської тілесності. Для спорту вона ж є тим, що виражає його природу, оскільки завдяки спорту стають очевидними фізичні та ментальні можливості якими володіє людина і які створюються метафізичними умовами буття» [10, с. 3].

Здійснюючи розгляд наріжних рис спортивної діяльності, необхідно звернути увагу на переконливу позицію М. Ібрагімова та М. Саїнчука, які зазначають, що спорт, онтологією якого є «предметно-тілесна практика, демонструє еталони людської тілесності, а тому спортивну діяльність можна розглядати як еталонний вид фізичної культури» [11, с. 172]. Зазначаючи правомірність такої позиції в осмисленні спортивної діяльності як еталонного виду фізичної культури, наголосимо, що в сучасній соціально-філософській літературі має місце розуміння спортивної

діяльності, як такої, що лежить в основі спорту як соціального феномена, якому не властива власна підсистемна самодостатність [12, с. 31]. Не ставлячи за мету всебічного розгляду положення О. Передельського про те, що спорту не притаманна власна підсистемна самодостатність, зауважимо, що відомий дослідник цілком справедливо розуміє спортивну діяльність як таку, котра знаходиться в основі спорту як соціального інституту. Розглядаючи питання співвідношення понять «спорт» і «фізична культура», варто сказати, що найбільш аргументовану та змістовну характеристику спорту, на нашу думку, подає відомий дослідник фізкультурно-спортивної діяльності М. Візітей. Вчений, не без підстав зазначає, що спорт слід розуміти «як вид офіційної змагальної діяльності, у якій змагальний момент найбільш чітко виражений, де він, по суті, самодостатній. Тому спорт, можна сказати, є «чисто змагальною діяльністю». Спорт відтворює саму змагальність як таку» [5, с. 49].

При цьому, при аналізі співвідношення понять «спорт» та «фізична культура» варто не забувати про те, що насправді існує суперечність «між фізичною культурою як продуктом багатовікової ритуалізованої практики, що задовольняє потребу людини в отриманні задоволення, почуття комфортності від підтримання і розвитку своїх тілесних психофізіологічних кондицій, з одного боку; і спортом як соціальним інститутом, що підпорядковує цю практику економічним, соціально-політичним завданням — з іншого боку» [3, с. 35]. Ось чому, досліджуючи сутність таких ключових понять фізкультурно-спортивної діяльності, як «спорт» та «фізична культура», слід особливо наголосити, що, по-перше, «сучасний спорт не просто є породженням відповідних методологічних передумов, але й сприяє зміні уявлень про характеристики тілесності та соціальний статус людського тіла як такого [13, с. 23].

По-друге, аналізуючи смислове навантаження таких базових понять фізкультурно-спортивної діяльності, як «спорт» та «фізична культура», варто зауважити, що «спорт як специфічна матриця культурних процесів продовжує виступати частиною більш широкої сфери — сфери фізичної культури, яка покликана перетворювати природне тіло людини в його культурно оформлену тілесність, тобто трансформувати морфологічні характеристики тіла у відповідності з наявним культурним ідеалом» [10, с. 3].

В контексті нашого аналізу привертає увагу положення про те, що є досить дискусійним розгляд поняття «спорт» як складової поняття «фізична культура», оскільки останню спрямовано на забезпечення лише рухової активності людини (її фізичних показників), а не інтелектуальних, технічних досягнень, що є характерними для поняття «спорт» [14, с. 9]. Ось чому, сутність поняття «фізична культура» не обмежується осмисленням її націленості на забезпечення лише рухової активності людини, тому, що у нас відсутні переконливі аргументи усю будову фізичної культури зводити

тільки до блоку «соціально сформованих у відповідності з культурними образами фізичних рис і здібностей людини, хоча йому і відводиться неабияке місце в «блоку». Підкреслимо, що окрім аналізованого блоку у «фізичну культуру включається низка інших, котрі пов'язані з тими знаннями, мотивами і потребами, на основі яких фізичні здібності реалізуються у діяльності» [15, с. 11–12].

Як надійну методологічну основу розгляду сутності фізичної культури, варто розуміти гармонію фізичного й духовного, що є наслідком одухотворення тілесного та визначено наріжними рисами культури, взаємозв'язку не лише духовного й тілесного, а й соціального і біологічного в особистості. При цьому, необхідно враховувати те, що перетворення спортсменом власної природної даності «відбувається в межах таких трьох складових фізичної культури як рухової культури (культури рухів), культури здоров'я та культури будови тіла» [15, с. 13].

Отже, однією з суттєвих характеристик фізичної культури слід вважати її тілесно-рухову властивість, що віддзеркалюється у потребі самореалізації особистості у соціальному просторі спорту як соціального інституту глобалізованого світу. У річищі наших роздумів постає питання про основне призначення фізичної культури, поза розглядом якого ускладнюється всебічне дослідження методологічних аспектів соціально-філософського аналізу спортивної діяльності. На нашу думку, найбільш аргументоване визначення основного завдання фізичної культури належить відомому вченому О. Передельському. Провідним завданням фізичної культури, на його переконання, «завжди було відтворення і підтримка людської біосоматичної і психофізіологічної цілісності у єдності її кінезіологічних якостей (сили, швидкості, витримки, гнучкості, працездатності опорно-рухового апарату, біоенергетичних систем, рухового аналізатору), а також їх соціально-психологічного забезпечення» [12, с. 29]. Разом з тим, варто не забувати, що фізичну культуру слід вважати важливим чинником, що визначає поєднання як біологічного, так і соціального в становленні й розвитку особистості.

Таким чином, аналіз основних характеристик таких наріжних понять філософії спорту, як «спорт», «спортивна діяльність» «фізична культура» уможливує висновок про суттєву відмінність між спортом та спортивною діяльністю, оскільки спорт генерує і відтворює саму змагальність як таку, а спортивна діяльність продукує та формує вже власне людину. Повсюдна комерціалізація спорту неминуче виводить його за межі фізичної культури, що надає рис дискусійності висновку про те, що спорт необхідно розглядати як її компоненту.

Отже, спортивна діяльність, що втілюється у просторі професійного спорту, спорту вищих досягнень, а також масового, враховуючи вблiвально-спортивних змагань, які в змозі хоча б опосередковано бути

причетними до неї, створює всім її учасникам умови самоствердження, розкриття своїх потенційних фізичних та духовних сил, талантів, здібностей, уподобань та нахилів.

Висновки

Таким чином, всебічний розгляд методології соціально-філософського дослідження спортивної діяльності як архетипової форми культури, певною мірою, унеможливорюється тією обставиною, що при недостатньому осмисленні спорту як предметного простору соціальної філософії, перед науковцями неминуче постає питання комплексного розгляду сутнісних характеристик спорту як неабиякої складової соціокультурної дійсності. Спираючись на наявний методологічний інструментарій соціальної філософії здатна чітко, глибоко та послідовно розглянути як амбівалентну сутність спорту, так його людиновимірний характер як соціального інституту, окреслити основні напрямки спортивної діяльності в статусі усвідомлення суспільства як єдиної, цілісної системи.

Список посилань

1. Морган Уильям. Философия спорта. Исторический и концептуальный обзор и оценка ее будущего. Логос. 2006. № 3 (54). С. 147–159.

2. Колотило М.О. Криза сучасної філософії та формування її нової візії: вітчизняний контекст. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Філософські проблеми сучасності»: статті й тези /редкол. Берегова Г.Д., Герасимова Е.М., Лень Т.В. й інші. Херсон: РВВ «Колос», 2015. С. 80–82.

3. Передельский А.А. Рабочие заметки по философии спорта: методические материалы для магистрантов и аспирантов физкультурно-спортивных вузов / А. А. Передельский [и др]. Москва: Физическая культура, 2011. 62 с.

4. Столяров В.И. Философско-культурологический анализ физической культуры. Вопросы философии. 1988. № 4. С. 78–91.

5. Визитей Н.Н. Социология спорта: курс лекций. Київ: НУФВСУ «Олимпийская литература», 2005. 247 с..

6. Шиян Б. Теорія і методика фізичного виховання школярів. Тернопіль: Богдан, 2001. Ч. 1. 272 с..

7. Ібрагімов М. М. Спортивний інтерес та спортивний егоїзм як категорії філософсько-аксіологічного світогляду. Мультиверсум. Філософський альманах. 2012. № 4 (112). С. 196–212.

8. Білогур В. Є. Спорт як філософія життя людини в інформаційно-комунікативному суспільстві. «Становлення і розвиток інформаційного суспільства як основи забезпечення конкурентоспроможності України у світі та сталого розвитку суспільства і держави»: Матеріали міжнародної

науково-практичної конференції 23–24 листопада 2017 року / Ред-упорядник: д. філос. н., проф. В. Г. Воронкова. Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2017. С. 98–105.

9. Білогур В. Є. Дуалістичний характер природи спортивної людини в умовах сучасної цивілізації. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Філософські проблеми сучасності»: статті й тези / редкол. Берегова Г.Д., Герасимова Е.М., Лень Т.В. й інші. Херсон: РВВ «Колос» 2015. С. 19–21.

10. Білогур В. Є. Метафізичні засади спорту як оптимуму буття. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії». 2014. № 1093. С. 2–7.

11. Ібрагімов М. М. Українське товариство філософів спорту – новий громадський рух: проблеми й перспективи. Практична філософія. 2016. № 4 (62). С. 171–177.

12. Передельский А.А. Социально-философские теоретико-методологические основания системного подхода в общей теории спорта. Фундаментальные и прикладные исследования физической культуры, спорта, олимпизма: традиции и инновации: Материалы I Всероссийской научно-практической конференции 24–25 мая 2017 г. / под. ред. А. А. Передельского. М.: РГУФКСМ и Т, 2017. С. 23–36.

13. Газнюк Л.М. Аксиологія тілесності в контексті фізичного розвитку людини. Парадигма здорового способу життя: духовні та фізичні компоненти: зб. наук. ст. II Міжнар. наук.-теорет. конф. кафедри соц.-гум. дисциплін. Київ, 19–20 березня 2010 р. /уклад. Ю. О. Тимошенко. Київ: НУФВСУ, 2010. С. 22–27.

14. Журба М.А. Публічне управління у галузі фізичної культури і спорту: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2017. 230 с.

15. Столяров В.И. Концепция физической культуры и физкультурного воспитания (инновационный подход). Теория и практика физической культуры. 1998. № 5. С. 11–15.

References

1. Morgan, William. (2006). Philosophy of sport. Historical and conceptual review and assessment of its future. Logos, Vyp. 3 (54), pp. 147–159.

2. Kolotylo, M.O. (2015). The crisis of modern philosophy and the formation of its new vision: the domestic context. Kherson: Kolos, pp. 80–82.

3. Peredelsky, A.A. (2011). Working notes on the philosophy of sport: methodical materials for undergraduates and graduate students of physical and sports universities. Moscow: Physical culture, 62 p.

4. Stolyarov, V.I. (1988). Philosophical and cultural analysis of physical culture. Questions of philosophy, Vyp. 4, pp. 78–91.

5. Visitor, N.N. (2005). *Sociology of sports. Course of lectures*. Kyiv: Olympic Literature. 247 p.
6. Shiyan B. (2001). *Theory and methods of physical education of schoolchildren*. Ternopil: Bohdan. 272 p.
7. Ibragimov M.M. (2012). Sports interest and sports egoism as categories of philosophical and axiological worldview. *Multiversum. Philosophical almanac*. Vyp, 4 (112), pp. 196 – 212.
8. Bilogur, V.E. Sport as a philosophy of human life in the information and communication society. (2017). Establishment and development of the information society as a basis for ensuring Ukraine's competitiveness in the world and sustainable development of society and the state. *Zaporizhzhia: Publishing House*, pp. 98–105.
9. Bilogur, V.E. (2015). The dualistic character of the nature of a sports person in the conditions of modern civilization. *Kherson: Kolos*, pp. 19–21.
10. Bilogur, V.E. (2014). Metaphysical principles of sport as the optimum of being. *Bulletin of V.N. KhNU Karazin*, Vyp 1093, pp. 2–7.
11. Ibragimov M.M. (2016). Ukrainian Society of Philosophers of Sport — a new public movement: problems and prospects. *Practical philosophy*, Vyp. 4 (62), pp. 171 – 177.
12. Peredelsky, A.A. (2017). Social-philosophical theoretical and methodological foundations of a systematic campaign in the general theory. *Moscow: RGUFKSM*. 2017, pp. 23 – 36.
13. Gaznyuk, L.M. (2010). Axiology of corporeality in the context of human physical development, p. 22 – 27.
14. Zhurba, M.A. (2017). *Public administration in the field of physical culture and sports*. (Doctoral dissertation). Odesa. 230 p.
15. Stolyarov, V.I. (1998). The concept of physical culture and physical education (innovative approach). *Teoriand practice of physical culture*, Vyp 5, pp. 11–15.

Pinchuk Yevhen

National University of Ukraine on Physical Education and Sport (Ukraine, Kiev)

<https://orcid.org/0000-0001-7755-4173>

e-mail: Pinchuk205@ukr.net

Igor Oleksyn

National University of Ukraine on Physical Education and Sport (Ukraine, Kiev)

<https://orcid.org/0000-0002-6650-627X>

e-mail: igoroleks@ukr.net

Halyna Masherenkova

National University of Ukraine on Physical Education and Sport (Ukraine, Kiev)

<https://orcid.org/0000-0003-2302-7882>

e-mail: masherenkova_gal@ukr.net

**METHODOLOGICAL ASPECTS OF SOCIAL AND
PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF SPORTS ACTIVITIES**

Abstract

The article examines the methodology of the socio-philosophical analysis of sports activity as a sphere of social life from the point of view of the realization of its general culture-creating role by sports. It was established that sport as an essential component of socio-cultural reality and a remarkable form of social manifestation of physical culture, based on the competitive activity of the athlete's personality, which is aimed both at knowledge and at the improvement of the physical and spiritual basis of the individual in all its multifacetedness and diversity, is important, valuable a deterministic form of activity, which is characterized by the actualization of such features as purposefulness and goal rationality. A significant difference between sport and sports activity has been proven, since sport generates and reproduces competition as such, and sports activity produces and forms a person. It was established that the commercialization of sport inevitably takes it beyond the limits of physical culture.

Keywords: human-dimensional essence of sport, physical activity, philosophy of sport, methodology of sports activity, physical culture, sports activity as an archetypal form of culture.

Стаття надійшла до редакції 16.10.22

© Пінчук Є. А., Олексин І. Я., Машеренкова Г. С., 2022

Гарькавий Євгеній Миколайович

Міністерство оборони України (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0001-5085-3704>

e-mail: militaryknu@gmail.com

Сірий Сергій Володимирович

Військовий інститут Київського національного університету

імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-5944-4795>

e-mail: vgdvikny@ukr.net

СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ СИЛ ОБОРОНИ УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТ ПОЛІТОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Резюме

Дано розлоге авторське визначення та трактування поняття «Стратегічні комунікації сил оборони України» під яким розуміється новітній фундаментальний інструментарій координації інформаційно-комунікативної діяльності сил оборони, що складається з мети, засадничих ідей, завдань, функцій, принципів і методів регулювання інформаційної сфери, узгоджений із стратегічними пріоритетами діяльності державних органів і недержавних інституцій, сутністю якого є забезпечення ефективної координації комунікативних спроможностей та регулювання інформаційної сфери довкола сил оборони України виходячи із стратегічних цілей оборони України шляхом формування і впровадження стратегічних нарративів та реалізації кризових комунікацій у силах оборони України.

З'ясовано, що дискурс щодо інституціалізації стратегічних комунікацій як інструменту забезпечення воєнної безпеки розпочався на початку XXI ст. та пов'язаний з усвідомленням небезпеки зростаючих інформаційних загроз, що набувають все більшого значення в контексті розвитку інформаційно-комунікативних технологій та трансформації сучасних гібридних конфліктів. Зазначене викликало потребу у формуванні

комплексного інструменту, сутність якого полягала б у запобіганні подібних конфліктів шляхом координації комунікативних спроможностей держави та формуванні інформаційного порядку денного відповідно до стратегічних інтересів держави.

Ключові слова: стратегічні комунікації, стратегічний наратив, сили оборони України, національна безпека, інформаційна війна, гібридна війна.

Вступ

Еволюція громадянського суспільства нероздільно пов'язана із еволюцією комунікативних процесів, які в ньому відбуваються. Науково-технічна революція, прогрес інформаційних технологій разом з посиленням процесів глобалізації та ускладненням суспільно-політичних відносин значно підвищили ефективність комунікації, роблячи кожного громадянина потенційним учасником комунікативних процесів. Водночас в сучасних умовах всеохопної глобалізації та інформатизації грані між «правильною», «допустимою», «неприпустимою» та іншими відтінками суспільної поведінки все більше розмиваються.

У світлі новітніх викликів перед монолітністю і цілісністю міжнародних систем комунікативних і, як наслідок, соціально-економічних відносин, значно зростають загрози безпекового характеру. Пандемія коронавірусної інфекції COVID-19 відкрила «скриньку пандори», засвідчивши недосконалість глобальних міжнародних організацій та авторитарних режимів. Водночас пандемія дала поштовх розвитку віртуальних комунікативних технологій, що, у свою чергу, відкриває нові можливості для маніпулювання масовою свідомістю населення. Кризова ситуація посилюється небезпекою регіональних воєнних конфліктів і війн, які загрожують атомними тоталітарними державами перерости в глобальні, поставили людство на край безодні.

За цих обставин досягнути суспільно-політичного консенсусу без використання специфічного інструментарію фактично не можливо. Фактично єдиним комплексним інструментом забезпечення сприятливих умов для лобювання національних інтересів та досягнення цілей держави у цих умовах є стратегічні комунікації (далі — СтратКом).

Теоретичними джерелами дослідження проблематики СтратКому стали наукові доробки вітчизняних (А. Баровської, В. Бебика, В. Бурлакова, В. Горбуліна, М. Гребенюк, С. Даниленко, Д. Дубова, О. Капштика, В. Ліпкана, К. Наумік, В. Петрова, Т. Попової, Г. Почепцова, В. Різуна, М. Ожевана, Г. Сашук, С. Соловійова, Є. Тихомирова, Є. Макаренко, М. Шклярук та ін.) та зарубіжних дослідників (Д. Андерсона, Т. Блеклі, С. Бьорда, Дж. Ваттімо, Д. Верчіча, Д. Джонса, С. Джонсона, Б. Рулера, К. Срірамеша, К. Йорка, М. Кастельса, П. Корніша, Ч. Кулі, К. Ламба, Дж. Ліндлі-Френча,

М. Лінча, Дж. Магоні, Д. Мерфі, Х. Панга, К. Пола, Д. Псакі, С. Татама, Ф. Тейлора, Дж. Фарвелла, К. Халлахана, Д. Хольцхаузена, О. Хорна, К. Х'юза, Ф. Шьоно та ін.).

Методи дослідження

Системний метод дозволив встановити роль, місце та основні завдання стратегічних комунікацій у системі забезпечення обороноздатності України, у формуванні державної інформаційної політики, взаємозв'язок та взаємообумовленість основних елементів системи стратегічних комунікацій сил оборони. Компаративний метод — надав можливість порівняти теоретико-методологічні концепції розуміння сутності стратегічних комунікацій, а також релевантності зарубіжного досвіду реалізації стратегічних комунікацій для сучасних українських реалій. Прогностичний метод, що дозволив окреслити перспективні методики формування та впровадження стратегічних наративів, а також шляхи удосконалення механізмів планування й оцінювання результатів реалізації стратегічних комунікацій сил оборони України.

Результати дослідження

Термін «стратегічні комунікації» вперше став використовуватися великими транснаціональними західними компаніями з метою формування підходів до просування свого іміджу (а також товарів / послуг) до публіки (споживачів). Тоді було сформульовано основні принципи СтратКому:

- системність, систематичність і послідовність;
- багатоканальність;
- відповідність меседжів (повідомлень) реальному стану справ;
- урахування особливостей аудиторії;
- постійний зворотній зв'язок тощо [1].

С. Татам у своїй праці «Стратегічна комунікація» пропонує наступне визначення: «СтратКом — це комплекс заходів, направлених на управління цільовими аудиторіями як всередині країни, так і за її межами, який складається із трьох частин — зв'язків з громадськістю, публічної дипломатії та інформаційних операцій» [2].

К. Колуччі стверджує, що «СтратКом — це поєднання двох впливових понять — м'якої сили та стримування, які впливають на світову громадську думку» [3, р. 8].

Н. Дніпренко підкреслює, що найпростішим визначенням СтратКому є протилежність спонтанним комунікаціям. «СтратКом передбачає застосування наукового підходу, зокрема проведення аналізу проблеми, визначення мети, цільових груп, стратегії, методів і каналів, а головне — плановість і результативність» [4, с. 27].

На думку Т. Черненко, найбільш сутнісною характеристикою СтратКому є координація інформаційних впливів між собою та забезпечення

впливу на цільову аудиторію. Дослідниця запропонувала наступне визначення СтратКому: «Процес застосування скоординованих комунікативних засобів інформаційного впливу із залученням зацікавлених сторін з метою досягнення стратегічних цілей держави» [5]. На нашу думку, зазначене визначення досить влучно описує сутність СтратКому через призму феномену публічної дипломатії як однієї з найбільш невизначених, але й найбільш потенційно ефективних складових СтратКому.

Словник військових та асоційованих термінів Міністерства оборони США 2001 р. визначив СтратКом як «зосередження зусиль уряду на розумінні та залученні ключових аудиторій з метою створення, зміцнення чи збереження сприятливих умов для просування державних інтересів США, із використанням скоординованих програм і планів, синхронних з діями усіх інструментів державної влади» [6, р. 230].

Т. Попова та В. Ліпкан у своєму словнику «Стратегічні комунікації» (2016 р.) дають декілька визначень поняттю «СтратКом»:

1) скоординовані урядом держави зусилля, спрямовані на розуміння цільової аудиторії з метою створення, зміцнення та збереження сприятливих умов для просування національних інтересів, політики та цілей держави через використання узгоджених концепцій, стратегій, доктрин і програм, планів, тем, меседжів і продуктів, поєднані та синхронізовані з діями усіх елементів національної могутності;

2) скоординоване використання комунікативних можливостей інституціональної структури — публічної дипломатії, зв'язків з громадськістю, військових зв'язків, інформаційних та психологічних операцій, заходів, спрямованих на просування цілей держави тощо;

3) скоординовані дії, повідомлення, зображення, призначені для інформування, впливу або переконання цільової аудиторії з метою просування та реалізації національних інтересів відповідно до національних цінностей;

4) стратегічна взаємодія та взаємовплив в інформаційному середовищі між окремими суб'єктами (державними чи призначеними для виконання державних цілей), що полягає у всебічному залученні можливостей кожного окремого компонента системи СтратКому у комплексі або відокремлено, спрямоване на досягнення спільної мети;

5) процес інтеграції досліджень сприйняття аудиторії та зацікавлених сторін (стейкхолдерів) і врахування отриманих результатів під час реалізації політики, планування та операцій на кожному рівні; спрямовані за одним вектором множини різних видів діяльності (наприклад, політичний процес, зв'язки з громадськістю, інформаційні операції тощо), кожна з яких справляє вплив на підтримку національних цілей. СтратКом по суті є обміном (тобто під час спілкування) смислами / ідеями на підтримку на-

ціональних цілей (тобто стратегічно). Для цього процесу слухання є таким само важливим, як і транслювання [7, с. 350–351].

На нашу думку, два останні визначення найбільш відповідають українським реаліям. Виходячи з практики реалізації СтратКому в Україні, він має бути, у першу чергу, механізмом стратегічної взаємодії державних і недержавних акторів, які здійснюють вплив на перебіг суспільно-політичних відносин у державі, а також інструментом досягнення комунікативних спроможностей сил оборони. Суб'єкти СтратКому мають забезпечувати інформаційну безпеку держави фільтруючи інформаційне середовище та формуючи стратегічні наративи з метою досягнення стратегічних завдань держави [8].

На думку Т. Попової та В. Ліпкан СтратКом як напрям дослідження це:

1) суспільний міждисциплінарний науковий напрям, в рамках якого досліджуються загальні та специфічні об'єктивні закономірності організації та функціонування системи СтратКому, виробляються на підставі її пізнання загальні теоретичні положення, спрямовані на підвищення ефективності функціонування даної системи;

2) теоретична система ідей, поглядів та уявлень про шляхи реалізації СтратКому з метою створення сприятливих умов для реалізації національних цінностей, що відображають об'єктивний процес існування тріадичного організму: особа, суспільство, держава;

3) комплексний науковий напрям, що має своїм предметом і вивчає СтратКом як цілісний екзистенціальний та динамічний феномен;

4) наукова система знань про теорію і практику специфічного виду діяльності суб'єктів системи СтратКому, яка узагальнює і пояснює її, виявляє закономірності розвитку даної діяльності з метою її удосконалення, виходячи з об'єктивної потреби у забезпеченні реалізації державної політики;

5) логічна взаємопов'язана і взаємообумовлена система категорій, понять та принципів, які інтерпретують сутність (зміст та генезис) СтратКому в Україні;

6) система знань, яка описує і пояснює сукупність явищ у сфері СтратКому і зводить відкриті в цій галузі закони, принципи та закономірності до єдиної стрункої органічної системи, об'єднаної загальною ідеєю побудови сильної, інформаційно розвиненої, самостійної, безпекової, правової незалежності та соборності України;

7) система основних ідей, що узагальнюють практичний досвід і віддзеркалюють об'єктивно існуючі суспільні відносини у сфері СтратКому [7, с. 332–333].

У концептуальному плані СтратКом знаходяться на перехресті стратегії управління та власне комунікації, і цей перетин є відносно

нерозвиненою ланкою наукових досліджень. Водночас і стратегія, і сучасна комунікативістика є відносно новими напрямками наукових досліджень [9].

У загальному розумінні комунікативістика (англ. *communicology, communication science*) — це наука, що вивчає гуманітарні аспекти розвитку інформаційних засобів і систем, характер, форми й результати їхнього впливу на суспільне життя. Предметом дослідження комунікативістики є різні форми і засоби, функції та завдання інформаційних та соціальних зв'язків — від мови первісних племен до сучасних інформаційних комунікативних технологій. Часто комунікативістику називають комунікологією, порівнюючи її функціонал із системною наукою, складовими частинами якої поряд із журналістикою є стилістика, рекламознавство, театрознавство, теле- і радіомовлення, риторика та популярна культура [10].

Початок оформлення комунікативістики у самостійних напрям політології, почався з логічної схеми, що була запропонована в статті американського дослідника проблем пропаганди Г. Лассуелла «Структура і функція комунікації в суспільстві» (1948 р.): найвдаліший опис комунікативного процесу є такий, що відповідає на наступні запитання: «Хто?» — «Що повідомляє?» — «Яким каналом?», — «Кому?» — «З яким результатом?» [11, р. 37].

Деніс Мак-Квейл у праці «Теорія масової комунікації» зазначає, що на комунікацію як на суспільно-політичне явище вперше звернули увагу у США. Пов'язано це було з масовою еміграцією з Європи на початку ХХ ст., що значно загострило проблему соціальної когезії та інтеграції. Це, зокрема, відображено в соціологічних дослідженнях Чиказької соціологічної школи [12, с. 45].

У 1909 р. термін «комунікація» описує один з найвідоміших представників Чиказької соціологічної школи Ч. Кулі у своїй статті «Значення комунікації». На думку вченого комунікація є засобом актуалізації світу людської думки [13].

Комунікація в сучасному світі представлена різними формами взаємодії, які визначаються як форми виробництва та поширення інформації, що історично склалися і мають пряму взаємозалежність від суспільно-політичних відносин, а також рівня економічно-культурного та технологічного розвитку суспільства, форм політичного режиму тощо [14, с. 28].

О. Холод виокремлює чотири типи моделей комунікації:

1) модель трансмісії (комунікація розглядається як процес передачі інформації);

2) модель ритуалу (сприяння ціннісним орієнтирам та уявленням у різних соціальних верств);

3) модель залучення уваги (під комунікацією розуміється залучення ЗМІ або підтримка уваги комунікантів не на повідомлення, а на самому способі комунікації);

4) модель реценсії (об'єкт комунікативного впливу розглядається як той, хто отримує зашифровану інформацію і сприймає її зміст взаємності від своєї картини світу та соціальної позиції) [15, с. 34].

Зауважимо, що комунікацію не можна ототожнювати лише з обміном інформацією, що є тільки складовою комунікативного процесу та не включає формування, передачу, трансформацію, кодифікацію тощо інформації. Зазначений підхід обов'язково веде до звужування сутнісних характеристик комунікації, адже на відміну від обміну інформацією, для комунікативного процесу є обов'язковим наявність єдиного простору, шифру, а також інтерпретація ситуації, в якій і з приводу якої відбувається процес взаємодії. Важливою є також інтерактивність у сприйнятті, діяльності, осягненні предмета розмови. На відміну від запрограмованих комп'ютерних програм, які зазвичай не володіють мистецтвом розпізнавання контексту, людина вкладає у комунікацію певні сенси. Наприклад для різних народів світу певна інформація може набувати іншого змісту: різна кількість квітів для живих чи померлих, різний колір під час трауру або урочистостей тощо [16, с. 8–9].

Н. Наумова, проаналізувавши сукупність форм, напрямів та результатів впливу інформаційно-комунікативних механізмів на різні сфери суспільно-політичних відносин, дійшла до висновку, що інформація, яка у зазначених механізмах може бути оцінена саме як комунікація, а не як чисте знання, спонукає людину до нової діяльності. Пов'язано це з тим, що у сучасному суспільстві саме інформація є ключовим рушієм поступу різних сфер суспільно-політичного прогресу [17].

В. Різун з цього приводу зазначає, що «під комунікаційними явищами, процесами, функціями слід розуміти такі, які стосуються комунікації, пов'язані з нею (комунікаційна система, тобто система, яка охоплює комунікацію, пов'язана з нею, її стосується; комунікаційний підхід — це підхід з точки зору комунікації або комунікаційної діяльності). Комунікативний означає такий, який забезпечує комунікацію, виконує функцію спілкування (комунікативна система, тобто система, яка здатна комунікувати; комунікативні засоби — це засоби, які забезпечують комунікацію, тобто самі комунікують)» [18, с. 199]. Саме ж поняття «комунікація» означає процес спілкування, передавання інформації, тобто є формою соціальної взаємодії пов'язаної з обміном інформації, пропагуванням цінностей, агітацією за певний спосіб життя, просвітою широких мас, залученням до купівлі товарів, послуг тощо. Отже, комунікація є формою і засобом досягнення суспільних цілей [18, с. 21].

Від природи комунікація є дією (впливом) комуніканта на комуніката. Успішним результатом комунікації є досягнення порозуміння та згоди між комунікаторами. Комунікація набуває суб'єкт-суб'єктної моделі лише у випадках відсутності довіри до комуніканта; потреби контролювати комунікативну ситуацію; коли цілі, цінності, моральні засади, погляди у комунікаторів не збігаються [18, с. 26].

Серед різновидів комунікації виокремлюють: масову та міжособистісну. У масовій комунікації суб'єктами виступають комуніканти-професіонали (різноманітні суспільні, політичні, військові та інші інститути, засоби масової комунікації (далі — ЗМК) тощо), які поширюють інформацію серед широких мас комунікатів. На міжособистісному рівні інформація, отримана із масового рівня комунікації, пропускається через свідомість лідерами суспільної думки і у власній інтерпретації поширюється у міжособистісній комунікації серед своєї аудиторії. Лідери думок мають більший вплив на індивідів своєї громади ніж ЗМК, бо вони є її частиною і адаптують інформацію для кращого сприйняття масовою свідомістю громади [18, с. 22].

Відповідно до концепції М. Кастельса реалізація владних повноважень є нічим іншим як уторенням та обміном інформаційно-культурними шифрами, що є основним змістовним ядром влади. Каналами реалізації владних повноважень є комунікативні технології [19, р. 164]. У своїх працях М. Кастельс окреслює границі моделей масової поведінки суспільства, — т. зв. основоположні принципи поведінки суспільства. Основою такої поведінки є насаджування у масову свідомість програмних цінностей суб'єктів інформаційного впливу, які контролюють ЗМІ. Дослідник зазначає, що «основою суспільних трансформацій є зміни в технологіях комунікацій».

Г. Меррілл і Дж. Фішер визначили п'ять сфер міжнародної комунікації: 1) теорія міжнародної комунікації; 2) описово-порівняльний підхід; 3) роль ЗМІ в національному розвитку; 4) методи міжнародної звітності в інформації; 5) міжнародні економічні комунікації та міжнародні фінансові комунікації [20].

Кожна із зазначених сфер є невід'ємною характеристикою системи СтратКому, водночас може розглядатись як самостійний напрямом наукових розвідок.

В. Аксьонова слушно зауважує, що комунікативне середовище є основоположним чинником інформаційного та ціннісного усвідомлення сенсу буття людини, її відношення до соціуму у певних умовах і за певних часових рамок. Водночас сучасне інформаційне суспільство розчиняє такі умови, розупорядковує хід подій, роблячи їх одновимірними [21].

Зауважимо, що поняття «комунікативна стратегія» та «стратегічні комунікації» не є тотожними. Комунікативна стратегія є одним із методів

реалізації СтратКому. На думку Д. Кулеби, головним завданням СтратКому є створення та реформування контенту під час міжвідомчої взаємодії. «СтратКом — це більше публічні державні комунікації, які передбачають участь багатьох гравців у одному процесі. Тобто, як нам зробити так, щоб у нас держава у сфері комунікацій працювала як одне ціле, як система. Дуже важливо, щоб працювала політика «одного голосу» [22].

У досконалій системі СтратКому відтворюється ряд основоположних принципів, які мають відповідати наступним вимогам до існування систем: — економічність (функціонал системи має бути унікальним та не повинен дублюватись); — прозорість (весь функціонал на основі якого працює система, має бути зрозумілим користувачу); — спільність (кожна нова функція має відповідати якомога більшому переліку завдань); — відкритість (користувач повинен мати можливість використовувати функціонал не тільки так, як було передбачено спочатку); — повнота (функціонал системи має відповідати сучасному технологічному розвитку та задовольняти всі вимоги користувача) [23].

Є. Тихомирова у статті «Стратегічні комунікації ЄС: інституціональний вимір» зазначає, що СтратКом є ключовим інструментом для забезпечення громадськості швидкими відповідями на всі запити в умовах гібридної війни. СтратКом має повноцінно використовувати всі доступні ЗМК, включаючи традиційні ЗМІ та соціальні мережі. Органи державної влади у такому випадку мають розробити координаційні механізми СтратКому для трактування і обліку дезінформації [24, с. 103–112].

Г. Почепцов, аналізуючи дію СтратКому, зокрема в державному управлінні, виокремлює можливості комунікативних механізмів так трансформувати інформаційний простір, щоб у результаті трансформувалися інші простори: соціальний, економічний, політичний, військовий, дипломатичний [25, с. 55].

В умовах інформаційно-психологічної боротьби СтратКом необхідно розглядати як діяльність, яка скоординована на стратегічному (воєнно-політичному) рівні управління і спрямована на управління процесами прийняття рішень як всередині країни (групи країн), так і за її межами з метою досягнення перемоги над противником.

Для досягнення зазначеного СтратКом виконує дві основні функції:

- внутрішню — забезпечує комунікацію із суб'єктами конфлікту;
- зовнішню — забезпечує комунікацію із навколишнім середовищем.

Зовнішня комунікація забезпечує стійкість системи протидії. Внутрішня комунікація пов'язана з управлінням воєнним конфліктом, забезпечує постійний зв'язок між суб'єктами і об'єктами управління, що і зумовлює значення інформації. Відсутність достовірної інформації призво-

дять до стагнації структури управління. Вона починає працювати інертно, безрезультативно, що призводить до повного розвалу цієї системи.

Таким чином, найважливішим елементом протидії в умовах інформаційної війни є процес комунікації, прямий і зворотний зв'язок всіх об'єктів. Необхідне рішення противника формується шляхом зміни його сприйняття. Сприйняття — це активний процес, який створює, а не фіксує реальність. Приймаючи рішення, противник використовує інформацію про район конфлікту, свої війська та війська противника, про їх бойові можливості тощо. На основі технологій СтратКому забезпечується такий вплив на канали отримання інформації, зміст повідомлень, які переведуть рішення, що приймаються, у потрібне русло. Для того, щоб прийняти власне ефективне рішення, необхідно знати, як формується рішення противника, яке ґрунтується на інформації, яку він вважає правдивою [26].

Отже, СтратКом — це передусім механізми, які дозволяють переконати інших людей прийняти ваші ідеї, політику чи дії, зокрема:

- переконати союзників і друзів залишитись з вами;
- переконати нейтралів зайняти вашу сторону (або, принаймні, залишитись нейтралами);
- у кращому випадку, переконати противників, що у вас є сили і воля до домінування [27].

Основна відмінність СтратКому від традиційної односторонньої форми впливу на аудиторію, яка використовується в рамках публічної дипломатії, полягає в тому, що новий варіант роботи з цією аудиторією припускає діалоговий характер взаємодії, тобто двосторонній обмін інформацією від ефективності якого безпосередньо залежить забезпечення національної безпеки держави [28, с. 247].

До цілей реалізації СтратКому можна віднести наступне: зміцнення демократії; підвищення рівня поваги до людини; досягнення цілей розвитку державної політики у відповідній сфері; налагодження партнерства з громадянським суспільством; сприяння діалогу між конфліктними групами; підвищення рівня прозорості діяльності органів державної влади; покращення взаємин зі ЗМІ; підвищення рівня довіри до рішень органів державної влади; забезпечення процесу управління (внутрішня комунікація) тощо [4, с. 28].

На думку В. Ліпкан основними складниками СтратКому мають стати:

«1) інтеракціоністський блок (публічна дипломатія; залучення ключового лідера; зв'язки із ЗМК, громадськістю та органами державної влади, внутрішня комунікація);

2) інформаційно-психологічний блок (інформаційно-психологічні операції);

3) технічний блок (кібербезпека, протиборство в електромагнітному просторі);

4) військовий блок (цивільно-військове співробітництво, документування подій, безпека операцій, заходи активного впливу)» [29].

У контексті досліджуваної проблематики зазначимо, що поняття «сили оборони» вперше було визначено у Воєнній доктрині України в редакції 2015 року: «Сили оборони — це Збройні Сили України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державна спеціальна служба транспорту, інші утворені відповідно до законів України військові формування, а також правоохоронні та розвідувальні органи, в частині залучення їх до виконання завдань з оборони держави» [30].

Вважаємо, що для уникнення подвійних сенсів та неточностей у розумінні, поняття «сили оборони» в контексті України дане поняття доцільно вживати як «сили оборони України» (далі — СО України).

Під спроможностями сил оборони, відповідно до Воєнної доктрини України, мається на увазі «здатність досягти необхідного результату під час виконання завдань з питань оборони у певних умовах відповідно до визначених сценаріїв дій та з використанням наявних ресурсів» [30]. Комунікативні спроможності СО України — це здатність досягти необхідного результату під час інформаційно-комунікативного забезпечення СО України відповідно до стратегічних наративів з використанням наявних інформаційних та іміджевих ресурсів.

Зауважимо, що сутністю інформаційно-комунікативного забезпечення СО України є цілеспрямована діяльність суб'єктів системи СтратКому СО України щодо реалізації іміджевих комунікацій та інформаційно-комунікативного супроводу застосування СО України.

Система СтратКому СО України — це цілісний конструкт спрямованих за одним вектором множин різних видів інформаційно-комунікативної діяльності суб'єктів цієї системи щодо регулювання інформаційної сфери з метою досягнення стратегічних пріоритетів діяльності державних органів і недержавних інституцій шляхом забезпечення ефективної координації комунікативних спроможностей СО України; фактично це спрямована за одним вектором інформаційно-комунікативна діяльність суб'єктів цієї системи щодо реалізації СтратКому СО України.

До компонентів системи СтратКому (відповідно до стандартів НАТО) відносять: — зв'язки з громадськістю; — публічну дипломатію та заходи сил оборони на підтримку публічної дипломатії; — зв'язки зі ЗМІ; — інформаційні заходи міжнародного військового співробітництва; — цивільно-військове співробітництво (далі — ЦВС); — дії в кіберпросторі, включаючи соціальні мережі; — залучення ключових лідерів до проведення інформаційних заходів; — внутрішня комунікація; — інформаційні операції; — психологічні операції; — інформування про ситуацію та документування подій

на полі бою (т. зв. «Комбат камера»); — розвідувальне забезпечення проведення інформаційних заходів; — демонстрація діяльності військ; — введення противника в оману; — забезпечення безпеки операцій; — фізичний вплив; — протидія в електромагнітному просторі [31].

На нашу думку, до вищезазначених компонентів системи СтратКому доцільно додати ще один — військово-політичне співробітництво, сутністю якого, на думку О. Джуса є «реалізація державної політики у сфері безпеки й оборони, заходів щодо інтеграції, зміцнення довіри, партнерських відносин та взаємовигідних контактів, які забезпечують виконання міжнародних зобов'язань певної держави у військовій сфері» [32].

Принципи системи СтратКому — це основоположні ідеї, засади, що є підґрунтям для поведінки всіх суб'єктів системи СтратКому та учасників інформаційних відносин, діяльність яких регулюється законодавством України [7].

Ознаками системи СтратКому є наступне:

- формується та реалізується суб'єктами СтратКому;
- є узгодженою за цілями та стратегічними пріоритетами діяльністю державних органів і недержавних інституцій у сфері СтратКому на засадах інформаційної взаємодії;
- складається з мети, ідей, завдань, функцій, принципів, методів; ефективний функціонуючий механізм правового регулювання в інформаційній сфері, у тому числі формування, реалізації, здійснення та контролю за реалізацією завдань СтратКому;
- науково обґрунтована діяльність, що базується на застосуванні інформаційних методик та методологічних підходів дослідження сучасних медіафеноменів;
- діяльність у зв'язку зі здійсненням СтратКому спрямована на суспільні інформаційні відносини, зокрема на їх становлення та розвиток, регулювання і безпеку; здійснюється переважно інформаційними засобами та методами, в рамках інформаційної діяльності та в інформаційному просторі;
- підкріплення реалізації завдань СтратКому застосуванням специфічних методів (інформаційні операції, інформаційне протиборство, засоби та методи інформаційної війни, психологічні операції, військово-цивільні операції, заходи публічної дипломатії, семіотичні війни тощо);
- має зовнішнє вираження у вигляді правових та організаційних форм її здійснення;
- базується на необхідності забезпечення інформаційного суверенітету та формуванні високотехнологічної інформаційної держави із розвиненими інститутами інформаційного суспільства

відповідно до реалізації національних інформаційних інтересів в рамках творення інформаційної ідентичності;

- виступає інформаційною соціально-політичною та ціннісно-ідеологічною передумовою як інформаційної, так і загальнонаціональної самоідентичності, збереження національної, культурної та інформаційної самобутності української автохтонної, політичної, безпекової та інформаційної нації;
- формує для реалізації у практичній площині цілісний вимір інформаційної стратегії; поліфункціональним інструментарієм реалізації СтратКому є синтез на засадах міждисциплінарної методології прийомів та способів кожного компонента системи СтратКому з урахуванням його специфіки, але відповідно до досягнення спільної мети [7, с. 330–331].

СтратКом призначений для забезпечення політики держави в тому числі і за межами національних кордонів. Основним об'єктом впливу є цільова аудиторія, яка визначається взаємності від мети та завдань реалізації СтратКому. Результатом такого впливу є формування у цільової аудиторії такої системи стійких уявлень про дії іншої держави, який би повністю виправдовував такі дії. Тим самим забезпечується лояльність політичної еліти держави, на яку направлений даний вплив, і, як наслідок, формування дієвої системи геополітичного контролю над заданою територією, що передбачає по-перше, стійкий позитивний образ того, хто здійснює вплив, по-друге, стійку систему культурних цінностей адекватну тій, яка існує у країні, яка здійснює вплив.

Отже, СтратКом передбачає динамічний і безперервний зворотній зв'язок. Для того, щоб СтратКом був ефективним, інформація повинна бути сформована так, щоб бути представленою в якісному і достовірному повідомленні, з відсутністю свободи для двозначності та без перспективи неправильного тлумачення, а контексти, в яких знаходяться повідомлення, мають бути чітко зрозумілими, що особливо важливо у сфері національної безпеки. Враховуючи зазначене СтратКом передбачає координацію діяльності та компроміс серед розрізнених агентів впливу у необхідному для агентів впливу напрямку [33, с. 106].

Інструментарій СтратКому як механізму національної влади відображає фактор комплексності поряд з іншими елементами: дипломатія, інформація, економіка та військові чинники, що застосовуються для досягнення стратегічних завдань. СтратКом передбачає інтерактивний характер процесу і узгоджений комплекс заходів, які включають:

- розуміння ідентичності, установок, поведінки та культури;
- тенденції медіа та інформаційні потоки;
- соціальні та інші впливові мережі;

- політичний, соціальний, економічний і релігійні мотиви [33, с.106–107].

Висновки:

СтратКом є інструментом забезпечення ефективності функціонування державної влади. За допомогою механізмів СтратКому органи державної влади мають можливість підвищувати рівень політичної, інформаційної та правової культури населення, а також формувати інформаційну повістку дня. Розвиток системи СтратКому є індикатором зрілості громадянського суспільства і держави.

Особливо важливе місце СтратКом має в системі забезпечення обороноздатності держави, оскільки він має механізми інформаційно-психологічного впливу на противника та є інструментом формування інформаційних приводів. В умовах ведення гібридної війни РФ проти України основним компонентом реалізації загальнодержавної системи СтратКому повинні стати СО України.

Стратегічні комунікації охоплюють низку взаємопов'язаних аспектів, а саме: вплив СтратКому на політичну, правову та інформаційну культуру громадянського суспільства; реалізацію кризових комунікацій держави; особливості координації інформаційно-комунікативної забезпечення службової діяльності суб'єктів системи СтратКому; специфіку формування та впровадження стратегічних наративів в умовах зростання ролі інформаційної складової у сучасних воєнних конфліктах; методики оцінювання результативності реалізації СтратКому; методики стратегічного аналізу, моделювання і прогнозування СтратКому; використання інформаційно-комунікативних технологій в інтересах СтратКому; аналіз і удосконалення політико-правових аспектів реалізації СтратКому; формування комунікативних спроможностей сил оборони.

Список посилань:

1. Крутій О. М., Лопатченко І. М. Стратегічні комунікації у публічному управлінні в умовах глобалізації. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2018_2_4
2. Tatham S.A. Strategic Communication: A Primer Academy of United Kingdom. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/94411/2008_Dec.pdf
3. Craig C. Colicci Shaping Colombia's Stability through Strategic Communication: Evaluating U.S. Effectiveness. Fort Leavenworth, Kansas AY. 2009. 70 p.
4. Комунікація: демократичні стандарти в роботі органів державної влади / За заг. ред. Н. К. Дніпренко. Київ: ТОВ «Вістка», 2008. 167 с.
5. Черненко Т.В. Сучасний вимір публічної дипломатії в системі стратегічних комунікацій. Стратегічні пріоритети. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sppol_2016_4_10

6. Joint Chief of Staff, Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms, Joint Publication 1–02. URL: https://fas.org/irp/doddir/dod/jp1_02.pdf
7. Попова Т. В., Ліпкан В. А. Стратегічні комунікації: словник / за заг. ред. В. А. Ліпкана. Київ: ФОП О. С. Ліпкан, 2016. 400 с.
8. Гарькавий Є. М. Генезис інституалізації стратегічних комунікацій сил оборони в умовах сучасного інформаційного протиборства. Гілея: науковий вісник. Київ: Видавництво «Гілея», 2019. Вип. 146 (№ 7). Ч. 3. Політичні науки. С. 41–46.
9. Nickerson C. Business communication. V. Bhatia & S. Bremner (Eds.), The Routledge Handbook of Language and Professional Communication. New York, NY: Routledge, 2014. P. 50–67.
10. Студопедія. Орг. Словник. Визначення поняття «Комунікативістика». URL: <https://studopedia.org/12-73947.html>
11. Lasswell H. D. The Structure and Function of Communication in Society. The Communication of Ideas. New York: Harper and Brothers, 1948. P. 37–51.
12. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації [Пер. з англ. О. Возьна, Г. Сташків]. Львів: Літопис, 2010. 538 с.
13. Cooley Ch. H. The Significance of Communication. Reader in Public Opinion and Communication. URL: https://brocku.ca/MeadProject/Cooley/Cooley_1909/Cooley_1909_06.html
14. Піпченко Н. Соціальні медіа у структурі зовнішньої політики провідних міжнародних акторів: монографія. Київ: Центр вільної преси, 2014. 332 с.
15. Холод О. М. Структура і види соціальних комунікацій. Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації. 2010. № 3. С. 32–36.
16. Дубов Д. В. Стратегічні комунікації: проблеми концептуалізації та практичної реалізації. Стратегічні пріоритети. Серія: Політика. 2016. № 4. С. 9–23.
17. Наумова Н. М., Наумов В. О. Інформація як комунікація та мотивація діяльності в сучасному інформаційному суспільстві. Управління проектами, системний аналіз і логістика. Технічна серія. 2012. Вип. 10. С. 178–186.
18. Різун В. В. Теорія масової комунікації. К.: Видав. центр «Просвіта», 2008. 260 с.
19. Castells M. Communication power. Oxford: Oxford University Press, 2009. 571 p.
20. Fischer H. D., Merrill J. C. International communication. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10948007709489076>

21. Аксьонова В. Антропологічні виміри комунікативно-інформаційного усвідомлення сенсу буття. Антропологічні виміри філософських досліджень. 2013. Вип. 3. С. 7–13.

22. Сірук М. Про три головні проблеми комунікацій. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobysci/pro-try-golovni-problemy-komunikacij>

23. Рубцов В.П. Перинська Н.І. Державне управління та державні установи. URL: <https://ktru.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/02/DERZHAVNE-UPRAVLINNYA-TA-USTANOVI.pdf>

24. Тихомирова Є.Б. Стратегічні комунікації ЄС: інституціональний вимір. Політичні проблеми міжнар. систем та глобал. розвитку. 2016. № 4. С. 103–112.

25. Почепцов Г.Г. Стратегічні комунікації: стратегічні комунікації в політиці, бізнесі та державному управлінні. Київ: Альтерпрес, 2008. 216 с.

26. Сальнікова О., Сівоха І., Іващенко А. Стратегічні комунікації в сучасних війнах гібридного типу. DOI: <http://doi.org/10.33445/sds.2019.9.5.9>

27. Commander's Handbook for Strategic Communication and Communication Strategy. Ver. 3.0. US Joint Forces Command Joint Warfighting Center. URL: <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a525371.pdf>

28. Інформаційна безпека держави у воєнній сфері / Ю. Г. Даник, М. М. Биченок, В. О. Кацалап та ін. Київ: НУОУ ім. І. Черняхівського, 2019. 301 с.

29. Ліпкан В. А. Поняття та структура стратегічних комунікацій на сучасному етапі державотворення. URL: <https://www.lipkan.com/ponyattya-ta-struktura-strategichnih-komunikatsij-na-suchasnomu-etapi-derzhavotvorennya/>

30. Указ Президента України від 24 вересня 2015 р. № 555/2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 р.

«Про нову редакцію Воєнної доктрини України». URL: <http://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>

31. Ліпкан В. А. Роль стратегічних комунікацій в протидії гібридній війні проти України. URL: <http://goal-int.org/rol-strategichnix-komunikacij-v-protidii-gibridnij-vijni-proti-ukraini/>

32. Джус О.А. Військово-політичне партнерство як інтегральний напрямок військового співробітництва. Грані: наук.-теорет. альманах. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/832884.pdf>

33. Стратегічні комунікації в міжнародних відносинах: монографія / В. М. Бебик, С. І. Даниленко, В. В. Копійка та ін.; КНУ ім. Тараса Шевченка. Київ: ВАДЕКС, 2019. 441 с.

References:

1. Krutii, O.M. & Lopatchenko, I.M. (2018). Strategic communications in public management in conditions of globalization. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2018_2_4
2. Tatham, S.A. (2008). Strategic Communication: A Primer Academy of United Kingdom. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/94411/2008_Dec.pdf
3. Craig, C. (2009). Colicci Shaping Colombia's Stability through Strategic Communication: Evaluating U.S. Effectiveness. Fort Leavenworth, Kansas AY. 70 p.
4. Dniprenko, N.K. (Ed.) (2008). Communication: democratic standards in work of public authorities. Kyiv: LLC «Vistka». 167 p.
5. Chernenko, T.V. (2016). Modern dimension of public diplomacy in system of strategic communications. Strategic priorities. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sppol_2016_4_10
6. Joint Chief of Staff, Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms, Joint Publication 1–02. URL: https://fas.org/irp/doddir/dod/jp1_02.pdf
7. Popova, T.V. & Lipkan, V.A. (Eds) Strategic communications: vocabulary. Kyiv: IE Lipkan O.S. 400 p.
8. Harkavyi, Y.M. (2019). Genesis of institutionalization of the strategic communication of the defense forces in conditions of modern informational resistance. Hileya: scientific journal. Kyiv: Publishing house «Hileya». Release 146 (№7). P.3. Political science. P.41–46
9. Nickerson, C. (2014). Business communication. V.Bhatia & S.Bremner (Eds.), The Routledge Handbook of Language and Professional Communication. New York, NY: Routledge,. P. 50–67.
10. Studopedia. Org. Vocabulary. Definition of «Comunicativistics». URL: <https://studopedia.org/12-73947.html>
11. Lasswell H.D. (1948). The Structure and Function of Communication in Society. The Communication od Ideas. New York: Harper and Brothers,. P. 37–51.
12. McQuail, D. (2010). Theory of mass communication [Translation from Eng. O.Vozna, H.Stashkiv] Lviv: Chronicle. 538 p.
13. Cooley, Ch. H. (1909). The Significance of Communication. Reader in Public Opinion and Communication. URL: https://brocku.ca/MeadProject/Cooley/Cooley_1909/Cooley_1909_06.html
14. Pipchenko, N. (2014). Social media in structure of foreign policy of leading international actors: monography. Kyiv: Centre of free press. 332 p.
15. Holod, O.M. (2010). Structure and types of social communications. State and regions. Series: Social communications. №3. P.32–36.

16. Dubov, D.V. (2016). Strategic communications: problems of conceptualization and practical realization. Strategic priorities. Series: Politics. №4. P.9–23.

17. Naumova, N.M. & Naumov, V.O. (2012). Information as communication and motivation of activity in modern informational society. Project management, system analysis and logistics. Technical series.. Release 10. P.178–186.

18. Rizun, V.V. (2008). Theory of mass communication C. Publishing house «Prosvita», 260 p.

19. Castells M. (2009) Communication power. Oxford: Oxford University Press. 571 p.

20. Fischer, H.D. & Merrill, J.C. International communication. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10948007709489076>

21. Aksyonova, V. (2013). Anthropological dimensions of municipal-informational awareness of the sense of being. Anthropological dimension of philosophical researches. Release 3. P.7–13.

22. Siruk, M. About three main issues of communications. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/pro-try-golovni-problemy-komunikacij>

23. Rubtsov, V.P. & Perynska N.I. Public administration and institutions. URL: <https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/02/DERZHAVNE-UPRAVLINNYA-TA-USTANOVI.pdf>

24. Tyhomyrova, Y.B. (2016). Strategic communications of EU: institutional dimension. Political problems of international systems and global development. №4. P.103–112.

25. Pocheptsov, H.H. (2008). Strategic communications: strategic communications in politics, business and public administration. Kyiv: Alterpress. 216 p.

26. Salmnikova, O. & Sivoaha, I., Ivaschenko A. Strategic communications in hybrid type modern conflicts. DOI: <http://doi.org/10.33445/sds.2019.9.5.9>

27. Commander's Handbook for Strategic Communication and Communication Strategy. Ver. 3.0. US Joint Forces Command Joint Warfighting Center. URL: <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a525371.pdf>

28. Danyk Y.H., Bychenok M.M. & Katsalap V.O. and others. (2019). Informational state security in military sphere. Kyiv: NUDU named after I. Chernyakhovskogo. 301 p.

29. Lipkan, V.A. Definition and structure of strategic communications at modern stage of state-building. URL: <https://www.lipkan.com/ponyattya-ta-struktura-strategichnih-komunikatsij-na-suchasnomu-etapi-derzhavotvorennya/>

30. Decree of President of Ukraine from 24 of September 2015 №555/2015 «On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of 2nd of September 2015» «On the new edition of the military Doctrine of Ukraine». URL: <http://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>

31. Lipkan, V.A. Strategic communications role in resistance to hybrid war against Ukraine. URL: <http://goal-int.org/rol-strategichnix-komunikacij-v-protidii-gibridnij-vijni-proti-ukraini/>
32. Djus, O.A. Military-political partnership as integral direction of military cooperation. Grani: scientific-theoretical almanac. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/832884.pdf>
33. Bebyk, V.M., Danylenko S.I., Kopyka V.V. and others (2019) Strategic communications in international affairs: monography. KNU named after T. Shevchenko. Kyiv: VADEKS. 441 p.

Yevhenii Harkavyi

Ministry of Defence of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0001-5085-3704>

e-mail: militaryknu@gmail.com

Serhii Siryi

*Military Institute of the Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine)*

<https://orcid.org/0000-0002-5944-4795>

e-mail:vgd vikny@ukr.net

**STRATEGIC COMMUNICATIONS OF THE
DEFENSE FORCES OF UKRAINE AS AN OBJECT OF
POLYTOLOGICLE RESEARCH**

Abstract

The wide author's definition and interpretation of the concept of «Strategic communications of the Defense Forces of Ukraine» is given, which is understood as the newest fundamental tool of coordination of information and communication activity of the Defense Forces, which consists of goals, principles, tasks, functions, principles and methods of information regulation, coordinated with strategic priorities of state bodies and non-state institutions, The essence of which is to ensure effective coordination of communication capabilities and regulation of the information sphere around the defense forces of Ukraine, proceeding from the strategic goals of defense of Ukraine by forming and implementing strategic meetings and implementation of crisis communications in the defense forces of Ukraine.

Defined, that discourse of instutualization of strategic communications as an instrument of ensuring military security that began in the beginning of XXI century and connected with awareness of the danger of growing information threats, what are becoming increasingly important in context of development of the information and communicative technologies and transformation of the modern hybrid conflicts. The above-mentioned called a need in formation of the complex instrument, whose essence would be to prevent such conflicts in

the way of coordinating communicative capabilities of the state and forming an informational agenda in accordance with the strategic interests of the state.

Key words: strategic communications, strategic narrative of the Defense Forces of Ukraine, national security, information war, hybrid war.

Стаття надійшла до редакції 22.09.22

© Гарькавий Є. М., Сірий С. В. 2022

Батрименко Олег Володимирович

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0003-0211-248X>

e-mail: batrymenko@bigmir.net

РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА У РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ІНФОРМАЦІЙНІЙ ВІЙНІ

Резюме

У статті викладені результати системного дослідження ролі соціальних медіа у висвітленні подій російсько-української війни, які є одним з актуальних інструментів у веденні інформаційного протистояння між Україною та країною-агресором. Стверджується, що соціальні медіа сприяють подоланню традиційних бар'єрів для масової комунікації. Таким чином, збільшується не лише обсяг доступної інформації, але й кількість активних акторів інформаційно-комунікаційних процесів. До останніх сьогодні належать не лише офіційні органи державної влади, а усі небайдужі громадяни.

Наголошується на відмінності між стратегіями, використовуваними РФ та Україною щодо соціальних мереж та платформ. Так, держава-агресор жорстко лімітує доступ своїх громадян до незалежних джерел, забороняючи останні на своїй території, при цьому активно використовує соціальні медіа для пропаганди та дезінформації як на території своєї країни, так і далеко за її межами. В Україні соціальні медіа, насамперед, застосовуються для миттєвого донесення актуальної інформації до громадян, поширення правдивого нарративу серед власного населення та за межами держави. При цьому наголошується, що використання соціальних медіа у інформаційній війні має як свої переваги, так і недоліки. Так, швидкість та доступність є виразними плюсами, а ось до мінусів можна зарахувати проблему достовірності та множинності нарративів. Розроблено низку порад для споживачів контенту соціальних мереж, які можуть допомогти уникнути оман.

Ключові слова: інформаційна війна, Україна, РФ, нарративи, соціальні медіа, платформи, дезінформація.

Вступ

Інформаційна війна між Україною та Росією вийшла на нову фазу загострення, що пов'язано з повномасштабним вторгненням військ РФ на українську територію у лютому 2022 року. Ескалація кінетичного протистояння стала тригером для посилення інформаційного протиборства. У інформаційній війні використовується низка інструментів, одним із тих, що нарощує своє значення та актуальність, є соціальні медіа. Це пояснюється бурхливою цифровізацією суспільних комунікацій, спричиненою динамічним розвитком і застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, особливо засобів Web 2.0. Соціальні мережі та платформи із зростанням цифрової грамотності населення посилюють свою роль як канали комунікації загалом, і у контексті висвітлення війни між Україною та РФ зокрема.

Серед науковців, які зробили суттєвий внесок у розвиток теоретичного виміру проблеми інформаційної війни, можна виділити Ю. Бабенко [1], Р. Додонова [2], А. Ериксона [3], М. Лібіцького [4], К. Мелекесцева [5], Г. Почепцова [6], О. Саприкіна [7], Г. Сасина [8]. Тим не менш, аспект соціальних медіа у інформаційних протиборствах розкритий невичерпно, чим і зумовлено вибір теми дослідження.

Методи дослідження

У процесі виконання даної студії використовувалася низка загальнонаукових та спеціальних методів. У межах першої категорії превалювали індукція та дедукція для отримання авторських умовиводів. Серед другої — домінували порівняльний метод (ідентифікація відмінностей між стратегіями використання соціальних медіа Україною та РФ) і системний підхід (розкриття ролі соціальних медіа, їх переваг і недоліків як каналу комунікації).

Результати дослідження

У сучасному медійному ландшафті, який характеризується миттєвим обміном інформацією та високим рівнем індивідуальної участі в соціальних мережах, пересічні люди відіграють дедалі помітнішу роль в інформаційній війні. Вторгнення РФ в Україну пролило нове світло на роль Інтернету під час збройних конфліктів у цифрову епоху. Очевидно, що війна ведеться за інформацію так само, як і за територію. Перехід від високоцентралізованої медіа-екосистеми до набагато більш фрагментованого ландшафту з багатьма різними джерелами інформації радикально змінив те, як люди отримують новини про основні глобальні події. Є багато відмінностей у тому, як ця війна сприймається сьогодні порівняно з тим, як її бачили б у дні, коли більшість людей отримували новини з трьох-п'яти основних каналів.

Сьогодні і Росія, і Україна широко використовують соціальні медіа, щоб відобразити свої версії подій, що розгортаються, і посилити контрастні наративи про війну, включаючи її причини, наслідки та продовження. Урядові чиновники, окремі громадяни та державні установи — усі вони звернулися до низки платформ, включаючи Facebook, Twitter, TikTok, YouTube і Telegram, щоб поширювати інформацію. Важко визначити точну кількість контенту, завантаженого цими різними суб'єктами, але масштаб інформації, яка завантажується в соціальні мережі про війну, величезний.

За своєю суттю наративи, представлені Росією та Україною, є діаметрально протилежними. Росія розглядає війну в Україні, яку В. Путін наполегливо тлумачить, як «спеціальну військову операцію», як необхідний оборонний захід у відповідь на розширення НАТО в Східній Європі. Президент РФ також називає військову кампанію необхідною для «денацифікації» України та припинення ймовірного геноциду, який український уряд проводить проти російськомовних. Наратив України, навпаки, наполягає на тому, що війна є відкритою агресією з боку РФ проти суверенної нації, відмінної від російської, і зображує своїх громадян і збройні сили як героїв, які захищаються від невинного вторгнення.

Україна та Росія не єдині державні актори, зацікавлені та залучені до зображення війни з власних позицій. Приміром, такі країни, як Китай і Білорусь, доклали зусиль, щоб зобразити конфлікт під своєю призмою, і запустили скоординовані кампанії з дезінформації в соціальних мережах. Ці кампанії загалом применшують відповідальність Росії за війну та пропагують антиамериканські й антинатовські настрої. Суміш наративів, як правдивих, так і неправдивих, що походять від різних державних акторів, а також мільйонів окремих користувачів у соціальних мережах, збільшили роль технологічних платформ у формуванні динаміки війни та можуть вплинути на її результати.

Масштаб інформації, яка завантажується в соціальні мережі, і швидкість, з якою вона поширюється, створюють нові та складні проблеми для боротьби з кампаніями дезінформації. Часто буває важко визначити походження кампанії чи її охоплення, що ускладнює зусилля з масового видалення неправдивого вмісту або виявлення неправдивих публікацій до того, як вони досягнуть масової аудиторії.

Отже, інформації щодо війни в Україні властиві безпосередність та великі обсяги. І в цьому криються як переваги, так і недоліки. Адже з одного боку, це сприяє поширенню важливих оновлень про перебіг подій, а з іншого — прискорює розвиток розбіжних наративів. У результаті, люди отримують різні версії історії як у висвітленні новин, так і в соціальних мережах. У той же час, громадськість може швидко побачити важливі, драматичні та травматичні події та поділитися ними, що може спонукати до соціальних дій або мобілізації гуманітарної допомоги.

Однією з найбільш значущих подій під час війни в Україні є знищення традиційних бар'єрів для масової комунікації. Раніше, якщо була потреба надіслати неправдиве відео або оманливу заяву або навіть щось правдиве, треба було дійсно мати ресурси держави або принаймні впливового актора. Тепер можна створити TikTok ролик і розіслати його по всьому світу.

Інформаційна війна існує стільки ж, скільки й війна кінетична. Багато тактик воєнної пропаганди, створених під час Першої світової війни, все ще використовуються і сьогодні. Ці стратегії покликані підвищити моральний дух, об'єднати націю, продемонструвати силу та деморалізувати ворога. На місцях в Україні звичайні громадяни звернулися до соціальних мереж, щоб зробити саме це, публікуючи фотографії, відео та історії українських солдатів і цивільних осіб, які протистоять російським військам. Це явище, якому сприяє високий рівень комп'ютерної грамотності в Україні, є одним із головних чинників, які роблять важливим аналіз цього аспекту війни. Інформаційна війна є природною частиною кожного військового конфлікту, але у даному випадку привертає увагу те, що вона ведеться окремими особами у великих масштабах. Сучасні інформаційні технології дозволяють миттєво поширювати відповідні матеріали, а візуальні ефекти набагато переконливіші та більш ефективні, ніж прості слова.

Російські ж зусилля щодо контролю та використання інформації про війну є більш централізованими, оскільки російський уряд прагне обмежити поширення інформації серед свого населення та просувати свої офіційні виправдання для вторгнення. Російські державні ЗМІ поширюють інформацію про те, що вторгнення було вимушеним заходом через НАТО та загрози з боку США та їх західних союзників. Росіяни, які повноцінно довіряють державним ЗМІ, можуть звинуватити США в конфлікті, але численні протести по всій Росії свідчать про те, що ця дезінформація не переконує всіх.

Окрім цього, російський уряд пішов на закриття та цензуру незалежних ЗМІ, щоб краще контролювати наративи. Якщо так триватиме й надалі, у РФ легко поширюватиметься лише дезінформація.

Різноманітність платформ соціальних медіа, які використовуються, і відмінності в їх доступності в різних країнах перешкоджають здатності координувати зусилля для боротьби з дезінформацією, водночас створюючи різні інформаційні екосистеми в різних регіонах. Наративи про війну, що виникають у соціальних мережах, мають різні форми залежно від платформи та регіону, зокрема в Росії та Україні. Facebook і Twitter заборонені на території Росії, але російська пропаганда та дезінформація, спрямовані на зовнішню аудиторію, все ще процвітають на цих платформах. У Росії YouTube і TikTok все ще доступні для звичайних громадян, але з жорсткою цензурою. Найпопулярнішою соціальною медіа-платформою, яка

використовується в Росії, є «ВКонтакте» (VK), що обслуговує 90 відсотків користувачів Інтернету в Росії. Раніше ця платформа була доступна і широко використовувалася в Україні до 2017 року, але український уряд заблокував доступ до VK та інших російських соціальних медіа, таких як Яндекс, щоб боротися з російською онлайн-пропагандою. У 2020 році президент України Володимир Зеленський продовжив заборону VK до 2023 року, що не сприяло спілкуванню між росіянами та українцями від початку війни цього року [9].

Обмеження, накладені урядами на основні соціальні медіа-платформи, залишають Telegram, по суті, єдиною соціальною медіа-платформою, доступною як для росіян, так і для українців офіційно. Telegram — це зашифрований сервіс обміну повідомленнями, який був створений і належить російському технологічному мільярдеру П. Дурову. Цей канал використовується на війні для всього: від зв'язку з українськими біженцями щодо можливостей безпечного проходу до надання відео подій на полі бою майже в реальному часі.

Важливо те, що в боротьбі з дезінформацією Telegram не має офіційної політики цензури або видалення будь-якого контенту. Хоча деякі канали в Telegram були закриті, компанія не публікує офіційних заяв про те, чому, і загалом дозволяє більшості вмісту, опублікованого користувачами, продовжувати поширюватися, незалежно від його характеру. Це дозволяє Telegram служити переважно нефільтрованим джерелом дезінформації в Росії та Україні та охоплювати аудиторію, від якої західні соціальні медіа-платформи були відрізані. Хоча Telegram не фільтрує вміст, як багато інших платформ, він також не використовує алгоритм для підвищення певних публікацій і покладається на прямий обмін повідомленнями між користувачами. Така конструкція ускладнює ефективне посилення дезінформації інструментами штучного інтелекту (ШІ). Навпаки, на інших платформах, таких як Twitter і Facebook, ШІ сприяє швидкому поширенню дезінформації про війну.

Загроза дезінформації також нависає за межами Росії, оскільки Інтернет переповнений неправдивою або оманливою інформацією, призначеною для того, щоб залучити підтримку певної сторони, просунути певну оповідку, посіяти плутанину та конфлікт або просто набирати кліки заради прибутку.

Кожного разу, коли надходять екстрені новини, ми бачимо проблеми з неякісною інформацією, яка поширюється в засобах масової інформації. Приміром, пропонуються зображення, вирвані з контексту, люди, які поширюють дезінформацію, використовують порожні дані тощо. Це змушує бути надзвичайно обережними з неперевіреною інформацією.

Одна з ключових стратегій дезінформації, яку застосовував російський уряд у минулому, полягає в розповсюдженні величезної кількості

неправдивої та оманливої інформації, щоб приховати справжній характер глобальних подій. Якщо ми пригадаємо висвітлення РФ збиття малайзійського авіалайнера підтримуваними Росією сепаратистами, вони вкидали величезну кількість дезінформації, щоб наповнити ефір такими обсягами інформації, щоб нічого неможливо було відсортувати. Єдиною метою було, щоб «голка» правди загубилася в «копиці сіна» брехні.

Зусилля Росії поширити дезінформацію про вторгнення в Україну вже викликали заклики до соціальних медіа-компаній, таких як Facebook, застосувати більш жорсткий підхід, коли справа стосується виявлення та видалення неправдивих або оманливих публікацій. Це постійний предмет дебатів про те, скільки відповідальності мають брати на себе платформи. Останнім потрібно зробити більше самим або вони з необхідністю зіткнуться з більшою регулятивною перевіркою та втручанням з боку акторів публічного сектору.

Очевидно, що у розпал цієї триваючої кризи платформам онлайн-комунікацій просто неможливо відсіювати всю дезінформацію, яка створюється. Тим часом, пропаганда продовжує поширюватися в програмах однорангового спілкування, таких як Telegram і WhatsApp. Що має змусити їхніх користувачів діяти більш обережно. Людям властиво переоцінювати власний досвід, а це небажано, особливо у контексті трактування війни.

Серед основних порад для споживачів новин з надр соціальних мереж можемо виділити наступні: — проконсультуйтеся з кількома джерелами інформації та переконайтеся, що їхня аженда бодай частково співпадає; — шукайте історії, засновані на перевірених і названих джерелах; — ретельно розглядайте джерела, використані в історіях, і те, які порядки денні, що можуть сформувати їх точку зору, вони можуть мати.

Соціальні медіа відкрили двері для будь-кого, хто має підключення до Інтернету, у тому числі, для участі в російсько-українській інформаційній війні. Переважна більшість інформації про війну формується пропагандистами: і «автентичні» повідомлення з перших вуст у TikTok, і офіційні урядові заяви. Усі сторони використовують типову тактику військової пропаганди. Новим є те, що тепер ми всі можемо брати участь у інформаційних баталіях.

Висновки

Напередодні введення військ Росії в Україну та з моменту повномасштабного вторгнення, соціальні медіа слугували і лишаяються полем битви для держав і недержавних акторів, щоб поширювати конкуруючі наративи про війну та зображати поточні події під своїм кутом зору. РФ активно заповнює ці цифрові екосистеми дезінформацією. Стратегічні пропагандистські кампанії, включно з розповсюдженням дезінформації, аж ніяк не є чимось новим під час війни, але перехід до соціальних медіа

як основного каналу розповсюдження змінює спосіб ведення інформаційної війни, а також значно розширює коло суб'єктів, які можуть брати участь у формуванні провідних наративів.

Список посилань

1. Бабенко Ю. Інформаційна війна зброя масового знищення! URL: <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2006/04/20/4399050>.
2. Додонов Р. Гібридна війна: in verbo et in praxi: монографія. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 410 с.
3. Eriksson A. Viewpoint: Information Warfare: Hype or Reality? URL: <https://www.nonproliferation.org/wp-content/uploads/npr/erikss63.pdf>.
4. Libicki M. What is Information Warfare? Washington, National Defense University, 1995.
5. Мелекесцев К. Про трактування інформаційної війни: від технічно-кібернетичної до історико-психологічної парадигми. Південний архів (історичні науки), 2022. № 38. С. 62–67.
6. Почепцов Г. Інформаційна війна як інтелектуальна війна. URL: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/1330>.
7. Саприкін О. Інформаційна експансія, інформаційна війна та інформаційна атака у засобах масової інформації на прикладі Євро-2012. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkr_2013_1_13
8. Сасин Г. Інформаційна війна: сутність, засоби реалізації, результати та можливості протидії (на прикладі російської експансії в український простір). Грані. 2015. № 3 (119). С. 18–23.
9. Указ Президента України №184/2020 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2020 року «Про застосування, скасування і внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1842020-33629>.

References

1. Babenko, Yu. (2006). Informatsiivna zbroia masovoho znyshchennia! URL: <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2006/04/20/4399050>. [in Ukrainian].
2. Dodonov, R. (2017). Hibrydna viina: in verbo et in praxi: monohrafiia. Vinnytsia: TOV «Nilan-LTD». 410 s. [in Ukrainian].
3. Eriksson, A. (1999). Viewpoint: Information Warfare: Hype or Reality? URL: <https://www.nonproliferation.org/wp-content/uploads/npr/erikss63.pdf>.
4. Libicki, M. (1995). What is Information Warfare? Washington, National Defense University.

5. Mieliekiestsev, K. (2022). Pro traktuvannia informatsiinoi viiny: vid tekhnichno-kibernetychnoi do istoryko-psykholohichnoi paradyhmy. Pivdennyi arkhiv (istorychni nauky). № 38. S. 62–67. [in Ukrainian].

6. Pocheptsov, H. Informatsiina viina yak intelektualna viina. URL: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/1330>. [in Ukrainian].

7. Saprykin, O. (2013) Informatsiina ekspansiia, informatsiina viina ta informatsiina ataka u zasobakh masovoi informatsii na prykladi Yevro-2012. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2013_1_13. [in Ukrainian].

8. Sasyn, H. (2015). Informatsiina viina: sutnist, zasoby realizatsii, rezultaty ta mozhlyvosti protydii (na prykladi rosiiskoi ekspansii v ukrainskyi prostir). Hrani. № 3 (119). S. 18–23. [in Ukrainian].

9. Ukaz Prezydenta Ukrainy №184/2020 Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 travnia 2020 roku «Pro zastosuvannia, skasuvannia i vnesennia zmin do personalnykh spetsialnykh ekonomichnykh ta inshykh obmezhuvalnykh zakhodiv (sanktsii)». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1842020-33629>. [in Ukrainian].

Oleh Batrymenko

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0003-0211-248X>

e-mail: batrymenko@bigmir.net

THE ROLE OF SOCIAL MEDIA IN THE RUSSIAN-UKRAINIAN INFORMATION WAR

Abstract

The article presents the results of a systematic study of the role of social media in covering the events of the Russian-Ukrainian war, which are one of the relevant tools in conducting an information conflict between Ukraine and the aggressor country. It is argued that social media help overcome traditional barriers to mass communication. Thus, not only the amount of available information is added, but also the number of active participants in information and communication processes. Today, the latter include not only official bodies of public authority, but all concerned citizens.

The differences between the strategies used by the Russian Federation and Ukraine regarding the social networks and platforms are emphasized. For example, the aggressor state severely limits the access of its citizens to independent sources, prohibiting the latter from actively operating on its territory, while using social media for propaganda and disinformation both far away on the territory of its country and beyond. In Ukraine, social media is primarily used for instant delivery of relevant information to citizens, spreading the true narrative among its own population and outside the state. At the same time, it is emphasized that the use of social media in the information war has both advantages and disadvantages. On one hand, speed and availability are clear pluses, but the problem of credibility and multiplicity of narratives can be counted among the minuses. A number of tips have been developed for consumers of social network content that can help avoid confusion.

Keywords: information war, Ukraine, Russian Federation, narratives, social media, platforms, disinformation.

Стаття надійшла до редакції 28.09.22

© Батрименко О.В. 2022

Сащук Ганна Миколаївна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-8827-3569>

e-mail: 9026206@gmail.com

Рихлік В. А.

*Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
(м. Київ, Україна)*

<https://orcid.org/0000-0003-3181-0789>

e-mail: rychlick@ukr.net

ІНФОРМАЦІЙНИЙ СКЛАДНИК ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Резюме

Розглянуто інформаційний складник «гібридної війни», який застосовує Російська Федерація проти України. Обґрунтовано складові інформаційної війни, суб'єкти та форми ведення гібридної війни. Визначені пріоритети формування ефективної системи забезпечення інформаційної безпеки України. Зазначено, що інформаційна політика повинна сприяти формуванню національного інформаційного простору, інтеграції до світового інформаційного простору та формуванню демократично орієнтованої свідомості. Одним з головних завдань інформаційної політики держави є створення необхідних економічних, правових, соціальних, організаційних механізмів формування, розвитку та ефективного використання національних інформаційних ресурсів в усіх сферах життєдіяльності.

Узагальнюється, що гібридна війна, яку розв'язала Російська Федерація проти України — не лише виклик існуванню незалежної української держави. Небезпека загрожує всій системі міжнародної та європейської безпеки. Це призводить до руйнації існуючої архітектури безпеки, дискредитації таких її основних структур, як НАТО, ЄС, ОБСЄ, статуту ООН та Гельсінського процесу щодо непорушності кордонів та державного суверенітету. Росія, руйнуючи світовий порядок і генеруючи в міжнародному середовищі світовий хаос, претендує на поступове й неухильне відновлення

російської впливовості та значущості на міжнародній арені. І Західний світ поступово починає усвідомлювати загрозу геополітичного реваншу Росії. Україні як загалом всьому демократичному світу слід своєчасно й адекватно давати відсіч агресії ворога.

Ключові слова: гібридна війна, гібридна агресія, інформаційний простір, пропаганда, Російська Федерація

Вступ

Ефективність здійснення комплексної сукупності різних видів діяльності: політико-дипломатичної, економічної, правової, військової, інформаційної, котрі спрямовані на досягнення і підтримку необхідного стану безпеки багато в чому визначається наявністю стійких інформаційних зв'язків, кількістю інформаційних потоків, їх характером, змістом і якістю, тобто інформаційним забезпеченням національної безпеки.

Інформаційне забезпечення—це особливий вид забезпечення, обумовлений специфікою самого продукту забезпечення—інформацією. В сучасних умовах вона пронизує всі сфери життя і діяльності людини і держави, стає безпосереднім виробничим ресурсом, поряд із сировиною й енергією, одним з основних багатств країни, її національним надбанням. Тому, без наявності своєчасної і достовірної інформації практично неможливе функціонування жодного виду забезпечення національної безпеки. Цим і обумовлена особлива роль і специфіка інформаційного складника.

«Загартницька війна Російської Федерації проти України триває з лютого 2014 року: гинуть люди, втрачаються території, виснажуються ресурси. Кремлівській верхівці, вочевидь, забракло честі й мужності визнати факт агресії. Вона боягузливо ховає власні імперські авантюри під маскою гібридності, роблячи ставку на підтримку місцевих колабораціоністів, рейдові удари своїх збройних сил та їх таємну присутність на українських теренах, диверсійно-підривну діяльність, агресивно-брехливу пропаганду» [1, с.517], де образ українця в російському інформаційному просторі формується у вигляді «хохла», «бандерівця», «укрофашиста», коли російські ЗМІ не гребують наскрізь тотальною брехнею, вдаються до класичних методів маніпуляції з масовою свідомістю неабияк актуалізується завдання—дати ефективну та змістовну відповідь на військову та інформаційну агресію проти нашої країни.

Методи дослідження

У статті застосовувався комплекс загальнонаукових та специфічних методів наукового дослідження, які притаманні політичній науці, у дослідження взаємозв'язку і взаємодоповнюваності. Методологічною основою наукового доробку є, зокрема, такі методи дослідження інформаційних процесів як аналітичний, системний, компоративіський та дескриптивний. Так, аналітичний метод дозволив з'ясувати сутність «гібридної війни»,

як повний арсенал різних видів бойових дій (бомбування цивільної інфраструктури, тероризм, безладне, жорстоке, ніким не спровоковане насильство), так і ведення інформаційно-психологічного тиску на громадян як своєї країни так і на громадян країни-окупації із залученням державних і недержавних акторів. Застосування системного методу дало змогу проаналізувати механізм забезпечення інформаційної безпеки України, його ефективність, як певної системи взаємопов'язаних між собою складових, від змістовного наповнення яких — від нормативно-інституційної бази наповнення — до між секторальної взаємодії суб'єктів інформаційної безпеки залежить реалізація без пекового курсу держави в інформаційній сфері. Компаративіський метод дозволив продемонструвати, що російський підхід до інформаційної війни — це глобальна стратегія, яка включає як кіберудари, так і інформаційні операції проти більшості демократичних акторів світу, що російські кампанії інформаційної війни продовжують дискредитацію демократичних інституцій, пропагуючи екстремізм і невдоволення, підтримуючи антидемократичних лідерів, намагаючись похитнути вплив Заходу. Праксеологічний підхід дозволив виявити, що російські інформаційні стратегії, використовуючи широкий набір інструментів дезінформації, «фабрики тролів», тощо, спрямовані на відновлення російського домінування в пострадянській/імперській сфері впливу; зменшення впливу західних демократичних цінностей, інститутів та систем з метою створення поліцентричної моделі світу; розширення політичної, економічної та військової гегемонії Росії в усьому світі.

Результати дослідження

Росія застосувала проти України концепцію так званої «гібридної» за змістом війни, тобто поєднання інформаційно-психологічного впливу «із засобами й елементами різних форм воєнно-політичного конфлікту: торговельної, партизанської, диверсійної, громадянської війни, воєнної окупації, тероризму із залученням державних і недержавних акторів. Таке поєднання різних елементів і форм ведення війни, — на думку Г. Перепелиці отримало назву «гібридна війна» [2, с. 52]. Один з авторів концепції гібридних воєн Ф. Хоффман характеризує їх як «повний арсенал різних видів бойових дій, включаючи конвенціональні можливості, іррегулярну тактику і формування; терористичні акти, безладне насильство і кримінальна влада» [3, р. 17].

Гібридні війни можуть вестися як державою так і недержавними акторами. Тобто, держава, яка розв'язує таку змішану війну, укладає угоду з недержавними виконавцями — бойовиками, терористами, сепаратистами, найманцями, іншими організаціями й групами місцевого населення, зв'язок з якими формально заперечується. Саме на них покладаються функції, які для самої держави є неприпустимими з огляду на зобов'язання

дотримання положень Женевської та Гаазької конвенцій про закони ведення сухопутної війни, а також домовленостей з іншими країнами. Отже, всю «брудну роботу» можна перекласти на плечі

Так формується враження на «розмивання» обрисів військового конфлікту та залучення до нього невійськових засобів, які в звичному стані не мають прямого відношення до класичного військового протистояння [4].

Нерідко «гібридну війну» йменують «гібридною агресією». Так, під терміном «гібридна агресія» український дослідник Є. Магда пропонує розуміти комплекс різноманітних методів впливу на противника, регульованої величини і комбінованого характеру, в яких власне військовий компонент не є панівним. Гібридна загроза передбачає використання противником різних комбінацій: 1) політичних, військових, економічних, соціальних, інформаційних засобів [5, с. 262–263]. Подібної термінології дотримуються Т. Польовий та Х. Юськів. «Російська «гібридна агресія» проти України, яка розпочалася в лютому 2014 року з анексією Криму і досі триває на Донбасі, продемонструвала широкий спектр методів та інструментів впливу. Впродовж останніх років опубліковано низку досліджень, як українськими, так і іноземними авторами, якими розглядаються цілі, механізми, засоби впливу РФ в Україні та Європі. Росія використовує інформаційну сферу як невід'ємний інструмент «гібридної агресії» проти України» [6, с. 86 Польовий].

«Безперечно, сучасну українсько-російську війну слід вважати гібридною, хоча кількість людських жертв та матеріальні втрати від такого визнання не поменшають. Така війна продукує відповідних собі «воїнів». Ідеться про «бійців невидимих фронтів», які «великодержавна» Москва намагається відкрити в українському тилу, прагнучи завдати поразки своєму головному опоненту на пострадянському просторі руками зрадників, оскільки її власні руки виявилися непридатними ні до плугу, ні до меча, ні до пера. Серед зазначених «бійців» і крикливці-політики («голоси апокаліпсису»), які накликають на свою Батьківщину різноманітні біди, аби лиш здобути ще більше влади чи хоча б опинитися в центрі уваги; і просто найманці, які за гроші ворога готові виконувати найбруднішу роботу; і «корисні ідіоти», які щиро вірять найпримітивнішій ворожій пропаганді, поширюючи її найбезглуздіші положення; і різноманітні політичні авантюристи й аферисти, які намагаються зробити кар'єру, користуючись труднощами війни та спекулюючи на соціально-економічних негараздах.

Таким чином, пропагандистські й фінансові вливання неоімперського Кремля сформували в Україні соціальну базу для ведення гібридної війни, яка komponується глибоко ущербними, передусім у моральному сенсі, людьми. Виношуючи щодо України загарбницькі й руйнівні плани, Російська Федерація для їх реалізації обрала найгірших представників

українського суспільства — патологічних зрадників, користолюбців, проїдисвітів і хабарників та решту мешканців морально-політичного «дна». Мабуть, що з кращими представниками України контакти налагоджуватиме вже нова Росія — справді демократична, справді вільна, справді федеративна, яка неминуче постане після «перебудови» нинішньої Російської Федерації.

Розмаїття кремлівських «воїнів-гібридів» в Україні не стільки вражає, скільки примушує замислитися над відтінками цинічності, ницості, користолюбства. Існує ще одна категорія цих промосковських ідеологічних войовників, що парно корелюється з категорією «корисних ідіотів» і може бути визначена як «корисливі прожектери». Ідеться про «чорних ідеологів», які чимось подібні до «чорних археологів». Вони обкрадають скарбницю вітчизняної історії — національний історичний досвід, підмінюючи справжні цінності фальшивими й ворожими та перетворюючи цей досвід на предмет цинічного торгу з ворогом. Зокрема, вже сьогодні зрозуміло, що ідея «народних республік», на які кремлівські «гібридні полководці» планували поділити Україну, має українське походження й підкинута московським господарям їх місцевою ідеологічною прислугою, яка більш-менш знайома з досвідом українського державотворення початку минулого століття» [1, с. 517–518].

Якщо «першочерговим завданням російської гібридної війни була атака на Україну, то сьогодні її інформаційний складник, — на думку О. Власюка, — спрямований на Європу. При цьому Європейському політикуму нав'язується російське бачення війни в Україні. Остання подається як «фейл-ед стей», тобто держава, що не відбулася. Європейському експертному середовищу та масовій свідомості нав'язується думка, що Україна — це суто олігархічне утворення, вона знищує власних громадян і ніколи державою не була» [7, с. 21]. Про масштаби інформаційної війни, розгорнутої Росією проти України, досить влучно сказав Головнокомандувач об'єднаних Збройних сил НАТО в Європі Ф. Брідлав: «Це найбільш дивовижний інформаційний блицкрит, який ми коли-небудь бачили в історії інформаційної війни» [8].

На думку О. Власюка, сьогодні можна побачити щонайменше дві домінуючі лінії, за якими інформаційно «б'є» Росія по країнах ЄС у контексті української кризи.

Перша мета — спробувати досягти взаєморозуміння із Заходом, передусім «економізуювши» українсько-російську війну. Тобто довести Заходу, що йому немає сенсу втягуватись у зтяжливе протистояння з Росією, оскільки це б'є по кишнях простих європейців. Головне завдання тут — вивести проблему з простору регіональної та глобальної безпеки на рівень звичайного «калькулятора». І слід зазначити, що стратегія звернення до «шлунка» може бути досить ефективною.

Друга мета — розбити євроатлантичну єдність, посилюючи існуючі суперечності між Європою та США. Ведеться спрямована пропаганда ідеї того, що США намагаються руками та коштами європейців вести війну (передусім — економічну) з Москвою, що шкодить інтересам європейських столиць. Ця стратегія також достатньо успішна, а до влади у значній кількості країн ідуть політики, які відстоюють вкрай проросійські позиції. Сьогодні це вже Греція. На черзі — Франція. І щодо останньої йдеться не лише про націоналістів Марі ле Пенн, а й про політичну силу Ніколя Саркозі. Потужними є позиції Росії і в деяких східноєвропейських державах.

Більш-менш чітко проблему деструктивних російських впливів розуміє керівництво НАТО. Для протидії цим впливам кроком у правильному напрямі стало створення у 2014 р. Центру передового досвіду НАТО зі стратегічних комунікацій, пріоритетом якого є вивчення питань «гібридних воєн», російських інформаційних кампаній та деструктивних пропагандистських зусиль Кремля. За результатами вересневого (2014 р.) саміту НАТО у Ньюпорті, питання стратегічних комунікацій вийшло на рівень фінальних рішень. Більше того, пункт 13-й підсумовуючої заяви саміту НАТО чітко встановлює взаємозв'язок між «гібридними війнами» та «стратегічними комунікаціями».

На жаль, ЄС усе ще далекий від такого чіткого організаційного самовизначення в плані протистояння пропагандистським зусиллям Кремля й не до кінця розуміє, що російська пропагандистська машина — це не зовсім «засоби масового інформування» у їх традиційному розумінні. Перефразовуючи загальновідоме визначення війни, дане прусським генералом Карлом фон Клаузевіцем, як «продовження політики іншими засобами», стосовно російських ЗМІ можна сказати, що вони є засобами продовження агресивної політики Кремля, які, як уже зазначено вище, майже повністю втратили зв'язок із класичним розумінням медіа як інформаційних «посередників», притаманних демократичному світу.

Саме з огляду на геополітичні претензії Кремля зростає з року в рік фінансування міжнародних студій російських провідних телеканалів, а створений наприкінці 2005 р. канал зовнішньополітичного мовлення «Раша Тудей» (Russia Today, RT) вже має бюджет у сотні мільйонів доларів. Фактично Росія відновила для власних ЗМІ класичну радянську модель преси, коли в «ізнестях» не було «правди», а в «правді» «ізнестій». Просто місце «Правди» та «Ізнестій» посіли інші, електронні видання.

Йдучи в ногу з технологічним прогресом, Росія активізувала свою діяльність в Інтернеті, і особливо — в соцмережах. Причому не лише у мережах власне російського походження («Однокласники. РУ»; «В контакте»), а й у російськомовних та іншомовних сегментах мереж типу «Фейсбук» і «Твіттер». У зв'язку з цим деякі британські видання прямо попереджають своїх читачів щодо навали російських коментаторів на сайтах електронних

версій їх видань і що проти публікацій, у яких засуджується агресивна політика Росії, ведеться жорстка ропагандистська війна. Про російську мережеву агресію неодноразово попереджають і керівники Служби безпеки України та інших українських силових структур. У надзвичайно стислі терміни Росією були створені сотні штучних акаунтів фальшивих користувачів з метою ведення інформаційної війни в соцмережах. Проти таких «кремлеботів» досить успішно воюють нещодавно створені «інформаційні війська» України (ініціатива Міністерства інформаційної політики), але слід відверто визнати, що ініціатива поки що не на боці України. А ініціатива на війні — це добра половина успіху.

Протистояти агресивній інформаційній політиці Росії важко хоча б тому, що Росія вкладає колосальні кошти в цю діяльність, які за загальними обсягами перевищують кошти, які витрачають на подібну діяльність будь-які інші країни на європейському континенті. Перевагою Росії є цілісність інформаційних заходів та кампаній, чому не в останню чергу сприяє тотальна підконтрольність російських ЗМІ Кремлю. Звідси й можливість запускати меседжі та проводити спеціальні інформаційні операції за всіма «азимутами» водночас. Україна та інші демократичні європейські держави не можуть дозволити собі реагувати на російську інформаційну агресію у тому ж таки російському стилі, щоб не перетворитись на таких самих, як Росія, авторитарних «драконів».

Однак усе зазначене не означає, що Україна і демократична Європа не знайдуть уже в найближчій перспективі асиметричної демократичної відповіді на загрози й виклики агресивної кремлівської пропаганди. Особливо у тому випадку, якщо країни ЄС усвідомлять, що протидія кремлівській інформаційній агресії є для них таким самим невідкладним пріоритетом, як і для України. Європейським партнерам варто зрозуміти при цьому цінність України як партнера, адже Україна впродовж тривалого ідеологічного протистояння російській агресії напрацювала певний інформаційний імунітет, має очевидні сильні внутрішні запобіжники, які сформувались або ситуативно, або вимушено впродовж останнього року активної боротьби за незалежність та територіальну цілісність» [9].

Інформаційний фронт гібридної війни розгортається, як справедливо зауважує В. Горбулін, одразу на декількох напрямках. Передусім: (1) серед населення в зоні конфлікту, (2) серед населення країни, проти якої здійснюється агресія, однак територія якої не охоплена конфліктом, (3) серед громадян країни агресора, тобто проти своїх громадян формуючи там модель поведінки, яка багато в чому підкоряється месиджам федеральної преси і (4) серед міжнародного співтовариства, створюючи «фонди», «культурні товариства», «аналітичні центри», використовуючи «експертів» проросійської спрямованості в Європі, а також діяльність каналу RT тощо [10, с. 9].

Інформаційний складник дійсно став наскрізною темою гібридної війни. І в українському випадку ми маємо справу не просто із ворожою пропагандою, а з тим, що фахівці називають «війну смислів/снів», для ретрансляції яких задіяна вся множина каналів донесення інформації. Основними структурними елементами у цій війні стають симулякри, тобто образи неіснуючого в реальності, наприклад: «фашисти в Києві», «звірства каральних батальйонів», «розп'яті хлопчики», «використання Україною заборонених озброєнь» тощо. Мета експлуатації таких симулякрів — замінити об'єктивні уявлення громадян про характер конфлікту тими «інформаційними фантомами», які вигідні агресору.

Звідси випливають пріоритети формування ефективної системи національної безпеки, і перш за все про формування світогляду українських громадян, що можна досягти лише завдяки системній і цілеспрямованій гуманітарній політиці держави і її спецслужб. Так, зокрема в «Стратегії національної безпеки України», затвердженій Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015 зазначено, що пріоритетами забезпечення інформаційної безпеки є: — забезпечення наступальності заходів політики інформаційної безпеки на основі асиметричних дій проти всіх форм і проявів інформаційної агресії; — створення інтегрованої системи оцінки інформаційних загроз та оперативного реагування на них; — протидія інформаційним операціям проти України, маніпуляціям суспільною свідомістю і поширенню спотвореної інформації, захист національних цінностей та зміцнення єдності українського суспільства; — розробка і реалізація скоординованої інформаційної політики органів державної влади; — виявлення суб'єктів українського інформаційного простору, що створені та/або використовуються Росією для ведення інформаційної війни проти України, та унеможливлення їхньої підривної діяльності; — створення і розвиток інститутів, що відповідають за інформаційно-психологічну безпеку, з урахуванням практики держав — членів НАТО; — удосконалення професійної підготовки у сфері інформаційної безпеки, упровадження загальнонаціональних освітніх програм з медіакультури із залученням громадянського суспільства та бізнесу [11].

Безперечно, завдання архісучасне, акценти розставлено вірно, справа — за втіленням в реальну практику. З тих пір минуло шість років, однак ситуація докорінно не змінилася. І в «Стратегії національної безпеки України», вже затвердженій Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392 в п. 20 акцентується: «Деструктивна пропаганда як ззовні, так і всередині України, використовуючи суспільні протиріччя, розпалює ворожнечу, провокує конфлікти, підриває суспільну єдність. Відсутність цілісної інформаційної політики держави, слабкість системи стратегічних комунікацій ускладнюють нейтралізацію цієї загрози» [12]. Однак, практична діяльність органів державної влади і управління не призводить

до суттєвого зниження рівня інформаційної безпеки суспільства. Ведення проти України інформаційної війни Російською Федерацією показало неефективність та недосконалість організаційно-правового механізму державної політики безпеки [13, с. 16]. Отже, реформування потребують як самі інституції, так і нормативно-правовий механізм забезпечення інформаційної безпеки.

Висновки

Проведене дослідження дає підстави говорити про активну російську пропагандистську діяльність в інформаційному просторі України і світу. Дії Росії стосовно України мають ознаки «гібридної війни», а саме: намагання нав'язати своє бачення політичних та історичних процесів, встановлення фактичного контролю над українським інформаційним простором, здійснення впливу на суспільну свідомість шляхом просування проросійських наративів, маргіналізація проявів української національної ідентичності, створення мережі проросійських структур, партій, громадських об'єднань, церкви, які через агентів впливу здійснюють пропагандистську діяльність на території України. І як показали події 2014 року і пізніше в Україні, такі організації, потенційно, можуть виступати інструментом дестабілізації суспільно-політичної ситуації всередині держави.

Ефективність діяльності органів забезпечення інформаційної безпеки можна підвищити за рахунок інформаційно-аналітичної підтримки прийняття рішень, створення відповідних баз даних, використання математичних моделей для аналізу стану соціально-економічного розвитку територій та галузей. Їх оперативність же можна досягнути впровадженням системи збору інформації від усіх державних і недержавних органів за певним регламентом, впровадженням системи електронного документообігу та електронного цифрового підпису. Це, в свою чергу, зменшить дистанцію між органами державними влади та громадянським суспільством та залучить кожного громадянина у сферу забезпечення інформаційної безпеки та виробить імунітет проти негативного інформаційного впливу противника.

З боку держави необхідно постійно здійснювати співставлення загроз та небезпек із наявними ресурсами щодо управління ними. Потрібна всебічна деталізація прав, обов'язків, повноважень і відповідальності всіх складових системи управління національною безпекою. Досвід таких країн як Велика Британія та ФРН свідчить, що сучасний «сектор безпеки» має орієнтуватися на відповідність викликам майбутніх загроз безпеки замість того, щоб сліпо дотримуватися традицій. Він має бути «вбудованим» в демократичне суспільство, яке слугує своєрідним «гарантом», тобто забезпечує як внутрішню інформаційну безпеку так і зовнішню.

Забезпечення цілісності, достовірності та швидкого реагування на виклики є важливим аспектом функціонування держави. Саме забезпечення сталості розвитку всіх систем і є одним із завдань інформаційної політики держави, яка, в умовах ведення гібридної війни, потребує масштабного реформування. Перед усім це пов'язано з неповноцінністю, нерівномірним та неефективним регулюванням та відсутністю участі громадян у процесах забезпечення та реалізації інформаційної безпеки суспільства. Важливим чинником також є саме слабка нормативно-правова та інституціональна база забезпечення інформаційної безпеки суспільства та держави. Від цього залежить доля майбутнього України.

Список посилань

1. Власюк О.В. Гібридна війна та її «гібридні бійці» в Україні: морально-політичний аспект

Замість висновків / Власюк О.С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: Вибр. праці. Київ: НІСД, 2016. 528 с.

2. Перепелиця Г. Криза європейської безпеки в умовах російської гібридної війни. Регіональна стабільність на кордонах України та ЄС: сучасні виклики та інструменти забезпечення. Київ: НІСД, 2016. С. 48–59.

3. Hoffman Frank G. Threats and Strategis Thinking. Infinity Journal. 2011. № 4. Р. 17.

4. Гибридная война Путина [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://kne/com.ua/9-glavayi-razdel/1235-gibridnaya-vojna-putina.html>.

5. Магда Є. Гібридна агресія Росії: Уроки для Європи. Київ: КАЛАМАР, 2017. 268 с.

6. Польовий Т.Є., Юськів Х. В. Російська пропаганда як інструмент «гібридної агресії». Кейс білорусі. «Політичне життя». №3, 2021. С. 86–95.

7. Власюк О. Гуманітарні, інформаційні та економічні наслідки війни на Сході України для європейського безпекового простору. Регіональна стабільність на кордонах України та ЄС: сучасні виклики та інструменти забезпечення. Київ: НІСД, 2016. С. 19–26.

8. SACEUR: Allies must prepare for Russia hybrid war [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.stripes.com/news/saceur-flies-must-prepare-for-russia-war-1.301464>.

9. Власюк О.С. Україна і Європа – природні союзники у протидії російській інформаційній агресії. Укрінформ. Блоги. 2015. 28 липня [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://blogs.ukrinform.gov.ua/blog/oleksandr-vlasyuk/ukrayina-i-yevropa-pryrodni-soyuznyky-u-protydiyi-rosiyskiy-informaciyiny-agresiyi>

10. Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. Стратегічні пріоритети. 2014. № 4 (33). С. 5–12.
11. zakon3.rada.gov.ua/lavs/show/287/2015.
12. <https://fiu.gov.ua/pages/zakonodavstvo/392/2020/>
13. Запорожець С.А. Стан забезпечення інформаційної безпеки України у воєнній сфері в умовах гібридної війни. Політологічний вісник. Збірник наукових праць / голов. ред. В. Ф. Цвих; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2019. Вип. 83. С. 16–25.

References

1. Vlasyuk, O.V. (2016). Hybrid war and its «hybrid fighters» in Ukraine: moral and political aspect
Instead of conclusions / Vlasyuk O.S. National security of Ukraine: evolution of domestic
policy problems: Elected Works. Kyiv: NISD, 528 p. (in Ukrainian).
2. Perepelitsa, H. (2016). The crisis of European security in the conditions of the Russian hybrid war. Regional stability on the borders of Ukraine and the EU: modern challenges and support
tools. Kyiv: NISD, p. 48–59 (in Ukrainian).
3. Hoffman, Frank G. (2011). Threats and Strategis Thinking. Infinity Journal, 4, p. 17.
4. Putin's hybrid war [Electronic resource]. Access mode:[http://kne/com.ua/9-glavayi-razdel/1235-gibridnaya-vojna-putina.html](http://kne.com.ua/9-glavayi-razdel/1235-gibridnaya-vojna-putina.html).
5. Magda, E. (2017). Russia's Hybrid Aggression: Lessons for Europe. Kyiv: KALAMAR, 2017, 268 p. (in Ukrainian).
6. Polevy, T.E. & Yuskiv, H.V. (2021). Russian propaganda as a tool of «hybrid aggression». Case of Belarusians. Political life, 3, p. 86–95 (in Ukrainian).
7. Vlasyuk, O. (2016). Humanitarian, information and economic consequences of the war in the East of Ukraine for the European security space. Regional stability on the borders of Ukraine and
the EU: modern challenges and support tools. Kyiv: NISD, p. 19–26 (in Ukrainian).
8. SACEUR: Allies must prepare for Russia hybrid war [Electronic resource]. Access mode:
[http // www. stripes. com/news/saceur-fllies-must-prepare-for-russia-war-1.301464](http://www.stripes.com/news/saceur-fllies-must-prepare-for-russia-war-1.301464).
9. Vlasyuk O.S. (2015). Ukraine and Europe are natural allies in countering Russian informational
aggression. Ukrinform. Blogs. July 28 [Electronic resource]. Access mode:

<http://blogs.ukrinform.gov.ua/blog/oleksandr-vlasyuk/ukrayina-i-yevropa-pryrodni-soyuznykyu-protydyi-rosiyskiy-informaciyiny-agresiyi> (in Ukrainian).

10. Horbulin, V. (2014). «Hybrid war» as a key tool of the Russian geostrategy of revenge. *Strategic Priorities*, 4 (33), p. 5–12 (in Ukrainian).

11. [Zakon3.rada.gov.ua/lavs/show/287/2015](http://zakon3.rada.gov.ua/lavs/show/287/2015).

12. <https://fiu.gov.ua/pages/zakonodavstvo/392/2020/>

13. Zaporozhets, S.A. (2019). The state of ensuring Ukraine's information security in the military sphere in the conditions of a hybrid war. *Political science bulletin. College of Sciences works*, Issue 83, p. 16–25 (in Ukrainian).

Hanna Sashchyk

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-8827-3569>

e-mail: 9026206@gmail.com

Volodymyr Rykhlik

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0003-3181-0789>

e-mail: rychlick@ukr.net

INFORMATION COMPONENT OF RUSSIA'S HYBRID WAR AGAINST UKRAINE

Abstract

The informational component of the “hybrid war” used by the Russian Federation against Ukraine is considered. The components of information warfare, subjects and forms of hybrid warfare are substantiated. Priorities for the formation of an effective system for ensuring information security of Ukraine have been determined. It is noted that the information policy should contribute to the formation of the national information space, integration into the world information space and the formation of a democratically oriented consciousness. One of the main tasks of the information policy of the state is the creation of the necessary economic, legal, social, organizational mechanisms for the formation, development and effective use of national information resources in all spheres of life.

It is summarized that the hybrid war unleashed by the Russian Federation against Ukraine is not only a challenge to the existence of an independent Ukrainian state. Danger threatens the entire system of international and European security. This leads to the destruction of the existing security architecture, the discrediting of its main structures, such as NATO, the EU, the OSCE, the UN Charter and the Helsinki Process regarding the inviolability of borders and state sovereignty. Russia, destroying the world order and generating global chaos in the international environment, claims a gradual and steady restoration of Russian influence and significance on the international arena. And the Western

world is gradually beginning to realize the threat of Russia's geopolitical revenge. Ukraine, as well as the entire democratic world, should respond to the enemy's aggression in a timely and adequate manner.

Keywords: hybrid war, hybrid aggression, information space, propaganda, Russian Federation

Стаття надійшла до редакції 07.09.22

©Сащук Г.М., Рихлік В.А., 2022

Тараненко Ганна Геннадіївна

Національний університет «Кієво-Могилянська академія» (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0003-2588-4941>

e-mail: taranenkoann@yahoo.com

ПОЗИТИВНИЙ МИР ДЛЯ АНАЛІЗУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Резюме

Позитивний мир є важливою концепцією у вивченні міжнародних конфліктів. Метою статті є вивчення актуальності теорії позитивного миру для аналізу російсько-української війни. В дослідженні було застосовано історико-порівняльний підхід. У результаті дослідження можна дійти висновку, що теорія позитивного миру загалом може бути застосована для аналізу російсько-української війни. Згідно з теорією позитивного миру, необхідно розвивати сильні демократичні інститути, сприяти розвитку справедливого бізнесу, громадянських свобод, дипломатії та верховенства права. Україна продовжує рухатися до цієї мети, а росія, навпаки, демонструє тенденцію до посилення авторитаризму і навіть відвертого порушення міжнародного права після визнання «ДНР» і «ЛНР» та військової агресії проти України. Діаметрально різні політичні позиції керівництва двох країн ускладнюють ефективне врегулювання російсько-української війни.

Можна зробити висновок, що багато залежить від майстерності та дипломатичного досвіду переговорних сторін, а також посередників. Слід уважно поставитися до питання використання медіаторських послуг та добрих послуг і таким чином обирати медіаторів, які є об'єктивними, неупередженими, викликають довіру в обох сторін та мають попередній успішний досвід медіації та налагодження діалогу. Одними з основних міжнародних організацій, які брали участь у врегулюванні російсько-української війни з моменту її початку, були ООН та ОБСЄ. Проте загалом міжнародні організації продемонстрували часткову ефективність у запобіганні російсько-українській війні та досягненні деескалації насильства. Слід пам'ятати про те, що кожен мирний процес є унікальним і, окрім

того, необхідно враховувати особливості місцевого контексту та прагнути досягти умов позитивного миру.

Ключові слова: міжнародна безпека, Україна, російсько-українська війна, ООН, ОБСЄ, позитивний мир, демократія

Вступ

Російсько-українська війна ускладнюється викликами розвитку демократії. Як продемонструвала нещодавня військова агресія Росії проти України, рівень розвитку демократії двох держав не можна навіть порівнювати. Проти Росії було розпочато провадження за звинуваченнями у воєнних злочинах в Міжнародному кримінальному суді.

Війна на Донбасі до лютого 2022 року була класифікована як один з численних «заморожених» конфліктів. Беблер стверджував, що протистояння між Україною та Російською Федерацією створило новий і тривалий «заморожений» конфлікт у Європі [1, с. 206]. При цьому Целльнер зазначав, що дуже важливо, щоб була встановлена якомога м'якша версія «замороженого» конфлікту з можливістю контактів між різними групами населення, наявністю економічних відносин та незначним потенціалом військової ескалації [2, с. 184]. Як бачимо нині, війна перейшла із «замороженої» фази до стадії збройного протистояння після російської агресії проти України наприкінці лютого 2022 року. Припинення війни потребує мудрого та ретельно спланованого підходу з огляду на геополітичну та економічну ситуацію в регіоні.

Позитивний мир є важливим поняттям у вивченні міжнародних конфліктів. Дуже важливо створити позитивні умови миру для конфліктуючих сторін. Туран досліджує концепцію позитивного миру та його перспективи стати універсальною нормою [3, с. 2]. Хоча досягнення універсального бачення культури миру є навряд чи вірогідним, існують загальні цінності та принципи миру такі, як повага до людської гідності, що, у свою чергу, впливають на миротворчі зусилля [4, с. 18]. Викликом залишається розбудова культури миру, коли бачення та стратегії впровадження стикаються зі складністю реального життя [4, с. 18]. Отже, необхідно ретельно підійти до вивчення актуальності теорії позитивного миру для аналізу російсько-української війни. Мета дослідження полягає в тому, щоб визначити релевантність теорії позитивного миру для аналізу російсько-української війни, а завдання полягають у тому, щоб визначити ключові положення теорії позитивного миру та представити характеристики російсько-української війни у контексті досягнення умов позитивного миру.

Методи дослідження

У дослідженні було застосовано історико-порівняльний підхід. Цей метод видається релевантним для аналізу російсько-української війни через його актуальність для дослідження міжнародних відносин та політичних

наук. У порівняльних дослідженнях автори вивчають соціальні структури та процеси в різних країнах, щоб виявити певні загальні закономірності [5, с. 18]. В історичних дослідженнях експерти досліджують соціальні процеси діахронічно, виділяючи соціально-політичні контексти, що впливають на конкретні зміни і шукаючи загальні закономірності [5, с. 18]. Обидва методи використовуються для того, щоб досліджувати складні соціально-політичні процеси та визначити причинно-наслідкові механізми [5, с. 18]. Дотичні теми безпеки і конфліктології досліджували Абіді (2018), Беблер (2015), Брунова-Калісецька та ін. (2020), Дуглас (2014), Горчинська (2019), Хеммер та ін. (2006), МакФол (2021), Монтельє і де Гусман (2011), Петерсон (2014), Туран (2016), Яцун (2018), Целлнер (2019).

Результати та обговорення

Російсько-українська війна продовжує залишатися одним із найсерйозніших викликів нинішньої архітектури європейської безпеки. Відповідно до теорії позитивного миру, необхідно зосередитися на створенні позитивних взаємодій, розвитку внутрішніх державних інституцій та зміцненні демократії. Позитивний мир — це концепція, орієнтована на соціальні зміни. Згідно з цією концепцією, увага переміщується з негативних до позитивних аспектів, які сприяють розвитку суспільства [6, с. 2]. Позитивний мир не тільки зміцнює безпеку, але також пов'язаний з багатьма іншими позитивними результатами для суспільства такими, як зростання ВВП, стандартів добробуту та стійкості [6, с. 2]. Згідно зі Звітом позитивного миру (2020), мир є передумовою виживання людства в 21 столітті, оскільки без миру неможливо буде досягти рівня взаємної довіри та співпраці, необхідних для подолання цих викликів [6, с. 2]. Якщо в минулому питання миру могли бути сферою альтруїзму, однак у нинішньому столітті це, очевидно, стосується власних інтересів кожного [6, с. 2]. Відповідно до положень Європейської комісії, вісім стовпів миру повинні розглядатися одночасно і максимально можливо, зокрема, це добре функціонуючий уряд, сприятливе бізнес-середовище, справедливий розподіл ресурсів, визнання прав інших, дружні відносини з сусідами, вільний потік інформації, високий рівень людського капіталу та низький рівень корупції [7, с. 1].

Україна докладает зусиль для підвищення рівня розвитку демократії та досягнення стандартів ринкової економіки. Після зміни політичної еліти в 2014 році була започаткована нова ініціатива «Реанімаційний пакет реформ». Реанімаційний пакет реформ (РПР) — найбільша коаліція НУО та експертів в Україні, які співпрацюють для розробки та впровадження необхідних реформ в країні. У рамках діяльності РПР загалом прийнято 15 законопроектів із бази адвокації РПР, зокрема «Про Вищий антикорупційний суд України» [8, с. 14]. Згідно з аналітичним звітом «Дорожня карта реформ», реформи національної безпеки, заплановані на 2014 рік,

здійснені частково [9, с. 20]. Корупція вважається одним із найсерйозніших викликів внутрішньої політики в країні. Але після початку російської агресії в лютому 2022 року загальний рівень злочинності в Україні знизився майже до нуля, за словами радника міністра внутрішніх справ Антона Геращенко [10, с. 1].

Тим часом рівень демократії в Росії ще більше погіршується. Путін продовжує свою авторитарну та агресивну політику. Він збільшив відсоток економіки, контрольованої державою, так що мільйони державних службовців покладаються на його рішення щодо своїх зарплат [11, с. 2]. Путін багато інвестував у модернізацію державних інституцій примусового нагляду та підтримував ідеологію, засновану на неліберальних та антизахідних цінностях [11, с. 2].

Визнання Росією «ДНР» і «ЛНР» є найбільш кричущим порушенням територіальної цілісності суверенної європейської держави в 21 столітті. Як свідчить початок 2022 року, судячи з усього, Мінські домовленості перестали діяти після визнання Росією «ДНР» і «ЛНР». Держсекретар Блінкен зазначив, що Сполучені Штати закликають Росію до деескалації, скасування агресивних переміщень військ, припинення окупації Криму та участі в дипломатичному розв'язанні конфлікту на сході України [12, с. 2].

Російські економічні еліти наразі не є єдиними. Компанії, які залежать від міжнародних ринків, особливо обурені поточною ізоляцією Росії та санкціями Заходу, викликаними агресивною зовнішньою політикою Путіна та втручанням в Україну [11, с. 2]. Санкції, запроваджені проти російського режиму після неспровокованої військової агресії проти України, є одними з найсерйозніших у сучасній практиці в системі міжнародних відносин.

Геополітичне положення України перетворило її на арену жорсткої боротьби між конфліктними міжнародними акторами. Отже, національна безпека є однією з ключових сфер з розбудови миру. Національна безпека є основою демократії та прав людини [13, с. 160]. Офіс президента України Володимира Зеленського з початку його повноважень робить рішучі кроки для врегулювання війни. Зокрема, можна відзначити обмін військовополоненими у вересні 2019 року, який однозначно можна вважати однією з політичних перемог нової влади. Серед інших важливих політичних кроків можна відзначити виведення військ у Золотому та Петрівському (листопад 2019 р.), повернення захоплених українських кораблів «Бердянськ», «Яни Капу», «Нікополь», відновлення переговорів у Нормандському саміті (9 грудня 2019 р.) та обмін затриманими (29.12.2019). Російське керівництво наполягає на прямому діалозі України з невизнаними Луганською Народною Республікою (ЛНР) і Донецькою Народною Республікою (ДНР) і наголошує на важливості прийняття Україною законодавства про особливий статус Донбасу. Проте Зеленський на саміті в Нормандії в грудні

2019 року і пізніше у 2020–2022 роках дав зрозуміти, що прямого діалогу з ЛНР і ДНР не буде. Крім того, Зеленський зазначив, що для України необхідно відновити контроль над своїм східним кордоном, а Путін наполягав на впровадженні, в першу чергу, політичного рішення щодо окупованих територій, зокрема внесення змін до Конституції України. На саміті в Нормандії 2019 року Україна та Росія домовилися де-факто збільшити мандат моніторингової місії ОБСЄ та дозволити їй здійснювати моніторинг зони конфлікту 24/7, крім того, обговорювалися нові пункти перетину лінії зіткнення для пом'якшення гуманітарної ситуації на Донбасі [14, с. 2].

Протягом перших місяців свого президентства Володимир Зеленський намагався якомога швидше досягти «миру», пішовши на відповідні поступки, зокрема залучення «формули Штайнмаєра» та погодження на розведення сил. 22 липня 2020 року Тристороння контактна група (Україна, Російська Федерація, ОБСЄ) ухвалила рішення про те, що з 27 липня 2020 року необхідно дотримуватися режиму повного та всебічного припинення вогню. 3 листопада 2020 року в Офісі президента повідомили, що 100 днів припинення вогню врятували життя десяткам українських воїнів, а це дозволило зменшити бойові втрати серед українських бійців у дев'ять разів [15, с. 1]. Під час першої зустрічі президента Зеленського з президентом США Джоозефом Байденом у Білому домі в серпні 2021 року лідери обох держав взяли на себе зобов'язання відстоювати права людини в Україні, включаючи сектори судової реформи та боротьби з корупцією [16, с. 2]. Президенти зобов'язалися притягнути Росію до відповідальності за зловживання на територіях України, які контролюються або окуповані Росією, і домагатися звільнення політичних в'язнів, які там утримуються [16, с. 2].

До та після початку російської військової агресії 24 лютого 2022 року Володимир Зеленський підтримував тісну співпрацю з керівництвом ООН та ОБСЄ з метою сприяння миру на Донбасі, особливо після визнання Росією самопроголошених республік «ДНР» і «ЛНР». Щодо документування військових злочинів Росії в Україні, звіт, підготований ОБСЄ, може бути використаний у трибуналі проти Росії [17, с. 1]. Проте міжнародні організації продемонстрували лише часткову ефективність у запобіганні війні та встановленні умов миру.

ОБСЄ надає свою підтримку у врегулюванні російсько-української війни. Згідно зі звітом 272/2020 Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні (СММ) восени 2020 року в Донецькій та Луганській областях було зафіксовано порушення режиму припинення вогню [18, с. 1]. Місія продовжувала стежити за станом цивільного населення під час пандемії COVID-19, в тому числі на контрольно-пропускних пунктах в'їзду-виїзду, а свобода пересування Місії продовжувала обмежуватися [18, с. 1]. У лютому 2022 року відбулася серйозна ескалація, включаючи насильство проти

представників ОБСЄ та Міжнародного комітету Червоного Хреста (МКЧХ). Характерно, що у квітні 2022 року діяльність Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні було припинено, зокрема, через позицію РФ.

У той же час миротворці та політичні лідери, відповідальні за врегулювання війни, повинні знати про збалансований підхід до врегулювання війни та діяти в кожному конкретному випадку, вибираючи ідеологічні інструменти, найбільш відповідні для конкретної країни та її контексту. При цьому Петерсон зазначає, що ліберальний мирний порядок денний не завжди виявляється ефективним [19, с. 2]. Саме в домінуванні ліберального порядку денного миробудівництва можна знайти ширше пояснення провалу проєктів трансформації, оскільки ідеологічні, концептуальні та операційні практики цього проєкту ускладнюють і створюють бар'єри для змін [19, с. 2].

Відповідно до позитивного порядку денного миру, необхідно розвивати та зміцнювати інститути громадянського суспільства. Наприклад, у філіппінському мирному процесі GRP-MILF представлена процедура полягає не у традиційних демократичних засобах, як-от використання чи невикористання конституційних рамок, а у прагматичному позиціонуванні та публічних консультаціях [20, с. 37]. Аналізуючи різні три випадки переговорних процесів у контексті внутрішніх збройних конфліктів (мирні переговори між урядом Республіки Філіппіни (GRP) та Ісламським фронтом визволення Моро (MILF), Шрі-Ланка та Ачех, Індонезія), Монтіель і де Гусман вказують на те, що мирні переговори GRP-MILF меншою мірою залежали від допомоги третьої сторони [20, с. 37]. Обидві сторони мали відносно добре налагоджену внутрішню комунікаційну мережу на додаток до існування сильного громадянського суспільства, що дозволило їм встановлювати неформальні контакти навіть без зовнішньої допомоги [20, с. 37].

Представлено нову теорію того, як нації ведуть переговори — зокрема, що переговори ведуть народи, а не лише політичні лідери, і на переговори лідерів, власне, впливає народна дипломатія. Хеммер та ін. спираються на концепцію дипломатії другого рівня (*track-II diplomacy*), громадянського миробудування, демократизації та соціальних рухів для розробки інтегрованої теорії того, як люди ведуть переговори [21, с. 129]. Хеммер та ін. (2006) описують розвиток «миротворчого організму» за участю спеціалізованих громадських миротворчих організацій, які координують свою діяльність для забезпечення взаємного зростання у напрямку миру та демократії на всіх рівнях суспільства [21, с. 129]. У зв'язку з цим варто згадати Спільний центр з контролю та координації (СЦКК) з питань припинення вогню та стабілізації лінії зіткнення. Це спеціальна група з питань виконання Мінських домовленостей, до складу якої входять представники України та Російської Федерації. Центр розпочав свою діяльність у 2014 році. Центр виступає посередником у переговорах щодо

припинення вогню та допомагає забезпечити безпеку представникам місії ОБСЄ на Донбасі [22, с. 1]. Однак у грудні 2017 року російські представники припинили свою участь у ЖССС.

Далі аналізуючи позитивні принципи миру, слід звернути увагу на такий засіб врегулювання війни, як діалог. Центр медіаційних та діалогових досліджень Києво-Могилянської академії визначив 157 діалогових процесів в Україні, ініційованих 66 українськими та міжнародними організаціями в 14 регіонах України до 2020 року [23, с. 28]. Така популярність діалогу в умовах російсько-української війни в порівнянні з іншими зонами збройних конфліктів зумовлена двома факторами — фінансовою підтримкою діалогів з боку міжнародних донорів та наявністю спроможної професійної місцевої спільноти посередників та фасилітаторів діалогу [23, с. 28].

Спрощений діалог — це специфічна техніка ведення переговорів, спрямована на встановлення комунікації між сторонами та формування довіри. Мета діалогу — не переконати інших у своїй правоті нав'язуванням власних поглядів, а потенційна зміна думки/бачення через нове розуміння ситуації та інших учасників і знаходження найприйнятніших рішень для всіх учасників — пошук консенсусу [23, с. 51]. Зокрема, щодо врегулювання російсько-української війни автори дослідження пропонують такі ініціативи, як: — залучати українських фасилітаторів діалогу, які вже мають відповідний досвід, — забезпечити інклюзивність учасників процесу діалогу з початкових етапів, — залучати зацікавлені сторони та групи, які безпосередньо постраждали від війни, — зберігати конфіденційність діалогу, — інформувати про результати діалогу між державними органами, ЗМІ та суспільством, — враховувати своєчасність розгляду тем діалогів за принципом «не нашкод» та відкладати ініціативи діалогу, коли неможливо гарантувати безпеку, — особливу увагу слід приділяти залученню жінок, зокрема, на політичному рівні, та запровадженню гендерної експертизи для прийняття рішень про правосуддя перехідного періоду, враховуючи, що жінки є однією з найбільш уразливих груп суспільства у війні, — враховувати контекст гібридної війни — запобігати політичним маніпуляціям, викривленню інформації про діалог, превентивному реагуванні на загрози безпеці всередині та за межами країни [23, с. 52]. Таким чином, принципи сприяння діалогу, тісно пов'язані з демократичними свободами і повагою до прав людини, можуть мати велике значення для позитивного мирного порядку денного у врегулюванні російсько-української війни.

Висновки

Можна зробити висновок, що концепція позитивного миру загалом релевантна для аналізу російсько-української війни. Відповідно до порядку денного позитивного миру, необхідно розвивати сильні демократичні інститути, сприяти розвитку справедливого бізнесу, громадянських

свобод, дипломатії та верховенства права. Україна продовжує рухатися до цієї мети, а Росія, навпаки, демонструє тенденцію до посилення авторитаризму і навіть відвертого порушення міжнародного права після визнання «ДНР» і «ЛНР» та військової агресії проти України. Настільки різні політичні позиції керівництва двох країн ускладнюють ефективне врегулювання російсько-української війни.

При цьому багато залежить від майстерності та дипломатичного досвіду як переговорників, так і посередників. Слід уважно поставитися до використання медіаторських послуг та добрих послуг і таким чином обирати посередників, які є об'єктивними, неупередженими, викликають довіру обох сторін та, крім того, мають успішний досвід попередніх справ медіації та налагодження діалогу. Одними з основних міжнародних організацій, які беруть участь у врегулюванні війни з моменту її початку, були ООН та ОБСЄ. Проте в цілому міжнародні організації продемонстрували часткову ефективність у запобіганні російсько-українській війні та досягненні деескалації насильства. Слід пам'ятати про те, що кожен мирний процес є унікальним, крім того, необхідно враховувати місцевий контекст та прагнути досягти умов позитивного миру.

Список посилань

1. Bebler, A. (2015). *Frozen Conflicts in Europe*. Opladen, Leverkusen: Verlag Barbara Budrich
2. Цельнер, В. Роль и перспективы ОБСЕ в преодолении эскалации. в *Борьба за Украину. Отстаивание права на самоопределение и схватка геополитических интересов*, Юстенхофен, Гайнц-Герхард (ред). Ужгород: Карпатська вежа, 2019. С. 167—184.
3. Turan, T. (2016). *Positive Peace in Theory and Practice*. Brill. Nijhoff: E-Book (PDF), <https://doi.org/10.1163/9789004305618> (accessed date May 9, 2022)
4. Abidi, C. B. (2018). *Educational Frameworks for Building Cultures of Peace. Challenging Constructions of an Enemy*. In: *Pedagogies for Building Cultures of Peace*. Brill. E-Book, 18-27, https://doi.org/10.1163/9789004375239_004 (accessed date May 9, 2022)
5. *Comparative Historical Approaches*. American Sociological Association. <https://www.asanet.org/topics/comparativehistorical-approaches#:~:text=%E2%80%9CComparative%E2%80%9D%20studies%20examine%20and%20contrast,while%20looking%20for%20general%20patterns> (accessed date May 9, 2022)
6. *Positive Peace Report (2020)*. Analysing the Factors that Sustain Peace. Institute for Economics & Peace. https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/PPR-2020web_o.pdf (accessed date May 9, 2022)

7. Pillars for Peaceful Societies. European Commission https://knowledge4policy.ec.europa.eu/foresight/topic/changing-security-paradigm/strategies-sustain-peaceful-societies_en (accessed date May 9, 2022)
8. Reanimation Package of Reforms Annual Report (2018). Reanimation Package of Reforms Annual Report. Reanimation Package of Reforms, <https://rpr.org.ua/en/annual-reports/> (accessed date May 9, 2022)
9. Yatsun, B. (2018). Roadmap of reforms 2019–2023. Reanimation Package of Reforms. Center for Democracy and Rule of Law, <https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2019/02/DKR-RPR-2019–2023-ENG.pdf> (accessed date May 9, 2022)
10. Орлова В. Рівень злочинності знизився в Україні під час війни майже до нуля. Уніан. <https://www.unian.ua/society/riven-zlochinnosti-znizivsya-v-ukrajini-pid-chas-viyeni-mayzhe-do-nulya-novini-ukrajini-11727097.html>. 2022, 3 березня (accessed date May 9, 2022)
11. McFaul, M. (2021). Russia's Road to Autocracy. *Journal of Democracy*, 32 (4), 11-26. <https://www.journalofdemocracy.org/articles/russias-road-to-autocracy/> (accessed date May 9, 2022)
12. On Russia's Ongoing Aggression against Ukraine and Illegal Occupation of Crimea (2021, December 9). Ongoing Violations of International Law and Defiance of OSCE Principles and Commitments by the Russian Federation in Ukraine as delivered by Chargé d'Affaires Courtney Austrian to the Permanent Council, Vienna. U.S. Mission to the OSCE. <https://osce.usmission.gov/on-russias-ongoing-aggression-against-ukraine-and-illegal-occupation-of-crimea-45/> (accessed date May 9, 2022)
13. Douglas, R. (2014). *Law, Liberty and the Pursuit of Terrorism*. Ann Arbor: University of Michigan Press
14. Gorchinskaya, K. (2019). The Normandy Summit Ended With No Breakthroughs. What Has It Achieved? *Forbes*, <https://www.forbes.com/sites/katyagorchinskaya/2019/12/10/the-normandy-summit-ended-what-has-it-achieved/#4dda167c3061> (accessed date May 9, 2022)
15. 100 днів тиші на Донбасі зберегли життя десяткам українських воїнів. 100 днів тиші на Донбасі зберегли життя десяткам українських воїнів, 5.11.2020. Офіс Президента України, <https://t.me/OP-UA/3166> (accessed date May 9, 2022)
16. Ukraine. Events of 2021 (2022). *World Report 2022*. Human Rights Watch <https://www.hrw.org/world-report/2022/country-chapters/ukraine> (accessed date May 9, 2022)
17. Russia's War Crimes in Ukraine: OSCE Report Could Be Used in Tribunal (April 14, 2022). Unian <https://www.ukrinform.net/rubric-ato/3457375-russias-war-crimes-in-ukraine-osce-report-could-be-used-in-tribunal.html> (accessed date May 9, 2022)

18. Daily and Spot Reports from the Special Monitoring Mission to Ukraine (2020).

Daily and Spot Reports from the Special Monitoring Mission to Ukraine. Organization for Security and Co-operation in Europe, <https://www.osce.org/ukraine-smm/reports> (accessed date May 9, 2022)

19. Peterson, J. H. (2014). Building a Peace Economy? Liberal Peacebuilding and the Development-security Industry. Manchester: Manchester University Press

20. Montiel, C. J. & de Guzman, J. M. (2011). Social Representations of a Controversial Peace Agreement: Subjective Public Meanings of the GRP-MILF MOA. *Philippine Political Science Journal*, 32 (1), 37–72, <https://doi.org/10.1163/2165025X-03201002> (accessed date May 9, 2022)

21. Hemmer, B. et al. (2006). Putting the «Up» in Bottom-up Peacebuilding: Broadening

the Concept of Peace Negotiations. *International Negotiation*, 11 (1), 129–162, <https://doi.org/10.1163/157180606777835739> (accessed date May 9, 2022)

22. Joint Centre for Control and Coordination (JCCC) (2020). Joint Centre for Control and Coordination (JCCC). *Outriders*, <https://outride.rs/en/temat/joint-centre-for-control-and-coordination-jccc/> (accessed date May 9, 2022)

23. Брунова-Калісецька та ін. Діалог в моделі правосуддя перехідного періоду: особливості і функції, Київ: Національна платформа. 2020.

References

1. Bebler, A. (2015). *Frozen Conflicts in Europe*. Opladen, Leverkusen: Verlag Barbara Budrich

2. Zellner, W. (2019). Rol i perspektivy OBSE v preodolenii eskalacii. Role and Prospects of the OSCE in Overcoming Escalation In Bor»ba za Ukrainu. Otstayvanye prava na samoopredelenye y sxvatka heopolytycheskyx ynteresov. Fight for Ukraine: Delay of Self-Identification Right and Clash of Geopolitical Interests, Justenhoven, Heinz-Gerhard (ed). Uzhgorod: Karpatska Vezha, 167–184.

3. Turan, T. (2016). *Positive Peace in Theory and Practice*. Brill. Nijhoff: E-Book (PDF), <https://doi.org/10.1163/9789004305618> (accessed date May 9, 2022)

4. Abidi, C. B. (2018). Educational Frameworks for Building Cultures of Peace. Challenging Constructions of an Enemy. In: *Pedagogies for Building Cultures of Peace*. Brill. E-Book, 18-27, https://doi.org/10.1163/9789004375239_004 (accessed date May 9, 2022)

5. Comparative Historical Approaches. American Sociological Association. <https://www.asanet.org/topics/comparativehistorical->

16. Ukraine. Events of 2021 (2022). World Report 2022. Human Rights Watch <https://www.hrw.org/world-report/2022/country-chapters/ukraine> (accessed date May 9, 2022)

17. Russia's War Crimes in Ukraine: OSCE Report Could Be Used in Tribunal (April

14, 2022). Unian <https://www.ukrinform.net/rubric-ato/3457375-russias-war-crimes-in-ukraine-osce-report-could-be-used-in-tribunal.html> (accessed date May 9, 2022)

18. Daily and Spot Reports from the Special Monitoring Mission to Ukraine (2020). Daily and Spot Reports from the Special Monitoring Mission to Ukraine. Organization for Security and Co-operation in Europe, <https://www.osce.org/ukraine-smm/reports> (accessed date May 9, 2022)

19. Peterson, J. H. (2014). Building a Peace Economy? Liberal Peacebuilding and the Development-security Industry. Manchester: Manchester University Press

20. Montiel, C. J. & de Guzman, J. M. (2011). Social Representations of a Controversial Peace Agreement: Subjective Public Meanings of the GRP-MILF MOA. *Philippine Political Science Journal*, 32 (1), 37–72, <https://doi.org/10.1163/2165025X-03201002> (accessed date May 9, 2022)

21. Hemmer, B. et al. (2006). Putting the «Up» in Bottom-up Peacebuilding: Broadening the Concept of Peace Negotiations. *International Negotiation*, 11 (1), 129–162, <https://doi.org/10.1163/157180606777835739> (accessed date May 9, 2022)

22. Joint Centre for Control and Coordination (JCCC) (2020). Joint Centre for Control and Coordination (JCCC). Outriders, <https://outride.rs/en/temat/joint-centre-for-control-and-coordination-jccc/> (accessed date May 9, 2022)

23. Brunova-Kalisecka, I. et al. (2020). Dialoh v modeli pravosuddia perexidnoho period: osoblyvosti i funkci. Dialogue in the Transitional Justice Model: Peculiarities and Functions. Kyiv: Nacionalna platforma.

Anna Taranenko

National University of «Kyiv-Mohyla Academy» (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0003-2588-4941>

e-mail: taranenkoann@yahoo.com

POSITIVE PEACE FOR RUSSIA-UKRAINE WAR ANALYSIS

Abstract

Positive peace is an important concept in studying international conflicts. It is urgent to study the viability of positive peace theory to Russia-Ukraine war analysis. The applied method is historical and comparative approach. As a result, it can be concluded that positive peace framework is, overall, applicable for Russia-Ukraine war analysis. In line with the positive peace agenda, it is necessary to develop strong democratic institutions, promote fair business growth, civil liberties, diplomacy and rule of law. Ukraine is further progressing toward this goal, while Russia, on the contrary, demonstrates a trend toward strengthening of authoritarianism and even outright violation of international law after recognition of «DPR» and «LPR» and the ongoing military aggression against Ukraine. Such different political stances of the two countries' leadership complicate effective settlement of Russian-Ukrainian war.

It can be concluded that much depends on skillfulness and diplomatic experience of primary negotiators, as well as mediators. One should carefully consider use of mediator services and good offices and thereby select mediators who are objective, impartial, trusted by both parties and, besides, who have successful experience of previous mediation cases and establishing dialogue. One of the main international organizations involved in the war settlement since its start have been the UN and the OSCE. However, international organizations, overall, demonstrated partial effectiveness in preventing the Russian-Ukrainian war and achieving de-escalation of violence. One should keep in mind the statement that every peace process is unique, moreover, it is imperative to take into consideration local contexts and strive to achieve positive peace conditions.

Keywords: international security, Ukraine, Russia-Ukraine war, UN, OSCE, positive peace, democracy

Стаття надійшла до редакції 17.07.22

© Тараненко Г.Г.. 2022

Неліпа Дмитро Васильович

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-5363-3990>

e-mail: d.v.nelipa@gmail.com

Євдокимова Людмила Ігорівна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-3214-037X>

e-mail: levdokimova81@gmail.com

**ВДОСКОНАЛЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ МЕХАНІЗМІВ
ДЕРЖАВНОГО РЕАГУВАННЯ НА ЗАГРОЗИ
НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ В РЕЛІГІЙНІЙ
СФЕРІ**

Резюме

На основі аналізу стану і загальних проблем сучасного релігійного комплексу України, особливостей міжконфесійних стосунків, характеру взаємовідносин церкви, суспільства і держави, рівня присутності релігії у публічному просторі та інших аспектів визначено, що релігійна сфера суспільного життя характеризується деструктивними процесами, що пов'язані з ескалацією релігійних конфліктів, конфесійною заангажованістю і наданням переваг за релігійними ознаками з боку органів влади, силовими методами захоплення культових споруд і майна, негативним впливом нетрадиційних релігійних організацій і ін. Ці негативні процеси є загрозою національним цінностям, інтересам та безпеці України в релігійній сфері. В зазначених умовах актуальним постає питання щодо розробки, впровадження та застосування сучасних форм, методів і засобів державного реагування на загрози національній безпеці України з метою виявлення, попередження і нейтралізації цих загроз, захисту фундаментальних національних цінностей, задекларованих Конституцією та чинним законодавством України, а саме її незалежності, територіальної цілісності та суверенітету, добробуту, миру і безпеки, верховенства права, свободи і демократії,

прав людини тощо. У статті розглянуто визначення механізмів, технологій та методів, а також особливостей державного реагування в релігійній сфері; проаналізовано сучасні вітчизняні та світові механізми забезпечення національної безпеки; досліджено досвід зарубіжних країн у запровадженні заходів протидії загрозам національній безпеці у сфері релігії; з метою вдосконалення державного реагування на загрози національній безпеці України в релігійній сфері запропоновано його основні механізми.

Ключові слова: держава, державна політика, національна безпека, органи державної влади, політика національної безпеки в релігійній сфері, політичні механізми державного реагування, методи державного реагування, релігія, релігійна сфера, технології державного реагування.

Вступ

Ідеологія державної політики нерозривно пов'язана з моральними, духовними і релігійними принципами, оскільки вони є визначальними елементами національних інтересів і цінностей України, що певною мірою є волевиявленням українського народу через діяльність релігійних організацій. При цьому релігійні організації є об'єктом впливу державної політики, які виражають і реалізують інтереси людини і суспільства в цілому. Отже, держава і церква впливають один на одного, а у сукупній діяльності, в межах своїх повноважень, вони є суб'єктами реалізації державної політики України в сфері релігії. Від їх ефективності залежить формування гармонійної і плідної системи взаємодії трикутника «церква — суспільство — держава». Сучасні державно-церковні відносини в Україні ґрунтуються на принципі відокремлення церкви від держави, але це не означає відокремлення церкви від суспільства, оскільки через релігійні громади вона є одним з інститутів громадянського суспільства, що задовольняє її релігійні потреби. І навпаки, метою принципу є унеможливлення одержавлення церкви і тотального контролю державою її внутрішнього життя, устою і релігійної практики. Взаємним завданням держави і церкви є забезпечення прав і свобод людини незалежно від її релігійних вподобань, консолідація українського суспільства як нації на основі національних інтересів і цінностей, збереження та зміцнення релігійної культури і традицій, формування толерантних міжконфесійних відносин, врегулювання конфліктів на релігійному ґрунті.

Для реалізації даного завдання держава і церква повинні забезпечувати: — сприяння розбудові міжнародних церковних зв'язків; — протидію виникненню і поширенню релігійних конфліктів, протистоянню релігійних організацій, у т. ч. на основі домінування їх впливу на території України; міжконфесійну стабільність; досягнення рівноваги, узгодженості і збалансованості інтересів між віруючими та невіруючими громадянами, їх об'єднань за релігійною ознакою шляхом порозуміння і взаємної

толерантності; — сприяння реституції культових споруд та церковного майна, що використовується не за призначенням; — обмеження свободи совісті лише у разі необхідності забезпечення конституційного ладу, громадського порядку, суспільної моралі, здоров'я, прав, свобод та національних інтересів людини і суспільства, збереження релігійної культури і традицій; — узгодження вітчизняного законодавства з нормами і принципами міжнародного права і зобов'язань України; — реалізацію спільних програми, у т. ч. державного фінансування, щодо: здорового способу життя; зміцнення інституту сім'ї, захисту дитинства; соціальної інтеграції осіб з особливими потребами; соціальної реабілітації осіб, які її потребують; громадських робіт; ліквідації наслідків стихійного лиха, екологічних і техногенних катастроф; культурно-просвітницької діяльності по збереженню релігійної культури і традицій українського народу, захисту суспільної моралі від культу насильства, жорстокості; освітньої діяльності по забезпеченню здобуття якісної освіти громадянами з бідних і нужденних слоїв суспільства; — регулювання процесу пастирського служіння у військових підрозділах шляхом запобігання примусового поєднання військових ритуалів і релігійних обрядів, пастирського служіння і виховної роботи у військових формуваннях.

При цьому партнерські взаємовідносини у співпраці держави, церкви і суспільства розглядаються як дієвий засіб подолання упередженості, проявів релігійної нетолерантності, міжконфесійних незгод, недовіри між державою і церквою, конфесіями, суспільством і церквою [1]. В рамках Міжнародної науково-практичної конференції «Церква і держава в служінні народу» зазначено, що «церква відокремлена від держави, але не від власного народу, тому що вона широко веде соціальну, просвітницьку і патріотичну діяльність..., впродовж багатьох століть була і є консолідуючою силою нашого суспільства, виховуючи високі моральні ідеали і справжні людські цінності,... як серцевина нашого суспільства церква прагне допомогти молодій українській державі долати негативні явища сьогодення..., результатом співпраці держави і церкви стане не тільки відродження духовності нашого народу, але й з'являться успіхи в економічній сфері, тому що мораль і економіка взаємопов'язані» [2].

Таким чином головною метою державної політики національної безпеки України в релігійній сфері є досягнення гармонійних і партнерських відносин між державою і релігійними організаціями, сприяння консолідації української нації, зміцнення української держави, посилення її міжнародного авторитету, утвердження моральності і духовності громадян тощо. Тому особливе значення має запровадження та застосування в державній політиці дієвих механізмів державного реагування на загрози національній безпеці України саме в релігійній сфері. Науковцями визначено, що державне реагування в цій сфері має свої особливості, а саме: — сприяння

інтеграції українського релігійного середовища в світовий релігійний простір, розвитку зовнішньоцерковних зв'язків та зміцнення міжнародного іміджу нашої держави;- виявлення, попередження і припинення протиправних дій на релігійному ґрунті та їх передумов; — протидія зовнішньому втручанню у внутрішньо-церковні справи, що є загрозою національним інтересам і цінностям України в сфері релігії; — нейтралізація чи мінімізація дестабілізуючих впливів деструктивного характеру в релігійному середовищі; — врегулювання внутрішньоконфесійних і міжконфесійних конфліктів шляхом досягнення компромісу або консенсусу; — зниження рівня політизації релігійних структур; — вирішення проблем щодо порушення релігійних прав національних меншин і етнічних релігійних громад; — протидія трансформації етнонаціональних і конфесійних загострень у сепаратистські, екстремістські та терористичні прояви; — протидія порушенню релігійних прав і свобод громадян; — застосування попереджувально-профілактичних заходів з нейтралізації викликів і загроз національній безпеці в релігійній сфері.

З метою попередження і нейтралізації загроз, що виникають в релігійній сфері, та захисту фундаментальних національних цінностей, в статті обґрунтовано необхідність вдосконалення політичних механізмів державного реагування на загрози національній безпеці України в релігійній сфері.

Методи дослідження

Методологічну основу статті складають порівняльно-типологічний метод, методи системного аналізу та контент-аналізу. Метод контент-аналізу був застосований для визначення механізмів, технологій та методів, а також особливостей державного реагування в релігійній сфері. Порівняльно-типологічний метод був застосований для аналізу сучасних вітчизняні та світових механізмів забезпечення національної безпеки, дослідження досвіду зарубіжних країн у запровадженні заходів протидії загрозам національній безпеці у сфері релігії. Метод системного аналізу був застосований з метою розробки пропозицій щодо вдосконалення державного реагування на загрози національній безпеці України в релігійній сфері.

Результати дослідження

Механізмами державного реагування на загрози національній безпеці України є: «технології державного реагування на загрози», «методи державного реагування на загрози», «профілактика і протидія загрозам», «система профілактики і протидії загрозам», «механізм профілактики загроз» і «комплексний механізм протидії загрозам» тощо. На думку

дослідника М. Шевченка технологією державного реагування на загрози національній безпеці доцільно вважати цілеспрямовану послідовність дій (робочих операцій), яка за допомогою відповідних методів і засобів, за рахунок впливу на об'єкт нацбезпеки, дає змогу забезпечити захист національних інтересів [3], або процес цілеспрямованого державно-управлінського впливу на субстрат загроз із використанням силового та несилового засобів у відповідності зі специфікою і логікою процесу його трансформації з метою зниження рівня загроз національним інтересам [4]. Також технології державного реагування на загрози національній безпеці визначають як метод або систему методів, процедур, операцій по зміні стану об'єктів національної безпеки, спрямованих на захист національних інтересів.

Суть технологій державного реагування на загрози національній безпеці полягає у досягненні мети щодо мінімізації рівня загроз, що можливо за наступних умов: усвідомленого підходу до її досягнення; використанні наукових підходів; урахуванні специфіки відповідної сфери національної безпеки і суб'єкта безпеки [5]. Методи державного реагування на загрози нацбезпеці представляють собою сукупність засобів, способів і прийомів впливу органів державної влади на події, явища, процеси інші чинники, які породжують небезпеки при реалізації національних інтересів і цінностей. Ці методи залежать від концептуального підходу по реагуванню на загрози нацбезпеці, під яким розуміється система прийнятих на офіційному рівні принципів, підходів та поглядів щодо механізмів захисту національних цінностей і реалізації національних інтересів. Державне реагування на загрози нацбезпеці може здійснюватися на основі як силових, так і несилових підходів, і передбачає застосування політичних, економічних, дипломатичних, правових, інформаційно-психологічних (ідеологічних) та військових методів державного реагування на загрози національній безпеці.

В залежності від стадії формування та реалізації загроз національній безпеці в суспільно-політичній сфері виокремлюють такі види управлінської діяльності, як профілактика та протидія [6]. Під профілактикою пропонується розуміти процес впливу силами і засобами системи забезпечення нацбезпеки на причини, що породжують виклики і загрози в релігійній сфері і на умови їх виникнення і поширення.

Видами протидії загрозам нацбезпеці в релігійній сфері є: 1) виявлення — процес встановлення фактів і передумов, що є загрозою нацбезпеці в релігійній сфері;

2) попередження — процес, яким передбачається підготовка до реалізації загрози нацбезпеці в сфері релігії з боку її джерела або носія; 3) припинення — безпосередній вплив на процес дестабілізації системи нацбезпеки в сфері релігії;

4) локалізація — процес усунення і мінімізації загроз в сфері релігії силами і засобами системи забезпечення нацбезпеки. Система профілактики

і протидії загрозам нацбезпеці в сфері релігії — це організована державою система державних і недержавних інститутів, які на основі адміністративних, організаційно-управлінських, інформаційно-комунікативних, політико-правових, фінансово-економічних, ідеологічних, соціально-психологічних заходів сприяють діяльності релігійних громад.

Механізмом профілактики загроз нацбезпеці в релігійній сфері є сукупність державних інститутів та інститутів громадянського суспільства, які функціонально об'єднані єдиним задумом впливу силами і засобами системи забезпечення нацбезпеки на причини, що породжують загрози в релігійній сфері та на умови, які сприяють їх виникненню та поширенню, а, в свою чергу, комплексний механізм протидії загрозам національній безпеці визначають як сукупність державних інститутів, інститутів громадянського суспільства, та практичних заходів, важелів, способів з визначення та залучення необхідних і достатніх людських, матеріальних, духовних ресурсів, об'єднання різноманітних сфер суспільства з метою досягнення завдань припинення, обмеження, а також попередження загроз в релігійній сфері. Дослідник Л. Маслова визначає такі основні механізми державного регулювання в системі забезпечення релігійної безпеки, які в сукупності забезпечують ефективне функціонування комплексного механізму: правовий, організаційний та механізм розвитку. Правовим механізмом є комплекс взаємопов'язаних юридичних засобів, впроваджених на нормативному рівні, необхідних і достатніх для досягнення цілей у сфері духовно-релігійної безпеки. Основними елементами правового регулювання є: норми права, правовідносини, реалізація прав і обов'язків, заходи відповідальності, популяризація знань чинного законодавства та інше. Складовими організаційного механізму є структурний, організаційно-адміністративний, економічний, інформаційний механізми. Механізм розвитку включає механізм гнучкої перебудови системи цілей (виокремлення пріоритетів) та механізм взаємодії і взаємоузгодження суб'єктів системи національної безпеки.

З метою мінімізації рівня загроз національним цінностям та інтересам в межах інформаційного механізму державного регулювання системи духовної безпеки України, Л. Масловою запропоноване поточне спостереження, контроль, оцінювання і аналіз тенденцій духовного розвитку суспільства шляхом запровадження на рівні держави паспорту загроз духовній безпеці, що сприяє реалізації обґрунтованих управлінських рішень і росту ефективності державної політики в сфері духовної безпеки. Основою реалізації цього процесу є системний моніторинг загроз духовно-релігійній безпеці шляхом створення в межах існуючої штатної чисельності на стратегічному, оперативно-стратегічному та оперативному рівнях державного управління інформаційно-аналітичних підрозділів, основними завданнями яких є комплексний моніторинг, аналіз та прогноз загроз у духовно-

релігійній сфері, в тому числі деструктивного характеру [7]. Враховуючи зазначене, з метою реалізації стратегічних напрямів вдосконалення механізмів державного реагування на загрози нацбезпеці України в релігійній сфері доцільним є проведення такого комплексу заходів: — посилення контролю держави за дотриманням норм діючого законодавства в сфері релігії, насамперед статті 35 Конституції України [8], статті 5 Закону України «Про свободу совісті і релігійні організації» щодо відокремлення церкви від держави і вжиття заходів по усуненню зловживань релігійних структур по відношенню до органів влади у реалізації особистих корисних мотивів та використання державою церкви в політичних та власних цілях [9]; — з метою реалізації процедури реєстрації статутів (положень) релігійних організацій та унеможливлення деструктивних проявів на цій основі розробити дієвий механізм удосконалення даного процесу із розмежуванням функцій між Міністерством культури та інформаційної політики України і Державною службою України з етнополітики та свободи совісті; — повернення майна релігійним осередкам із державної, комунальної, приватної власності та проведення реституції колишньої церковної власності; на державному рівні розробити механізми реалізації цих процесів шляхом внесення відповідних поправок в законодавство, передбачення фінансування; — з метою недопущення дискримінації громадян та їх об'єднань за релігійною ознакою забезпечити: недопущення протекціоністської політики держави до будь-якої релігійної організації; дотримання принципу рівності і рівноправ'я до різних віросповідань; посилення відповідальності з боку представників держави за порушення цих норм; розробку і впровадження комплексних заходів по забезпеченню прав і свобод етнічних нацменшин; — для своєчасного виявлення, попередження і припинення незаконних дій на релігійній основі передбачити: встановлення і систематизацію загроз в релігійній сфері; впровадження комплексної системи моніторингу, аналізу і прогнозу деструктивних проявів, ворожнечі та нетерпимості на релігійній основі; оптимізацію процесу координації дій та взаємодії органів державної влади і правоохоронної системи на всіх рівнях державного реагування від моніторингу до вжиття заходів нейтралізації загроз; створення інформаційно-аналітичного і організаційно-управлінського центру з протидії загрозам в релігійній сфері; вироблення на законодавчому рівні понятійних визначень сепаратизму, екстремізму, тероризму на релігійному підґрунті та методів протидії цим загрозам; протидія процесу етноконфесійній регіоналізації і домінування на території відповідної церкви; вжиття заходів державного реагування на виникнення і поширення релігійних конфліктів, у т. ч. адміністративної, дисциплінарної, майнової, кримінальної відповідальності; — для реалізації толерантності у державно-церковних і міжконфесійних відносинах забезпечити: посилення викладання в школах світових релігій і основ релігієзнавства; вдосконалення

навчання в вищих учбових закладах гуманітарного профілю на основі специфіки релігійних вчень; збільшення заповнення інформаційного простору просвітницькими та інформаційно-аналітичними програмами щодо релігії і релігійних структур; налагодження продуктивної міжконфесійної взаємодії з метою обоюдного просвітництва особистого віросповідання, місії духовних цінностей в розбудові суспільства і становленні нації, патріотичного і духовного виховання підростаючого покоління; гарантування рівності і рівноправ'я для всіх віросповідань і атеїстичних поглядів; забезпечення еластичності державних органів при узгодженні релігійних практик і традицій; запобігання примусу у виконанні дій, що суперечать релігійним переконанням осіб; інформування суспільства про особливості віросповідань, релігійних обрядів, трактування святих писань, церковних документів і духовної літератури; розповсюдження через засоби масової інформації релігійно-духовних культурних проєктів за участю представників різних релігійних рухів; поширення інформаційних ресурсів, продуктів і послуг за сприяння представників різних релігійних конфесій; створення і підтримка науково-дослідних інститутів щодо релігійних загроз нацбезпеці; посилення державної участі у формуванні міжконфесійного діалогу; — з метою розвитку державно-церковних відносин забезпечити: організацію робочих зустрічей державної еліти з представниками церковних структур; проведення періодичних парламентських слухань з питань свободи совісті і діяльності релігійних організацій, у т. ч. надання парламентської трибуни для публічних виступів лідерів релігійних конфесій по актуальних загрозах та напрямів їх подолання; присутність на постійній основі в засіданнях парламенту представників релігійної спільноти; — для забезпечення інтеграції релігійної спільноти у світовий релігійний простір та посилення міжнародного іміджу нашої держави забезпечити: надання державної допомоги у розбудові міжнародних церковних зв'язків; сприяння держави щодо участі релігійних осередків у міжнародних державних і недержавних структурах; розвиток комунікацій між релігійним середовищем України і української діаспори в світі тощо.

Слід зазначити, що вдосконалення системи державного реагування на сучасні виклики та загрози інформаційній безпеці потребує цілеспрямованого вивчення зарубіжного досвіду. На сьогоднішній день, з метою гарантування права на свободу совісті і релігії, країни розвинутої демократії, насамперед Європейського Союзу, намагаються цивілізовано розв'язувати існуючі проблеми через діяльність релігійних організацій. Зокрема, на законодавчому і виконавчому рівнях, в даних країнах з метою виявлення, попередження і припинення протиправної діяльності в релігійній сфері на міждержавному, державному та недержавному рівнях здійснюються відповідні заходи реагування на загрози в зазначеній сфері.

Міждержавний рівень (Європейський Союз, міждержавні стосунки) включає:- підготовку декларацій, рекомендацій, резолюцій, конвенцій, закликів до урядів держав; — обмін інформацією; укладання угод, спільні дії; — створення і підтримка міжнародних центрів з вивчення протиправної діяльності релігійних осередків різних держав; — створення і підтримка недержавних центрів жертв і родин жертв неокультів. На державному рівні функції розподіляються між: парламентською комісією, урядом, комісією при прем'єр-міністрові; міністерствами, міжвідомчими координаційними органами; правоохоронними органами.

Основними функціями парламентської комісії, уряду, комісії при прем'єр-міністрові щодо реагування на загрози в релігійній сфері є: — вдосконалення чинного законодавства; — підготовка резолюцій, доповідей та рекомендацій; — вивчення протиправної діяльності релігійних осередків; — координація діяльності державних органів; — розробка та впровадження протекціоністської державної політики щодо традиційних церков.

Повноваженнями міністерств, міжвідомчих координаційних органів по реалізації державної політики в сфері релігії є: — розробка пропозицій вдосконалення законодавства, підготовка внутрішньовідомчих інструкцій з зазначених питань; — створення і реалізація загальноосвітніх програм; — збір інформації про порушення прав і свобод громадян та законів представниками релігійних осередків; — розповсюдженням серед населення інформації щодо негативної діяльності релігійних структур; — встановлення обов'язковості надання релігійними організаціями звітів стосовно їх діяльності; створення інформаційних центрів із спостереження за діяльністю неокультів; — проведення наукових семінарів, міжнародних та національних конференцій про існуючі релігійні рухи та культу; — впровадження у програми навчальних закладах різних освітніх рівнів інформації про історію різних віровчень; відмова чи зняття з реєстрації релігійних структур; — обмеження/мінімізація негативних наслідків від самогубств, терористичних актів, втручання у внутрішні справи держави, масових заворушень та інших протиправних дій. До функцій органів правоохоронної системи відносяться: — спостереження за діяльністю суспільно-небезпечних релігійних культів та рухів; — постійний контроль релігійного середовища; — здійснення профілактичних заходів з метою мінімізації порушень законодавства у релігійній сфері; — зменшення рівня негативних наслідків від протиправних дій релігійних культів, притягнення порушників до відповідальності; — утворення при правоохоронних органах спеціальних робочих груп з питань релігії; — збір та розповсюдження інформації про незаконну діяльність релігійних осередків через засоби масової інформації та інші комунікації; — консультування органів державної влади тощо. На недержавному рівні здійснюються наступні заходи реагування на загрози: — взаємодія з органами державної влади, правоохоронними

органами, їх консультивання, участь у обговоренні та внесенні пропозицій по вдосконаленню законодавства у сфері релігії;- обмін інформацією з міжнародними незалежними інформаційними центрами, які ведуть спостереження за діяльністю релігійних неокультів; – підтримка діяльності організацій жертв і родин жертв деструктивних культів, їх координація; – збір та надання матеріалів для науково-практичних конференцій з вивчення діяльності релігійних культів, безпосередня участь у них; – проведення семінарів-практикумів; видання відповідної літератури, покликаної на інформування суспільства щодо загроз від протиправної діяльності, а також про порушення прав і свобод громадян або чинного законодавства в релігійній сфері; – консультативна допомога особам, родичі яких потрапили до «проблемних» релігійних рухів тощо.

Крім цього, Європарламент рекомендував країнам Європейського Союзу створити спеціальні парламентські комісії для дослідження діяльності проблемних релігійних культів, які вже діють у Австрії, Бельгії, Німеччині, Франції. Їх основні завдання: захищати права і свободи громадян Європейського Союзу від негативних релігійних проявів шляхом надання доступу населенню до інформації про різні релігії, сприяння вільному вибору релігії й утвердженню поваги до інших, а в разі порушення закону вжиття адекватних заходів. Вступаючи до певного культу, люди повинні знати, що зможуть вийти з них. Ті, хто працює в релігійних культурах, мають бути зареєстровані в органах соціального забезпечення з поширенням на них соціальних гарантій. Крім цього Парламентська асамблея ради Європи прийняла Рекомендацію № 1412 (1999) «Протиправні дії сект», в котрій висловлюється занепокоєння стосовно груп, що вважаються сектами, незалежно від того, називаються вони релігійними, езотеричними чи спіритуальними. У цьому документі Європарламентом було розроблено цілу систему критеріїв легітимності релігійної активності та рекомендовано країнам Європейського Союзу створити спеціальні парламентські комісії для дослідження діяльності неокультів [10]. Європарламентом також запропоновано державам-учасницям застосовувати чинне законодавство проти правопорушень в релігійній сфері, забезпечивши достатніми законодавчими, адміністративними, фіскальними, карними заходами для попередження незаконної діяльності релігійних культів, а також обміну інформацією щодо релігійних проблем.

З метою запобігання загроз в релігійній сфері розроблені такі заходи: – створення і підтримка незалежних загальнонаціональних та регіональних інформаційних центрів і центру спостереження за діяльністю неокультів; – внесення до базових освітніх програм країн Європейського Союзу об'єктивної всебічної інформації про світові релігії, права людини, елементи релігієзнавства;- застосовування заходів, згідно чинного законодавства певної країни, щодо неправомірних дій, вчинених від імені

релігійних культур; — гарантування суворого дотримання законодавства про обов'язкове відвідування школи дітьми і втручання відповідних органів у їх порушенні.

Отже, аналіз світового досвіду свідчить про застосування цілого спектру механізмів державного реагування на загрози в релігійній сфері, а саме: створення законодавчих рамкових умов; моніторинг протиправних дій в релігійній сфері; просвітницька діяльність; інформування громадськості про діяльність релігійних культур, в разі необхідності, попередження про їх небезпеку; допомога особам, які зазнали шкоди через діяльність релігійних громад; впровадження протекціоністської політики до традиційних церков як носіїв національної культури; застосовування комплексу попереджувально-профілактичних заходів по недопущенню правопорушень на релігійному ґрунті; міжнародної співпраці щодо нейтралізації зазначених проявів тощо.

Висновки

В рамках вдосконалення державного реагування на загрози національній безпеці України в релігійній сфері запропоновані наступні основні механізми державного реагування на загрози національній безпеці в релігійній сфері: встановлення і систематизація загроз в релігійній сфері; впровадження комплексної системи моніторингу, аналізу і прогнозу фактів ворожнечі, нетерпимості та деструктивних проявів на релігійному ґрунті; оптимізація процесу координації дій та взаємодії органів державної влади і правоохоронної системи на всіх рівнях державного реагування від моніторингу до вжиття заходів нейтралізації загроз; створення інформаційно-аналітичного та організаційно-управлінського центру по протидії загрозам в релігійній сфері; вироблення на законодавчому рівні понятійних визначень сепаратизму, екстремізму і тероризму на релігійному ґрунті та методів протидії цим загрозам; запобігання процесам етноконфесійної регіоналізації і домінування на їх території відповідної церкви; вжиття комплексних заходів державного реагування по протидії виникнення і поширення конфліктів на релігійному ґрунті, у тому числі адміністративної, дисциплінарної, кримінальної та матеріальної відповідальності.

На основі світового досвіду протидії релігійним загрозам визначено, що для України має велике практичне значення досвід Європейського Союзу (включаючи положення рекомендацій і резолюцій) та країн світу, які вже тривалий час ефективно застосовують цілий спектр механізмів державного реагування на загрози в сфері релігії, а саме: створення відповідних законодавчих рамкових умов; моніторинг протиправних дій в релігійній сфері; просвітницька діяльність; інформування громадськості про діяльність релігійних культур, в разі необхідності, попередження про їх небезпеку; допомога особам, які зазнали шкоди через діяльність релігійних

громад; впровадження протекціоністської політики до традиційних церков як носіїв національних цінностей і культури; профілактика протиправних дій на релігійному ґрунті тощо. Також при формуванні державно-церковних відносин в Україні доцільно спрямовувати зусилля на залучення можливостей Європейського Союзу для створення державних і незалежних інформаційних центрів з вивчення релігійних культур, неурядових організацій жертв або родин жертв діяльності релігійних культур тощо.

Проаналізовані основні загрози та небезпеки, що мають місце у релігійній сфері сучасного українського суспільства є важливою підставою для подальшого дослідження релігійної безпеки держави та суспільства, зокрема пошуку механізмів для протидії ним.

Список посилань

1. Проект Закону України «Концепція державно-конфесійних відносин в Україні» від 20 серпня 2008 року [Електронний ресурс].

URL: https://risu.org.ua/ua/index/resources/goverments_doc/doc_projects/40257/.

2. Міжнародна науково-практична конференція «Церква і держава в служінні народу». Журнал «Вісник УПЦ», 2015. № 51. С. 21–24.

3. Шевченко М. М. Філософія праксису державного реагування на загрози національній безпеці. Збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції «Управлінські науки у сучасному світі». Київ, 2015. Т. 1. С. 217–220.

4. Шевченко М. М. Поняття «технологія державного реагування на загрози національній безпеці»: смисловий простір соціально-філософського змісту. Вид-во: НПУ ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2017. № 2 (16). С. 183–194.

5. Абрамов В. І., Андреев С. О., Дацюк А. В. та ін. Глобальна та національна безпека. Підручник / Вид-во: НАДУ. Київ, 2016. С. 685–697.

6. Шевченко М. М. Методи державного реагування на загрози національній безпеці. Енциклопедія державного управління: у 8 томах / наук. — ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова), Ю. П. Сурмін, П. І. Надолішній (співголови) та ін. Київ: НАДУ, 2011. Т. 2. С. 312–313.

7. Маслова Л. А. Механізми державного регулювання в системі забезпечення духовної безпеки суспільства: дис. к. н. держ. упр. Київ: НАДУ, 2016. 248 с.

8. Конституція України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141 // Верховна Рада України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

9. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.04.1991 № 987-XII (із змінами). Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12>.

10. Рекомендація Парламентської асамблеї Ради Європи «Проти правні дії сект» за № 1412 (1999). Людина і світ. 1999. № 9. С. 25–26.

References

1. Project of the Law of Ukraine «Concept of State-Religious Relations in Ukraine» dated August 20, 2008 (2008). Retrieved from: https://risu.org.ua/ua/index/resourses/governments_doc/doc_projects/40257/. [in Ukrainian]

2. International Scientific and Practical Conference «The Church and the State in the Service of the People» (2015). Journal «UOC Bulletin», No. 51, pp. 21–24. [in Ukrainian].

3. Shevchenko, M.M. (2015). Philosophy of praxis of state response to threats to national security. Collection of materials of the 2nd International Scientific and Practical Conference «Management Sciences in the Modern World». Kyiv, Vol. 1, pp. 217–220 [in Ukrainian].

4. Shevchenko, M.M. (2017). The concept of «technology of state response to threats to national security»: the semantic space of the socio-philosophical content. Kyiv, NPU named after M.P. Drahomanova. No. 2 (16), pp. 183–194 [in Ukrainian].

5. V.I. Abramov, S.O. Andreev, A.V. Datsyuk et. al. (2016). Global and national security. Textbook. Kyiv, NADU, pp. 685–697 [in Ukrainian].

6. Shevchenko, M.M. (2011). Methods of state response to threats to national security. Encyclopedia of public administration: in 8 volumes (ed. board: Yu. V. Kovbasiuk (chairman), Yu. P. Surmin, P.I. Nadolishnyi (co-chairman) and others). Kyiv, NADU, Vol. 2, pp. 312–313 [in Ukrainian].

7. Maslova, L.A. (2016). Mechanisms of state regulation in the system of ensuring the spiritual security of society. Kyiv, NADU, 248 p. [in Ukrainian].

8. Constitution of Ukraine (1996). Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), No. 30, Art. 141. Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. [in Ukrainian].

9. Law of Ukraine «On Freedom of Conscience and Religious Organizations» (1991) No. 987-XII (with amendments). Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12> [in Ukrainian].

10. Recommendation of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe «Illegal actions of sects» under No. 1412 (1999). Humanity and the World, No. 9, pp. 25–26 [in Ukrainian].

Dmytro Nelipa

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-5363-3990>

e-mail: d.v.nelipa@gmail.com

Liudmyla Yevdokymova

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-3214-037X>

e-mail: levdokimova81@gmail.com

**IMPROVEMENT OF POLITICAL MECHANISMS
OF STATE RESPONSE TO THE THREAT TO THE
NATIONAL SECURITY OF UKRAINE IN THE
RELIGIOUS SPHERE**

Abstract

Based on the analysis of the state and general problems of the modern religious complex, it was determined that the religious sphere of public life is characterized by destructive processes associated with the escalation of religious conflicts, confessional involvement and the granting of preferences based on religious grounds by the authorities, forceful methods of seizing religious buildings and property, the negative influence of non-traditional religious organizations. These negative processes are a threat to the national values, interests and security of Ukraine in the religious sphere. In these conditions, the question of the development, implementation and application of modern forms, methods and means of state response to threats to the national security of Ukraine with the aim of identifying, preventing and neutralizing these threats, protecting the fundamental national values declared by the Constitution and current legislation of Ukraine, namely its independence, territorial integrity and sovereignty, well-being, peace and security, rule of law, freedom and democracy, human rights.

The article examines the definition of mechanisms, technologies and methods, as well as features of state response in the religious sphere; modern

domestic and global mechanisms for ensuring national security are analyzed; the experience of foreign countries in implementing measures to counter threats to national security in the field of religion was studied; with the aim of improving the state response to threats to the national security of Ukraine in the religious sphere, its main mechanisms are proposed.

Keywords: state, state policy, national security, state authorities, national security policy in the religious sphere, political mechanisms of state response, methods of state response, religion, religious sphere, technologies of state response.

Стаття надійшла до редакції 26.10.22

©Неліпа Д. В.,Євдокимова Л. І., 2022

Каращук Микола Григорович

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-5987-9086>

e-mail: niko_karaschuk@ukr.net

ДЕМОКРАТІЯ, ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І БЕЗПЕКА В УМОВАХ ПОШИРЕННЯ СИТУАЦІЇ РИЗИКУ

Резюме

В умовах військового вторгнення в Україну очікувано відбувається актуалізація дискурсу національної безпеки та місця нашої держави у системі міжнародних відносин. Зазначений тренд бере свій початок з такої глобальної характеристики сучасного світу як поширення ситуації ризику. З нашої точки зору, важливим фактором забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки нашої держави є розвиток демократії та громадянського суспільства. Однією з важливих передумов ефективного забезпечення безпеки України є рівень залучення в цей процес громадянського суспільства. Звідси витікає необхідність теоретичного аналізу дискурсу громадянського суспільства і демократії, реконструкції основних понять й концепцій, що застосовуються у ньому. В іншому випадку, за умови некритичного застосування даного дискурсу, виникає небезпека, що терміни і слова починають затуляти від нашого погляду реальність.

Для розгляду поставленої в статті проблеми використано праці вітчизняних та зарубіжних авторів. Дослідження базується на засадах таких методологічних підходів, як критичний, міждисциплінарний, системного та порівняльного аналізу, а також на загальнонаукових принципах об'єктивності та історизму.

Розвинуте громадянське суспільство передбачає артикуляцію суспільних інтересів, в горизонті яких відбувається здійснення приватних інтересів. Дана ситуація вимагає витіснення «патронажної політики» «політикою реальних справ». В оптиці дослідження механізмів забезпечення демократичної безпеки це означає, що про неї можна вести мову в меж-

ах функціонування публічного простору. Демократична безпека можлива за умови активності громадян.

Ключові слова: демократія, громадянське суспільство, безпека, ризик, недовіра, страх

Вступ

В умовах військового вторгнення в Україну очікувано відбувається актуалізація дискурсу національної безпеки. Зазначений тренд бере свій початок з такої глобальної характеристики сучасного світу як поширення ситуації ризику. Турбулентність кінця ХХ — початку ХХІ ст. спричинила розчинення «твердих тіл» суспільства модерну, що не могло оминати і сферу політики. Акселерація соціально-економічних процесів спричиняє розмивання меж політичного і обумовлює загострення давньої дилеми демократії та безпеки. «Суспільство ризику», про яке писав ще У. Бек, обумовили появу ринку «страхів і небезпек» [1] та пріоритет цінностей безпеки над цінностями свободи. Глобалізоване суспільство не може сховатися за стінами національних кордонів і наслідки подій в одній частині планети відчувають усі інші. Так, наслідки військового нападу на Україну відчувають різні регіони нашої планети і, безперечно, наслідки цієї війни вийдуть за темпоральні межі одного покоління. Отже, безпека держав і різних суспільств опинилася перед викликами невизначеності і плинності сучасного глобалізованого світу. Розмивання політики і криза демократії постають природними і взаємозалежними результатами нездатності різних суб'єктів управління дати адекватну політичну відповідь на сучасні виклики безпеки як національних держав, так і усього планетарного людства.

Методи дослідження

Метою статті є дослідження демократії і громадянського суспільства як ефективних чинників безпеки в умовах поширення ситуації ризику. Методологічна основа дослідження базується на принципах системності, історико-логічного, структурно-функціонального та інституційного підходів. Це сприяло як цілісному сприйняттю об'єкта дослідження так і виокремленню суперечностей взаємодії держави і громадянського суспільства в умовах поширення ситуації ризику. Так, системний метод дозволив проаналізувати громадянське суспільство як складне і багатогранне явище, узагальнити його функціональні виміри. Історико-логічний метод дозволив проаналізувати основні концепції громадянського суспільства, вибудувати ретроспективну логістику демократизації суспільства. Структурно-функціональний метод дозволив виявити визначальні організаційно-структурні елементи громадянського суспільства, об'єктивні та суб'єктивні чинники розвитку інститутів громадянського суспільства. Компаративістика уможливила порівняння різних тенденцій та осно-

вних моделей розвитку громадянського суспільства в умовах поширення ситуації ризику.

Результати дослідження

Наш час можна визначити як період випадковості і ризику. Як стверджує Е. Гіддеенс, саме вони стають постійними супутниками системи, яка прагне до «панування над природою і рефлексивного конституювання історії» [2, р. 109]. Індивідуальне існування сучасної людини набагато безпечніше ніж було у минулому. Проте, суспільства, які більше не визначаються традиційними нормами і правилами, а прагнуть до критичного і рефлексивного самовизначення майбутнє стає предметом постійного осмислення і турботи. Вторгнення у майбутнє постає результатом усвідомлення піддатливості соціального світу і здатності людей формувати фізичне середовище власного існування. «Ризик і спроби оцінки ризику настільки суттєві для колонізації майбутнього, що його дослідження може дати нам дуже багато для розуміння основних параметрів сучасності, а саме: зменшення ризику для життя індивіда, що відповідає великим зонам безпеки у повсякденному житті, колонізованих абстрактними системами; утворення інституційно обмеженого середовища ризику; контроль ризику як визначальний аспект сучасної рефлексивності; ризик виникнення подій із значиними наслідками як результат глобалізації і протидія усіх названих параметрів перепадам внутрішньо нестабільного «клімату ризику»» [2, р. 125]. На початку зародження сучасного суспільства саме у політичній сфері, починаючи з праць Макіавеллі, вміння вгадувати і прораховувати ризики легалізується як буденна практика.

Ризики не тільки передбачаються і прораховуються, вони активно виробляються для потреб як політики так і економіки. Політика вже давно використовує образ небезпечного «ворога», «чужого» для мобілізації «друзів», «своїх». Ризики зовнішніх загроз постійно виробляються з політичною метою незважаючи на їх реальне існування. Солідаризація і об'єднання громадян стає особливо ефективним перед загрозами зовнішніх небезпек. Стан «оточеної фортеці» використовують політичні лідери багатьох країн як в минулому, так і сьогодні.

В економічній сфері виробництво ризиків стає важливим фактором економічного зростання. З цього приводу можна згадати ефекти виробництва пов'язаних з пандемією COVID-19 або охороною зовнішнього середовища ризиків. Саме виробництво ризиків в сучасному світі наглядно демонструє неприродний та безмежний характер людських потреб. Голод можна вгамувати, потреби задовольнити; ризики — це «безмежна діжка потреб», яку неможливо наповнити. ... Місце заданих потреб, якими можна маніпулювати в системі виробництва займає ризик, який самовідтворюється» [1, р. 67–68].

Взаємозв'язок демократії, громадянського суспільства і безпеки досліджується у багатьох працях вітчизняних і закордонних науковців. Наприклад С. Дроботов вважає, що в ситуації невизначеності питання національної безпеки неможливо вирішити поза актуалізацією потенціалу інститутів громадянського суспільства. «Коли внутрішній потенціал державно-управлінського впливу та інститутів державної влади в питаннях забезпечення національної безпеки вичерпується на фоні зростання зовнішніх загроз, нам вбачається, що саме інститути громадянського суспільства повинні перебрати на себе низку функцій в цій сфері. Зокрема мова йде про кооперацію зусиль та реалізацію наглядових й моніторингових функцій в сфері забезпечення національної безпеки. Все це актуалізує дослідження можливостей громадянського суспільства в контексті забезпечення національної безпеки та формування потенціалу певних сегментів в означеній сфері публічно-політичних відносин» [3, с. 14]. Згідно з думкою І. Слюсарчука, національна безпека безпосередньо залежить від рівня залучення громадянського суспільства і розбудови демократичної держави. «Сьогодні інтереси громадянського суспільства розповсюджуються практично на всі сфери діяльності держави, відповідно, громадянське суспільство є ключовим елементом для забезпечення національної безпеки України, що й зумовлює актуальність статті» [4, с. 198].

В Законі України «Про національну безпеку» зазначається, що національна безпека спрямована на захист державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. «Державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист: людини і громадянина — їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства — його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави — її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища — від надзвичайних ситуацій» [5]. Згідно з положеннями Закону, серед фундаментальних національних інтересів України є «демократичний конституційний лад» та «сталій розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави». Забезпечення принципів державної політики у сферах національної безпеки і оборони передбачає забезпечення її «прогресивного демократичного розвитку».

Укріплення демократії, прав людини та верховенства права є імперативами безпеки будь-якої держави. Згідно з доповіддю Генерального секретаря Ради Європи, саме демократичні режими, які мають розвинуту систему «стримання і противаг» є більш відкритими та інклюзивними, «і, як наслідок, більш безпечними» [6, р. 5]. Демократичні практики здатні забезпечити як зовнішню так і внутрішню безпеку. Наприклад, відомо,

що демократичні держави дуже рідко вступають у військові конфлікти одна з одною. Захист від внутрішніх небезпек забезпечується в результаті здійснення ефективного контролю над виконавчою владою. Існування загальної системи громадянських цінностей, яка сприяє поширенню толерантності. А справжня конкуренція ідей та плюралізм думок роблять суспільство більш динамічним і здатним до інновацій, що сприяє ефективній нейтралізації нових загроз. Отже, демократична безпека складається з п'яти основних блоків: ефективна, неупереджена та незалежна судова система; вільні ЗМІ та свобода вираження думок; свобода зборів та активне громадянське суспільство; легітимні демократичні інституції; інклюзивні суспільства [6, р. 6].

Розуміння демократії як запоруки безпеки потребує звернення до аналізу громадянського суспільства. Демократична безпека, на відміну від традиційних принципів «жорсткої безпеки» стримування і військового потенціалу потребує активного залучення громадянського суспільства. Розвинуте, потужне та активне громадянське суспільство ефективно консолідує демократичні сили. З точки зору Н. Латигіної, громадянське суспільство є одним з рівнів відображення демократії. Саме тут найбільш чітко виявляються і одночасно встановлюються та формалізуються відносини між індивідами, що є основою формування правової держави. На цьому, як зазначає дослідниця, рівні демократія переходить від способу співіснування людей у державі до форми правління, що потребує наявності наступних умов: внутрішньої автономності людини; зовнішніх, правових гарантій збереження цієї автономності; структуралізованого суспільства; відповідної системи соціальних відносин, зокрема відносин власності; адекватної політичної системи [7].

Причини пов'язані із проблематичністю становлення громадянського суспільства у посткомуністичних суспільствах Європи розглянуті у праці М. Говарда «Слабкість громадянського суспільства у посткомуністичній Європі» [8]. Серед них можна виділити наступні: по-перше, населення посткомуністичних країн ще добре пам'ятає примусову участь у організаціях, котрі безпосередньо були пов'язані із державною владою та імітували активність, що насправді не мала ніяких позитивних результатів. Звідси витікає упередження щодо будь-яких формальних організацій. Можна погодитись з тим, що і наше суспільство вражене цими «слідами недовіри». По-друге, як наслідок зазначеного, в суспільстві домінує схильність до неформальних соціальних зв'язків. В результаті величезна кількість соціальних проблем люди воліють вирішувати на основі неформальних зв'язків і відношень. По-третє, громадяни посткомуністичних країн в основному незадоволенні політичними, економічними та демократичними реформами, що призводить до утримання ними від участі у публічній сфері. Таким чи-

ном, «сліди недовіри» девальвуюють будь-які можливості участі громадян у вирішенні суспільних питань [8, р. 128].

На думку М. Говарда, прибрати «сліди недовіри» можна тільки якщо посткомуністичні країни зможуть сформувати діючі інститути громадянського суспільства. В свою чергу, на основі цих інститутів можна вибудовувати партисипаторну демократію. Здійснити демократизацію суспільства можливо тільки за допомогою безпосередньої участі громадян у прийнятті управлінських рішень. Успішно засвоїти норми, принципи та цінності партисипаторної демократії можна приймаючи участь в асоціаціях громадянського суспільства. Подібна участь сприяє зміцненню інститутів та функціонуванню демократичного уряду організаціях. Адже організації громадянського суспільства, здійснюючи «тиск знизу», з одного боку контролюють уряд, а з іншого, інформують його щодо важливих суспільних проблем. Завдяки цьому громадянське суспільство утримує владу від прийняття таких законів, котрі будуть суперечити інтересам організованих громадян. Для того, щоб громадянське суспільство було діючим та ефективним необхідно, як вважає М. Говард, піклуватися про розвиток його інститутів, які обумовлюють передумови та зовнішні межі розвитку суспільства. Втім, з точки зору дослідника, «формування інститутів громадянського суспільства є тривалим процесом» [8, р. 33–53].

«Сліди недовіри», про які згадує М. Говард, пов'язані з тим, що у більшості посткомуністичних суспільствах страх так і не став маргінальним явищем. Однак, демократизація суспільства безпосередньо залежить від того, чи стане страх у ньому маргінальним. Як показує Дж. Кін, у деспотичних державах страх є звичайним явищем, на якому тримається влада. Натомість демократія зменшує важливість страху до мінімуму за допомогою розподілення влади, що має ненасильницький характер, громадянського суспільства та публічності. «Традиційні уявлення про демократію і страх передбачають, — писав вчений, — що в демократичних державах страх також починає нечасто використовуватися в якості зброї, якою володіють правлячі прошарки, внаслідок інституалізації обмеження дії політичної влади у формі громадянського суспільства» [9].

Як вважає австралійський дослідник, громадянське суспільство не володіє раз і назавжди встановленою формою. «У найбільш абстрактному значенні громадянське суспільство можна тлумачити як сукупність інститутів, члени яких головним чином беруть участь у складній системі недержавної діяльності — у сфері економічного виробництва і культури, сімейного життя і добровільних асоціацій — і які таким чином зберігають та перетворюють власну ідентичність, втілюючи в життя всі види тиску і контролю щодо інститутів державної влади» [10, р. 48].

Громадянське суспільство повинно стати тією недержавною сферою, на основі якої постає багатоманітність публічних просторів,

що забезпечують свободу і рівність громадян, одночасно стримуючи владу держави. Розширення соціальної рівності та свободи безпосередньо пов'язано із процесом реструктурування і демократизації інститутів державної влади. Передумовами ефективної імплементації зазначених процесів, як вважає Дж. Кін, є наступне: по-перше, необхідно обмежити владу не тільки приватного капіталу та держави, а і будь-яких спроб зовнішньої влади підпорядкувати собі громадянське суспільство, що надає можливість громадянам в процесі їх спільної діяльності у «дружніх» публічних сферах виборювати рівної влади і тим самим максимально реалізовувати свою здатність відігравати активну роль у громадянському суспільстві. По-друге, інститути державної влади повинні стати більш підзвітними громадянському суспільству, що можна забезпечити завдяки нові організації виконання ними функцій захисту, координації та регулювання життя громадян [10, р. 49].

На цьому шляху необхідно уникати крайнощів «анархо-синдикалізму» — спроб громадянського суспільства власними силами досягнути емансипації, та надмірного адміністративно-бюрократичного регулювання. Держава і громадянське суспільство повинні стати одне для одного передумовою демократизації [9]. Тому, застерігає дослідник, не варто тлумачити інститути державної влади як практичне втілення «всезагального блага». Більш продуктивним буде вбачати в цих інститутах інструменти, за допомогою яких впроваджуються в життя закони, проголошується і здійснюється нова політика, утримуються у чітко окреслених правових межах неминучі конфлікти між приватними інтересами та відбувається запобігання принесення громадянського суспільства в жертву новим формам нерівності й тиранії. Для цього громадянські організації повинні мати більше повноважень, щоб мати змогу контролювати своїх «політичних представників». «Громадянське суспільство повинно стати для політичної влади вічним більмом на оці. Коротше кажучи, я стверджую, що без надійно захищеного і незалежного громадянського суспільства з його автономними публічними сферами такі цілі, як свобода і рівність, спільне планування і суспільне прийняття рішень, будуть лише пустими гаслами. Але без виконання державою функцій захисту, перерозподілу і вирішення конфліктів боротьба за перетворення громадянського суспільства призведе до створення гетто, роз'єднання і стагнації або створить власні нові форми нерівності і несвободи» [10, р. 50]. З огляду на це, можна погодитись з тим, що збільшення контролю громадянського суспільства за діяльністю органів державної не означає втрати останніми контролюючих функцій. Незважаючи, та навіть завдяки, збільшенню значення громадянського суспільства в процесі демократизації, діяльність державної влади також має значення. Демократичний процес не може бути приватизований однією із сторін: державою або суспільством. Важливою передумовою розуміння цього є тлумачення демократії як проекту, котрий не має завершення,

а відтак постійно протистоїть «глобалізації страху». «Демократія — це завжди тяжкий процес, котрий постійно розширюється розподілення влади та публічного контролю за її виконанням в межах політики, яка містить інституційно різні — але завжди зв'язані між собою — сфери громадянського суспільства і держави» [10, с. 23].

Громадська сфера забезпечує «простір для демократії», і демократія залежить від відносної автономності громадської сфери. Ця сфера може бути представлена як структура відчуттів і переживань, а не тільки раціональних розрахунків. «Вона визначається досвідом солідарності, відчуттям ідентичності або, нарешті, співпереживанням за кожного індивіда, котрий живе всередині легально визначеної території. Те, що робить солідарність демократичною і громадянською, а не авторитарною і примордиальною, є з одного боку її широтою і автономією від інших сфер — з іншого. Громадська солідарність охоплює широкий простір; вона швидше універсальна, ніж партикулярна, не *volk-gemeinschaft* (народна спільнота), а дещо більш абстрактне і широке — соціетальна спільність, котра виходить за межі конкретної релігії, класу, етносу, раси, регіону, гендеру... Це солідарність, котра засновується на автономії своїх членів, вимагаючи від них усвідомлення індивідуальності кожного іншого» [11, р. 65].

Отже, в умовах поширення ситуації ризику звернення до даної проблематики обумовлене необхідністю розробки такої моделі демократичних суспільств, в межах якої набагато більше уваги приділялось б солідарності та соціальним цінностям, як факторам внутрішньої та зовнішньої безпеки. Дослідження громадянського суспільства в такому ракурсі відкриває можливість наблизитись до взаємовідносин і досвіду реальних людей та відійти від жорсткої детермінованості соціальними структурами. Як сфера універсалізованої соціальної солідарності громадянське суспільство оприявнює інтереси відмінні від інтересів держави. За своєю суттю воно є парадоксальним, адже одночасно вкорінюється у «радикальну індивідуалізацію» та «безкомпромисний колективізм» [12, р. 125]. Для конституювання такого соціального простору де окремі індивіди починають існувати як публіка, необхідно щоб суб'єктивні зобов'язання були делеговані національній групі як цілому. Справа у тому, що громадянське суспільство виникає на основі солідарності, коли окремий громадянин може співвіднести персонально з собою висловлювання «ми народ». Проте, важливо, щоб зазначена парадоксальність не була редукованою шляхом розповсюдження солідарності виключно на колективність, що з неминучістю обертає її на партикуляризм, котрий постає основою репресії, а не свободи. Приналежність до певного колективу утворює сферу громадянського суспільства за умови наявності інституціалізованого захисту індивідів.

Для громадянського суспільства, на відміну від не громадянських сфер, властивим є намагання виправдовувати соціальний порядок

спираючись на критерій «спільного блага». Зазначений критерій громадянського суспільства дозволяє вибудувати сферу «універсалізованої солідарності» та виходити за межі партикулярного інтересу. Цей критерій виступає основою формування громадянської солідарності, котра є необхідною, якщо не достатньою, передумовою виконання соціальних функцій на засадах демократії. Для підтримки демократії громадянському суспільству часто доводиться втручатися в інші негромадянські сфери, вимагаючи певних реформ і реагування та по черзі контролювати їх регулятивними засобами [12, с.128–129]. Отже, громадянське суспільство можна розуміти як таку «субсистему», котра, підживлюється та взаємодіє з іншими, негромадянськими сферами і відчуває вплив властивих їм імперативів, і одночасно, здійснює обмеження їх дії. Воно приймає на себе деякі основоположні зобов'язання, від яких залежить життєдіяльність інших сфер соціального існування.

Феномен громадянського суспільства неможливо адекватно зрозуміти без врахування міри активного залучення громадян в суспільне життя. Там, де громадяни не залучені у суспільні справи, не можна вести мову про громадянське суспільство. Звідси випливає цілком вірне припущення, що специфіка і характер демократичної держави та її безпеки залежить від активності її громадян. Але члени громадянського суспільства не обов'язково повинні бути альтруїстами. Натомість, для забезпечення безпеки в ситуації ризику, вони зобов'язані вписувати власні потреби у контекст суспільних потреб. «Іншими словами, «освічений приватний інтерес» повинен брати гору над інтересом «міопічним» — приватна справа живе лише спільною справою» [14, р. 112], — зазначав з цього приводу Р. Патнем.

Необхідно зазначити, що громадянське суспільство виявляється безпосередньо залежним від поширення ідеї політичної рівності. Члени громадянського суспільства не просто активні, суспільно зорієнтовані та рівні. Не менш важливим для розвитку громадянського суспільства виявляється наявність солідарності, толерантності та довіри між людьми. В такому ракурсі соціальні зв'язки, що ґрунтуються на приватному інтересі, набувають зовсім іншого забарвлення, коли виявляються вписані у соціальну мережу взаємної довіри. В кінцевому рахунку норми та цінності громадянського суспільства, як вважає Р. Патнем, реалізуються за допомогою певних соціальних структур і форм практичної діяльності. Важливу роль відіграє схильність громадян утворювати різноманітні асоціації. Зрозуміло, що в даному процесі величезне значення має створення юридичних і матеріальних передумов об'єднання громадян в асоціації. Громадські асоціації сприяють ефективності і стабільності демократичної влади у двох значеннях: «внутрішньо» впливаючи на окремих людей, і «зовнішньо», впливаючи на політику держави [14, с. 114]. З одного боку, асоціацію породжують

у тих, хто залучений до них, дух співпраці, солідарності і відданості спільній справі [15, р. 200]. В різноманітних асоціаціях формується навик кооперації та громадської відповідальності за спільні ініціативи. З іншого боку, процес артикуляції інтересів завжди відбувається під потужним тиском різноманітних вторинних асоціацій. Всередині цих громадянських об'єднань формується ефективна соціальна співпраця, котра одночасно є необхідною передумовою дійсного самоврядування. Тому розвиток регіонів безпосередньо залежить від міри розвитку в них мережі «місцевих асоціацій».

Отже, розвинуте громадянське суспільство передбачає артикуляцію суспільних інтересів в горизонті яких відбувається здійснення приватних інтересів. Дана ситуація вимагає витіснення «патронажної політики» «політикою реальних справ». В оптиці дослідження механізмів забезпечення демократичної безпеки це означає, що про неї можна вести мову в межах функціонування публічного простору. Демократична безпека можлива за умови активності громадян. Так, наприклад, толерантне ставлення до проявів корупції, низький рівень поінформованості та розуміння цього феномену та особливостей антикорупційної реформи серед громадян у цілому та серед журналістів зокрема призводить до викривлення сприйняття корупції і низького рівня підтримки реформи в суспільстві [16]. Без подолання зазначених проблем навряд чи можна очікувати ефективної імплементації принципів демократичної безпеки в державному управлінні.

Список посилань

1. Beck, U. World at Risk. translated by M. Ritter. Cambridge: Polity Press, 2009. p. 269.
2. Giddens A. Fate, Risk and Security. In: A.Giddens. Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age. Cambridge: Polity Press, 1991, p. 109–143.
3. Дроботов, С. А. Громадянське суспільство і забезпечення національної безпеки української держави. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції, 2019. Спецвипуск, том 3, С. 14–18.
4. Слюсарчук І., Мітенко О. Роль громадянського суспільства в забезпеченні національної безпеки України. Підприємництво, господарство і право. 2021. 2 (300). С. 194–200.
5. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469–VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
6. Thorbjørn, J. State of Democracy, Human Rights and the Rule of Law – A security imperative for Europe. Report by the Secretary General of the Council of Europe, 2016. 104 p.
7. Латигіна Н. А. Джерела сучасної демократії. Політичний менеджмент. 2011. № 3. С. 178–186.

8. Howard M.M. *The weakness of civil society in post-communist Europe*. Cambridge University Press. 2003. 206 p.
9. Keane J. *Fear and Democracy* / 19 January 2011. URL: <https://www.johnkeane.net/fear-and-democracy/>
10. Keane J. *Democracy and civil society*. London; New York: Verso. 1988. xiv, 253 p.
11. Alexander, J. C. *The democratic struggle for power: the 2008 Presidential campaign in the USA*. *Journal of Power*. 2009. 2 (1), P. 65–88.
12. Alexander J. *The Paradoxes of Civil Society*. *International Sociology*. 1997. Vol. 12. 2 (June). P. 115–133. URL: https://ccs.yale.edu/sites/default/files/files/Alexander%20Articles/1997_alexander_paradoxes2.pdf
13. Рекомендація Rec 19 Комітету Міністрів Ради Європи «Про участь громадян у місцевому публічному житті»: ухвалено Комітетом Міністрів на 776-му засіданні заступників міністрів від 6 грудня 2001 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_739#Text
14. Putnam R.D, Leonardi R, Nanetti RY. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton Univ. Press. 1993. 234 p.
15. Lipin, M., Husieva, N. *Common affair of politics and education: democracy, civil society, personality*. *Scientific Journal of Polonia University*, 2021. 44 (1). P. 196–203. URL: <https://doi.org/10.23856/4423>
16. Про схвалення Стратегії комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції: розпорядження Кабінету міністрів України від 23 серпня 2017 р. № 576-р Київ. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/576-2017-%D1%80>.

References

1. Beck, U. (2009). *World at Risk*. translated by M. Ritter. Cambridge: Polity Press, 269.
2. Giddens A. (1991). *Fate, Risk and Security*. In: A.Giddens. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press, 109–143.
3. Drobotov, S.A. (2019). *Hromadianske suspilstvo i zabezpechennia natsionalnoi bezpeky ukrainskoi derzhavy*. *Aktualni problemy vitchyzniano i yurysprudentsii, Spetsvypusk, tom 3*, 14–18. [in Ukrainian].
4. Sliusarchuk, I. & Mitenko, O. (2021). *Rol hromadianskoho suspilstva v zabezpechenni natsionalnoi bezpeky Ukrainy*. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*, 2 (300), 194–200 [in Ukrainian].
5. *Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy*. (2018). *Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 № 2469–VIII* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].

6. Thorbjørn, J. (2016). State of Democracy, Human Rights and the Rule of Law – A security imperative for Europe. Report by the Secretary General of the Council of Europ, 104 p.

7. Latyhina, N.A. (2011). Dzherela suchasnoi demokratii. Politychnyi menedzhment, № 3, 178–186. [in Ukrainian].

8. Howard, M.M. (2003). The weakness of civil society in post-communist Europe. Cambridge University Press, 206 p.

9. Keane, J. (2011). Fear and Democrac. URL: <https://www.johnkeane.net/fear-and-democracy/>

10. Keane J. (1988). Democracy and civil society. London; New York: Verso, 1988. xiv, 253 p.

11. Alexander, J.C. (2009). The democratic struggle for power: the 2008 Presidential campaign in the USA. Journal of Power, 2 (1), 65–88.

12. Alexander J. (1997). The Paradoxes of Civil Society. International Sociology. Vol. 12. 2 (June). P. 115–133. URL: https://ccs.yale.edu/sites/default/files/files/Alexander%20Articles/1997_alexander_paradoxes2.pdf

13. Rekomendatsiia Rec (2001). 19 Komitetu Ministriv Rady Yevropy «Pro uchast hromadian u mistsevomu publichnomu zhytti»: ukhvaleno Komitetom Ministriv na 776-mu zasidanni zastupnykiv ministriv vid 6 hrudnia 2001 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_739#Text. [in Ukrainian].

14. Putnam, R.D, Leonardi, R. & Nanett, RY. (1993). Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. Rinceton. NJ: Princeton Univ. Press, 234 p.

15. Lipin, M., & Husieva, N. (2021). Common affair of politics and education: democracy, civil society, personality. Scientific Journal of Polonia University, 44 (1), 196–203. URL: <https://doi.org/10.23856/4423>

16. Kabinet ministriv Ukrakhny. (2017). Rozporiadzhennia vid 23 serpnia 2017 r. № 576-r Kyiv Pro skhvalennia Stratehii komunikatsii u sferi zapobihannia ta protydii koruptsii. – URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/576-2017-%D1%80>. [in Ukrainian].

Mykola Karaschuk

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-5987-9086>

e-mail: niko_karaschuk@ukr.net

DEMOCRACY, CIVIL SOCIETY AND SECURITY IN THE CONDITIONS OF THE RISK SITUATION EXPANDING

Abstract

In the conditions of a military invasion of Ukraine, the discourse of national security and the place of our state in the system of international relations is expected to be actualized. This trend originates from such a global characteristic of the modern world as the spread of risk situation. From our point of view, the development of democracy and civil society is an important factor in ensuring the internal and external security of our country. One of the important prerequisites for effective security of Ukraine is the level of involvement of civil society into this process. Hence the need for a theoretical analysis of the discourse of civil society and democracy, reconstruction of the main concepts and concepts used in it. Otherwise, if this discourse is used uncritically, there is a danger that terms and words begin to obscure reality from our view.

The works of domestic and foreign authors were used to study the problem posed in the article. The research is based on the principles of such methodological approaches as critical, interdisciplinary, systemic and comparative analysis, as well as on general scientific principles of objectivity and historicism.

A developed civil society provides for the articulation of public interests, within the horizon of which the realization of private interests takes place. This situation requires the replacement of «patronage politics» by «politics of real affairs». From the point of view of the study of mechanisms for ensuring democratic security, this means that it is possible to talk about it within the functioning of the public space. Democratic security is possible if citizens are active.

Keywords: democracy, civil society, security, risk, mistrust, fear.

Стаття надійшла до редакції 19.10.22

© Каращук М.Г., 2022

Ткач Олег Іванович

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0003-3131-1533>

e-mail: tio19@ukr.net

Ткач Анатолій Олегович

Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

(м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0003-3254-8161>

e-mail: tio19@ukr.net

**ТУРИЗМ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ ЯК СКЛАДОВА
SMART POWER В СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ
ПРОЦЕСАХ**

Резюме

У статті туризм розглядається як складова концепту м'якої сили в межах реалізації політичними акторами стратегії smart power. Особливу увагу акцентовано на впливі туризму на сучасні політичні процеси. Окреслено евристичний потенціал туризму як інструменту політики. запропоновано пояснення, що туризм в соціальних мережах визначається як складова smart power в сучасних політичних процесах. Туризм представляє комунікативні практики, які можуть бути успішними в залученні мільярдів людей по всьому світу, а відтак — ідеальна платформа для позиціонування держави, її культури, бренду.

Обґрунтовано, що туризм є складовою пакету інструментів, що використовуються державами, які активно розвиваються, з метою позначити їх м'яку силу в контексті стратегії smart power. Відтак, туризм виступає ідеальним інструментом (формою) реалізації цієї стратегії, адже він характеризується апелюванням до універсальних цінностей та здатністю до «склеювання» розколів в суспільстві.

Визначено, що індустрія туризму вписується в межі концепції публічної дипломатії з того часу, як такі події стають сучасними державоцентричними справами, забезпечують унікальні можливості для держав

перебувати під пильною увагою телевізійних аудиторій всього світу. Туризм є уособленням зображення мети та змісту публічної дипломатії, що включає в себе конструювання, масову комунікацію позитивного використання історії та культури держави, політичних акторів.

Ключові слова: публічна дипломатія, м'яка сила, туризм, soft power, smart power, політичний процес.

Вступ

Важливим науковим сюжетом, пов'язаним з функціональним виміром туризму в сучасному політичному процесі, є розгляд туризму як інструменту smart power («розумної сили»), концепту розробленому відомим американським політологом Джозефом Наєм молодшим (Joseph S. Nye) та Річардом Армітіджем (Richard Armitage). Саме ім'я Джозефа Ная (Joseph S. Nye) асоціювалося з введеним ним ще на початку 90-років ХХ ст. поняттям «soft power» («м'яка сила»).

Навколо теоретико-концептуального та практико-політичного змісту цього поняття досі тривають дискусії в зарубіжній та у вітчизняній політологічній літературі. Дискусії активізувалися з огляду на взаємозв'язок туризму і політики в контексті smart power, і нам варто згадати таких науковців як Й. Грікс, С. Корнеліссен, Д. Лі, Н. Скотт [1], Р. Баджіо [2], С. Купер (С. Р. Соорер), Левермор, С. Л'юкс, В. Манценрайтер, С. Фінлі (С. Finlay), Е. Поттер, М. Блаймел (М. J., Bliemel), І. Маккартні та Мейн, які достатньо активно розробляють цю важливу проблему політичної науки

Значну увагу серед вітчизняної політологічної спільноти привертає поняття, що було сформульовано за участі Дж. Ная smart power» («розумна сила»), яке вперше було запропоновано в доповіді «A Smarter, More Secure America» (2007), прочитаній Дж. Наєм разом з експертом першим заступником держсекретаря США Річардом Армітіджем (Richard Armitage) для Центру стратегічних та міжнародних досліджень США (Center for Strategic and International Studies, CSIS, 2017).

Метою статті є спроба окреслити евристичний потенціал туризму як інструменту, методу політики, що знаходить своє практичне застосування за допомогою саме концепту smart power в сучасних політичних процесах, тобто феномен туризму як складова стратегії smart power, що реалізується політичними акторами в сучасному політичному просторі.

Методологія дослідження

Дж. Ная у вступі до доповіді підкреслив, що характер джерел впливу — а значить, і влади — має тенденцію змінюватися з часу, що зберігається і за умов сучасної світової політики. Концепт «smart power» в інтерпретації політичних теоретиків використовується як синтез двох понять: «жорсткої сили» та «м'якої сили» як можливість досягати певних цілей завдяки залученню акторів, не використовуючи насилля та примус.

«Розумна сила» є синтезом «м'якої» та «жорсткої сили», їх комбінацією. Використання цих сил окремо не призводить до бажаних результатів. За відсутності однієї з «сил» досягнення іншої обнуляються, оскільки не мають довгострокового характеру. Автори визначили, що «розумна сила» передбачає раціональний розподіл ресурсів між цими двома категоріями.

Сутність «розумної влади» в можливості забезпечити взаємодоповнююче функціонування різноманітних джерел «м'якої сили», які діють розрізненно, оскільки не залежать від держави, не підпорядковуються.

В контексті міркувань щодо концептуального смислу «розумної сили» автори визначили, що блокове мислення, характерне для епохи холодної війни, пов'язане з формуванням жорстких коаліцій є застарілим в умовах глобалізації. Ефективною є багатостороння/багаторівнева дипломатія, що передбачає переговори, взаємодію усіх учасників міжнародних відносин. Таким чином, і туризм може розглядатися як позитивне тло для проведення таких переговорів. Навішування ідеологічних ярликів та свідоме конструювання «вісі зла» в контексті «розумної сили» є некоректним, оскільки на практиці лише послаблює «м'яку силу» держави, звужуючи спектр її впливу. Миротворчість та врегулювання міжнародних конфліктів без допомоги «жорсткої сили» є важливою складовою «soft power». Роль в цих процесах відіграє туризм як політичний інструмент.

Політико-прикладна складова досліджень політологів в концептуальному контексті «розумної сили» та відображена в п'яти напрямках, на яких американському уряду необхідно зацентувати політичну увагу та фінансові ресурси — коаліції, партнерство та інституції; глобальний розвиток; публічна дипломатія; економічна інтеграція; технології та інновації (Center for Strategic and International Studies, CSIS, 2017).

В міркуваннях американських політологів є незавершеність. Запропонувавши новий політико-міжнародний концепт, вони пішли шляхом насичення його старим змістом, що витікає з раніше введених понять та політичних реалій, а також тих викликів, з якими зіштовхнувся американський уряд. Вдало сформульовано словосполучення поняття «розумна сила» має додатковий прихований зміст, який здатен виявити новий комплекс джерел та механізмів впливу держави на міжнародній арені, формування бренду в політичному процесі. Це сприяло б уникненню ототожнення понять «smart power» та «soft power». Тобто застосуванню поняття «розумна сила» в контексті якісно нових, перспективних способів впливу в політичних стратегіях держав. Таким напрямом (способом) є туризм, який досліджується через інформаційно-інтелектуальний, інноваційний потенціал держави.

Важливе місце належить огляду мережевої літератури, пов'язаної з туризмом, зокрема, в контексті туристичних мікрофірм. У дослідженнях туризму помітно цінуються мережі. Уявлення про те, що туризм — це

мережева індустрія, на думку Н. Скотта, Р. Баджіо, С. Купера, спонукає дослідників досліджувати широкий спектр питань, пов'язаних з туризмом, з точки зору мережі [1]. Загальноприйняте припущення (Дж. Альбрехт) полягає в тому, що аналіз соціальних мереж покращує здатність ідентифікувати основні структури туристичної системи. Звичайно, дослідження туристичної мережі було переважно кількісним [3].

Такий підхід зазвичай застосовує макроперспективу для того, щоб об'єктивно вивчати та представляти мережеві структури [4]. Іншими словами, дослідження туристичної мережі часто пов'язані з поширеністю зв'язків, а не з їх значенням

Результати дослідження

Туризм в політичних процесах, особливо в контексті *smart power*, розглядають як інструмент «м'якої сили», який входить до складу «розумної сили». В наукових працях туризм визначають як інструмент м'якої сили з формулюванням гіпотези про те, що туризм має здатність впливати на політичні процеси в державі (легітимація державного режиму), так і поза межами — в міжнародній політиці та відносинах. Вплив туризму на політичні процеси визначено в статті, яка опублікована Центром влади CRP (Center for Rising Powers) при Кембріджському університеті Йона Грікса, політолога Бірмінгемського університету, а також Донни Лі, професора кафедри політичних наук та міжнародної політики Кентського університету [5].

Автори намагаються на прикладі туризму показати, що вплив на політичний процес як всередині цих держав, що розвиваються, так і на їх розвиток в світовому політичному просторі. Такий кейс-стаді має політичний характер. Автори констатують, що культурний, спортивний туризм є практикою публічної дипломатії задля демонстрації можливостей існуючої *soft power* та подальшого продовження її нарощування [5].

Але ситуація з попитом на туризм не завжди була такою. Доволі часто владні органи не використовували цю стратегію.

Проте за останні три десятиліття спостерігається тренд політичної зацікавленості в туризмі серед урядів всіх політичних спектрів («ідеологічно забарвлених»), які вбачають можливість дешевими засобами покращити імідж держави, сконструювати її ефективний бренд, підвищити економічну конкурентність, вирішити власні питання в глобальному порядку денному, інтегрувавшись до простору світової політики через активну участь.

Однак, щоб зрозуміти механізми туристичної системи в якості *soft power*, пояснити, яким чином елементи взаємодіють, необхідно провести якісне дослідження, яке надає значення числам, точкам і лініям. Компаративістів з політичної науки теоретично захоплюють мережі.

Ці абстрактні сутності втілюють можливості для дослідження складних соціально-економічних явищ. У контексті підприємництва мережі концептуалізуються як засіб доступу до знань, ресурсів і ринків, що збільшує здатність туристичної фірми впроваджувати інновації CSIS Commission on Smart Power [6, p. 425].

Мережевий підхід стверджує, що підтримка з боку мережі підприємця є життєво важливою для виживання та зростання фірми [7].

Зокрема, для мікрофірм, мережі створюють потенціал для пошуку можливостей і компенсації нестачі ресурсів, відсутніх навичок і відповідної освіти [8; 9].

Відповідно, в літературі з менеджменту спостерігається значне зростання мережевих досліджень. Соціальна мережа — це конструкція, яка намагається охопити складну та динамічну структуру агентів і відносини між ними [10].

Отже, у дослідженні соціальних мереж існує внутрішня напруженість між формалізмом і реляціоналізмом. У той час як перша спрямована на об'єктивне уявлення про структуру мереж, друга стосується значення та досвіду відносин [11].

Реляціоналізм часто проявляється в інтерпретаційній позиції, яка розглядає мережу з точки зору інсайдерів у двоетапному процесі інтерпретації. Відповідно до цього підходу, тут досліджуються его-мережі туристичних підприємців шляхом дослідження суб'єктивного значення, яке вони надають своїм стосункам з іншими суб'єктами. У контексті туристичних мікрофірм значення відносин є синонімом функції та змісту зв'язків. Его-центрований аналіз А. Греве та Дж. Салаффа особливо підходить для вивчення підприємців, оскільки він дозволяє досліднику звертатися до різноманітних мереж суб'єктів, які виходять за межі географічних і соціальних кордонів [12].

Відповідно, у цьому дослідженні, на думку Б. Перрі (B. Perry), було обрано цілеспрямований підхід та використання кількох генераторів назв, щоб виявити значні зміни туристичних мікрофірм та зрозуміти їх функціональні характеристики [13].

Джек стверджує, що глибокого розуміння мережевих зв'язків і способів їх використання можна досягти лише завдяки якісній роботі [10].

Наприклад, аналіз его-мереж туристичних підприємців базується на даних, зібраних у листопаді-грудні 2019 р. шляхом напівструктурованих інтерв'ю з дванадцятьма власниками-менеджерами туристичних фірм у Даларні, Швеція. Перший контакт із половиною досліджуваних фірм відбувся на регіональному з'їзді туристичної галузі 2019 р. Вибірка сніжної кулі використовується для набору додаткових відповідних учасників, поки не буде досягнуто насичення. Було оцінено, що подальші інтерв'ю додадуть мало цінності аналізу. Навмисно відібрані фірми відповідають визначенню

мікрофірми Європейської Комісії (2014 р.) (менше десяти працівників і оборот менше двох мільйонів євро). Також їх основний продукт сприймається як типовий для шведського сільського туризму.

Досліджувана територія, Даларна, — це графство в центрі Швеції, яке лежить на північний захід від столиці Стокгольма і межує з Норвегією на заході. Даларна, яка є частиною шведської сільської місцевості, є відносно малонаселеним округом, який має 290 тис. жителів на площі 28 189 км² (Статистика Швеції, 2019). Це визнаний туристичний напрямок, популярний як серед внутрішніх, так і міжнародних туристів (переважно північноєвропейських). Пам'ятками Даларни є місцева культура, природа та спадщина, [1] і вона продається як «більш шведська, ніж АВВА та ІКЕА разом узяті».

На думку К. Санделла та П. Фрідмана типові туристичні заходи в Даларні включають літні та зимові відпочинки на свіжому повітрі (наприклад, піші прогулянки, веслування на каное, риболовля, катання на ковзанах та спостереження за дикою природою). Вони використовують шведське право публічного доступу, яке дозволяє підприємцям здійснювати екскурсії по землі, що належить іншим [14].

Туристичні мікрофірми не є зменшеною версією більшого бізнесу, а радше втілюють альтернативний прояв підприємництва [14]. Їх невеликий розмір дозволяє мікрофірмам надавати автентичні враження, які відповідають очікуванням клієнтів [15]. Туристичні мікрофірми, як правило, розробляють та надають досвід, який базується на місцевій природі та культурі та залучає інших місцевих учасників [16].

Завдяки своїй діяльності туристичні мікрофірми допомагають захищати, підтримувати та передавати сутність місця. Таким чином, туристичні мікрофірми роблять значний внесок в економічне, соціальне та екологічне благополуччя своїх населених пунктів [17].

Їхня роль особливо важлива в сільській місцевості, де туризм часто розглядається як стратегія розвитку, а мікрофірми мають потенціал для розвитку активності [18; 19].

На мікрофірми припадає переважна більшість туристичних підприємств у всьому світі; ці малі економічні суб'єкти є невід'ємною частиною глобальної туристичної системи [19]).

Деякі з найбільш характерних рис туризму, як економічного сектору та соціального явища, демонструють очевидні атрибути, схожі на мережу. Наприклад, туристичні напрямки складаються з різноманітних конкуруючих і закінчуючих підприємств і організацій, потенційний успіх яких залежить від співпраці між фірмами та їхньої колективної конкурентоспроможності [20].

Аналогічно, передача життєво важливих знань відбувається через формальні та неформальні відносини, які пов'язують суб'єктів туризму [20].

Туристична діяльність часто базується на спільних матеріальних і нематеріальних ресурсах, таких як традиції та природа, які стосуються багатьох зацікавлених сторін [21].

Дослідження в галузі політичної науки визначають усвідомлений пробіл у знаннях про те, що відбувається в мережах, пов'язаних з туризмом, на рівні акторів. Зосереджена мікроперспектива цього дослідження дозволяє поглиблено дослідити те, як актори відчують і використовують свої мережеві зв'язки, виявити, чому і як відносини формуються і тривають. Таким чином, зосереджена мікроперспектива покращує здатність інтерпретувати структуру та топологію мереж. Зокрема, дослідження стосуються того, як власники-менеджери туристичних мікрофірм взаємодіють з іншими суб'єктами. Такі знання мають вирішальне значення для розуміння динаміки туристичної мережі та туристичного підприємництва. Мікрофірми є великою та важливою частиною глобальної туристичної системи, яких часто «звинувачують» у перешкоджаннях передачі знань та небажанні до мережі

Сільський туризм, особливо, проявляється у малих підприємствах, які надають туристичні враження, що ґрунтуються на місцевій природі та культурі [19]. Водночас сільські райони створюють проблеми для підприємців, враховуючи їх віддаленість від ринків, робочої сили та інших підприємств

Аналіз базується на даних, зібраних за допомогою напівструктурованих інтерв'ю з власниками-менеджерами туристичних мікрофірм у сільській Швеції. Знання про значні зміни та їх функціональні характеристики отримано з використанням зосередженого підходу, який включає кілька генераторів імен.

Мікрофірма визначається як підприємство з менш ніж десятьма працівниками і чий річний оборот або сума балансу не перевищує двох мільйонів євро (Європейська комісія, 2014). Як правило, мікрофірмами володіють і керують особи, які активно беруть участь у всіх аспектах бізнесу та чий власний капітал знаходиться під загрозою.

Власників-менеджерів туристичних мікрофірм часто описують як підприємців стилю життя, припускаючи, що їхня мотивація керувати туристичним бізнесом походить від особистих причин, а не від зростання. Звичайна критика підприємців стилю життя вказує на їх нераціональне управління бізнесом і недостатнє використання ресурсів. Туристичні мікрофірми, як правило, працюють у межах невеликих економічних прибутків, демонструють низький рівень підприємницької орієнтації та, як пра-

вило, обмежені відсутністю навичок, пов'язаних з бізнесом, і доступу до капіталу.

Існує значна література, яка застосовує ідеї мережі до питань, пов'язаних з туризмом. Систематичні огляди цієї літератури доступні в працях [22; 23].

Ці автори визначили чотири потоки літератури туристичних мереж: політичні мережі; мережі кооптації; ділові мережі та; конфігурація мережі. Примітно, що дослідження політики та кооптації стосуються того, як мережі приносять користь пунктам призначення, тоді як бізнес-мережі та дослідження конфігурації мережі цікавляться тим, як мережі підвищують ефективність компанії. Обидва, звичайно, взаємопов'язані. Тим не менш, для цілей цього дослідження мережі сприймаються як сукупності відносин, які втілюють потенційні вигоди для суб'єктів (фірм). Одиниця аналізу є ще однією точкою диференціації. Дослідження конфігурації мережі стосуються топології мереж (тобто розподілу ступенів) і того, як вона впливає на її здатність досягати бажаних результатів [4; 22].

Варті уваги приклади (серед багатьох) таких досліджень включають всебічний облік структурних властивостей туристичних мереж Західної Австралії; дослідження мереж неформального агротуризму в Греції та важливих зацікавлених сторін у розвитку міських дестинацій.

Дослідження мережі в контексті туристичної мікро фірми входить до широкого потоку досліджень бізнес-мереж. Попередні роботи визначили різні переваги мережі для невеликих туристичних фірм. Вони включають координацію додаткових заходів маркетингові можливості до ресурсів і знань; фінансова підтримка та зниження витрат; практична допомога сприяти навчанню та розвитку навичок; емоційна підтримка [9]. Вони виявили, що саме довіра, взаємність і відчуття єдності дозволили підприємцям у сфері туризму отримати вигоду від їхніх мереж. Вони зазначають, що якість мережевих зв'язків важливіша за їх масштаб.

Підприємці туризму покладаються на контакти знайомих особисті стосунки та неформальні мережі міцних зв'язків забезпечують підприємцям у сфері туризму відчуття безпеки. Повторювані позитивні взаємодії формують довіру до інших учасників мережі [24] часом, у міру того, як вони просуваються через життєвий цикл фірми, соціальні мережі невеликих туристичних фірм розширюються та залучають до них учасників з інших галузей та напрямків. Такі слабкі зв'язки з віддаленими суб'єктами забезпечують доступ до нових ринків і ресурсів, які недоступні через тісну мережу фірми. Поряд із потенційними перевагами, участь у мережі має певні витрати. Обмеження в часі та бюджеті, а також несприятливе становище порівняно з великими підприємствами можуть перешкодити мікрофірмам брати участь у офіційних мережах [22]. Більше того, мережі — це не статич-

ний і не ресурс, а динамічний набір відносин, якими актор володіє та має підтримувати.

У кейсах (випадках) дослідники розглядають soft power як інструмент комунікації ідентичностей держав на одному рівні з іншими, виходячи з припущення про те, що схожість є ключем до привабливання (attraction) інших за допомогою репродукування універсальних норм та цінностей в галузі туризму, вони можуть показати світу, що виступають «стражами» універсальних норм, конструюючи привабливість чесної гри (fair play), що має універсальний характер. Популяризація та артикуляція чесної гри в межах галузі туризму сприяє сприйняттю чесної гри і в політичній сфері.

Метафоричний характер туризму спрацьовує й в сприйнятті політики всередині держави. Однак, хотілося би зауважити, що доволі часто така воля політичних акторів підкреслити солідарність в дотриманні норм в галузі туризму є ажливим питанням їх можливості легітимізувати державний режим за допомогою світової громадської думки за відсутності його легітимації всередині країни. Відтак, в такому випадку галузьтуризму є інструментом політичної легітимації та маніпулятивною технологією. Міжнародний вимір галузі туризму це простір, в якому політика привабливання превалює завдяки soft power.

Таким чином, політичні актори намагаються привабити завдяки своїй діяльності на міжнародній арені інших з метою «формування сприятливого враження та підвищення сприйняття серед зарубіжних аудиторій», двичують свою привабливість для інших і демонструють, що готові поділяти ці цінності, особливості туристичної культури, соціальних та політичних цінностей.

Завдяки мобілізації soft power в контексті стратегії smart power держави, які були непривабливі в світовому політичному просторі через певні історичні події — питання прав людини, питання бідності, корупції — можуть позитивно змінити свій імідж, сформувавши адекватний та ефективний політичний бренд. Саме завдяки галузі туризму всі держави будуть намагатися переконати інших політичних акторів в тому, що притаманні їм негативні стереотипи є помилковими.

Мережева перспектива керує дослідженням соціальних відносин і організації туризму [25]. Сфера використання підтримує застосовність мережевих ідей до туристичних досліджень. Це також вказує на те, що існують суперечливі розуміння того, що є мережею [9].

Моррісон та ін. стверджують, що мережі — це набір формальних відносин співпраці зі спільною метою [3]

Інші обирають менш прихильне визначення мереж як набору акторів, які пов'язані певним набором відносин [26].

Протилежні підходи мають значні методологічні наслідки. З одного боку, формальні мережі складаються з кінцевої кількості акторів. Таким чином, дослідники можуть аналізувати цілі мережі. Однак такий аналіз не може пояснити вирішальну роль неформальних відносин та їх вплив на поведінку малих туристичних фірм. З іншого боку, дослідники, які вивчають відкриті мережі, можуть розглянути динамічну і складну природу соціальних структур. Однак вивчення відкритих мереж змушує дослідників встановлювати штучні межі мережі [21]. Отже, обидва підходи охоплюють лише часткові та спрощені версії реальності. Подальші методологічні проблеми для мережевих досліджень полягають у тому, як врахувати вагу та множинність відносин. Аналіз мережі використовує вагу для присвоєння цінності відносинам. Однак звичайні методи можуть упустити нюанси інтерпретації цих значень [2].

Поняття мультиплексності означає, що зв'язки між акторами охоплюють кілька видів відносин, через які протікають різні ресурси.

Дослідники порівнювали мережі з метафорою, яка надає дослідникам свободу надавати їй значення в контексті [25]. Тут метафора мережі використовується необмеженим чином, щоб розглянути всі відносини туристичних підприємств, а також потенційні можливості та ресурси, які в них закладені. В працях детально викладено методологічний підхід до вивчення его-мереж туристичних мікрофірм.

Для більшості фірм організація з управління призначенням (ДМО) є змінною. Однак, здається, що його охоплення недостатньо для фірм, чії основні ціннісні пропозиції ґрунтуються на спеціалізованій діяльності. Приклади з даних включають рафтинг, катання на собачих упряжках, риболовлю нахлистом та екстремальний похід. Ці підприємці перетворили нішеве хобі на покликання, і вони глибоко увійшли в свої відповідні спільноти за інтересами; де «всі компанії та люди, які так чи інакше займаються цим, знають один одного», що «спрощує пошук інформації та знань». Актори спільноти зазвичай взаємодіють онлайн, але також віч-на-віч на організованих заходах, семінарах та курсах. Відносини з спільнотами за інтересами виявилися всеосяжними, наприклад такими, які задовольняють більшість потреб фірми та куди вони звертаються в пошуках інформації та знань:

Так, у Швеції є форум для всіх, хто цікавиться рибальським туризмом. Це гарне місце для встановлення контактів та отримання нових ідей. Ці висновки дають цікаве уявлення про те, як туристичні підприємці відчують стосунки зі змінами у своїх его-мережах. У розділі обговорення буде детально розглянуто, як ці спостереження сприяють нашому розумінню туристичних мікрофірм і системи сільського туризму.

Сформувався не лише новий порядок в міжнародній політекономії, але й в міжнародній політиці глобальних подій, що є новим трендом

в сучасних глобальних політичних процесах. Британські вчені зазначають, що високе суперництво в галузі туризму, а відтак, поява нових акторів у цьому суперництві, таких як Китай, Індія, Бразилія, ОАЕ є важливими та цікавими кейсами розвитку в міжнародній політиці, що потребують особливої уваги з боку науковців.

Цей поворот аналітично важливий з двох аспектів. По-перше, він висвітлює потребу концептуалізації виникаючих сил, виносячи за дужки матеріалістичний підхід, що донедавна панував в політичній теорії при аналізі Бразилії, Китаю та ПАР та їх ролі в світовому політичному просторі. По-друге, він підкреслює потребу в інтеграції питань (міжнародного) туризму до політичної науки та світової політики/ТМВ, їх якісної рефлексії в межах наукових дисциплін. Політична воля та економічна спроможність держав, що розвиваються, щодо галузі туризму додає й інший важливий вимір їх позиціонування як в світовому політичному просторі, так і у внутрішньому, підкреслюючи різноманіття джерел їх сили, що виходять далеко за межі їх ринкового статусу.

Дослідники відзначають, що стратегічні політичні вигоди від галузі туризму є настільки ж важливими, як і потенційні економічні вигоди. Саме стратегічні політичні вигоди та економічні вигоди виступають тими ключовими мотивами для підтримки державою галузі туризму. Однак, на превеликий жаль, політичні теоретики доволі часто цей фактор ігнорують, не осмислюючи важливості туризму в сучасних політичних процесах. В порівнянні з економістами, які аналізують економічні витрати та вигоди від галузі туризму, а також соціологами, які підкреслюють вплив галузі туризму на формування глобальної культури туризму, політичні теоретики залишаються переважно «мовчазними». Р. Левермор (R. Levermore) в праці «*and International Relations*» [27].

Дослідники наголошують на тому, що міжнародні відносини та політична наука навряд чи мали вплив на вивчення туризму загалом та дослідження використання туризму як політичного інструменту державами задля отримання різноманітних преференцій та дивідендів як у внутрішній політиці, так і зовнішній. Якщо вчені політичної науки лише починають «прокидатися» та досліджувати важливість впливу туризму на політику, особливо в контексті ролі галузі туризму в сучасних політичних процесах, то теоретики міжнародних відносин / світової політики, які фокусують свою увагу на державі та її стратегічному використанні галузі туризму в межах концептів *smart power* та *soft power* перебувають на крок попереду своїх колег.

Джозеф Най мол. у своїй класичній праці «*Soft Power: The Means to Success in World Politics*» (2004) розмежовує «силу примусу» (*coercive power*), що «полягає в жорсткому нав'язуванні своєї волі іншим і досягнення мети» та «силу переконання» (*soft power*), яка пов'язана зі «здатністю заохотити та співпрацювати задля досягнення мети» [28].

За такої концептуалізації ідеаціональний вимір «м'якої сили» виступає ключем, що уможлиблює комунікацію держав за допомогою універсальних цінностей, які вони поділяють. На нашу думку, такі цінності притаманні й глобальній галузі туризму. «М'яка сила» виступає дискурсивним механізмом підвищення легітимності всередині держави та інтеграції держави до світового політичного простору за допомогою політики переконання/приваблювання (attraction), ніж використання інструментів воєнної чи економічної сили. В такому смислового навантаженні soft power формує преференції інших та видає ці преференції за власні. Зазначимо, що така ситуація нагадує третій вимір влади (third dimension of power) С. Л'юкса, а саме — «влада формувати, впливати чи визначати бажання та думки інших, забезпечуючи їх згоду» [29] або ж габермасівське поняття легітимації щодо домінування в межах демократій [30].

Проте інколи стратегії використання туризму можуть не спрацювати та нашкодити політичним акторам, незважаючи на такі позитивні риси використання галузі туризму як ефективного інструменту «м'якої сили» в сучасних політичних процесах. Галузь туризму розглядається як публічна дипломатія в контексті стратегії smart power. В класичному розумінні публічна дипломатія — це дипломатія, спрямована на громадськість інших держав на відміну від традиційної дипломатії, яка націлена на політиків та владні структури.

Висновки

Таким чином, запропоновано пояснення, що туризм в соціальних мережах визначається як складова smart power в сучасних політичних процесах. Туризм предствляє комунікативні практики, які можуть бути успішними в залученні мільярдів людей по всьому світу, а відтак — ідеальна платформа для позиціонування держави, її культури, бренду.

Обґрунтовано, що туризм є складовою пакету інструментів, що використовуються державами, які активно розвиваються, з метою позначити їх м'яку силу в контексті стратегії smart power. Відтак, туризм виступає ідеальним інструментом (формою) реалізації цієї стратегії, адже він характеризується апелюванням до універсальних цінностей та здатністю до «склеювання» розколів в суспільстві.

Доведено, що такий евристичний потенціал туризму особливо приваблює потенційних господарів масштабних подій, а також глобальну спільноту, і виступає ключовим чинником політик приваблювання (politics of attraction), на які активізувався попит серед політичних акторів на початку ХХІ ст. в боротьбі за формування порядку денного розвитку світ-системи.

Визначено, що індустрія туризму вписується в межі концепції публічної дипломатії з того часу, як такі події стають сучасними державоцентричними справами, забезпечують унікальні можливості для держав

перебувати під пильною увагою телевізійних аудиторій всього світу. Туризм є уособленням зображення мети та змісту публічної дипломатії, що включає в себе конструювання, масову комунікацію позитивного використання історії та культури держави, політичних акторів.

References

1. Scott, N., Baggio, R., & Cooper, C. (2008). *Network analysis and tourism: From theory to practice*. Channel View Publications.
2. Baggio, R. (2019). Weighted networks: The issue of dichotomization. *International Journal of Tourism Sciences*, 19 (1), 56–64.
3. Morrison, A., Lynch, P., & Johns, N. (2004). International tourism networks. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 16 (3), 197–202.
4. Baggio, R. (2017). Network science and tourism—the state of the art. *Tourism Review*, 72 (1), 120–131.
5. Grix, J. (2013). Soft Power, Sports Mega-Events and Emerging States: The Lure of the Politics of Attraction / J. Grix and D. Lee // *Global Society*, #27 (4), p. 521–536. Lee Donna. Soft Power, Sports Mega-events and Emerging States: The Lure of the Politics of Attraction.
6. CSIS Commission on Smart Power: a smarter, more secure America [Електронний ресурс] / cochairs, Richard L. Armitage, Joseph S. Nye, Jr. — Режим доступу до джерела: http://csis.org/files/media/csis/pubs/071106_csissmartpowerreport.pdf
7. Brüderl, J., & Preisendörfer, P. (1998). Network support and the success of newly founded business. *Small Business Economics*, 10 (3), 213–225.
8. Chell, E., & Baines, S. (2000). Networking, entrepreneurship and microbusiness behaviour. *Entrepreneurship & Regional Development*, 12 (3), 195–215.
9. Reinl, L., & Kelliher, F. (2010). Cooperative micro-firm strategies: Leveraging resources through learning networks. *The International Journal of Entrepreneurship and Innovation*, 11 (2), 141–150.
10. Jack, S. L. (2010). Approaches to studying networks: Implications and outcomes. *Journal of Business Venturing*, 25 (1), 120–137.
11. Erikson, E. (2013). Formalist and relationalist theory in social network analysis. *Sociological Theory*, 31 (3), 219–242.
12. Greve, A., & Salaff, J. W. (2003). Social networks and entrepreneurship. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 28 (1), 1–22.
13. Perry B. L., Pescosolido, B. A., & Borgatti, S. P. (2018). *Egocentric network analysis: Foundations, methods, and models*. Cambridge University Press.
14. Sandell, K., & Fredman, P. (2010). The right of public access—opportunity or obstacle for nature tourism in Sweden? *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 10 (3), 291–309.
15. Ateljevic, I., & Doorne, S. (2000). 'Staying within the fence': Lifestyle entrepreneurship in tourism.

16. Jóhannesson, G. T., & Lund, K. A. (2018). Creative connections? Tourists, entrepreneurs and destination dynamics.
17. Komppula, R. (2014). The role of individual entrepreneurs in the development of competitiveness for a rural tourism destination – A case study. *Tourism Management*, 40, 361–371.
18. Bosworth, G., & Farrell, H. (2011). Tourism entrepreneurs in Northumberland. *Annals of Tourism Research*, 38 (4), 1474–1494.
19. Cunha, C., Kastenholz, E., & Carneiro, M. J. (2018). Lifestyle entrepreneurs: The case of rural tourism. In L. Carvalho, C. Rego, M. Lucas, M. Sánchez-Hernández, & A. Noronha (Eds.), *Entrepreneurship and structural change in dynamic territories* (pp. 175–188).
20. Aarstad, J., Ness, H., & Haugland, S.A. (2015). Network position and tourism firms' co-branding practice. *Journal of Business Research*, 68 (8), 1667–1677.
21. Christopoulos, D., & Aubke, F. (2015). Data collection for social network analysis in tourism research. In M. McLeod, & R. Vaughan (Eds.), *Knowledge Networks and Tourism* (pp. 126–142).
22. van der Zee, E., & Vanneste, D. (2015). Tourism networks unravelled; a review of the literature on networks in tourism management studies. *Tourism Management Perspectives*, 15, 46–56.
23. Heidari, A., Yazdani, H. R., Saghafi, F., & Jalilvand, M. R. (2018). A systematic mapping study on tourism business networks. *European*
24. Kelliher, F., Reinl, L., Johnson, T. G., & Joppe, M. (2018). The role of trust in building rural tourism micro firm network engagement: A multi-case study. *Tourism Management*, 68, 1–12.
25. Dredge, D. (2006). Policy networks and the local organisation of tourism. *Tourism Management*, 27 (2), 269–280
26. Hoang, H., & Antoncic, B. (2003). Network-based research in entrepreneurship: A critical review. *Journal of Business Venturing*, 18 (2), 165–187.
27. Levermore R. *Sport and International Relations: An Emerging Relationship* / R. Levermore & A. Budd. — London: Routledge, 2004.
28. Nye J. S. *Soft Power. The Means to Success in World Politics* / J.S. Nye (Jnr). — New York: Public Affairs, 2004. — 191 p.
29. Lukes S. *Power and the battle for hearts and minds: On the bluntness of soft power* / S. Lukes // *Power in world politics* [eds. Berenskoetter, F., & Williams, M.J.]. — London: Routledge, 2007. — p. 83–98.
30. Habermas J. *Legitimation problems in the modern state* / J. Habermas // *Communication and the evolution of society* [trans. T. McCarthy]. — Boston Mass.: Beacon Books, 1979. — 239 p.

Oleg Tkach

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0003-3131-1533>

e-mail: tio19@ukr.net

Anatoly Tkach

Open International University

of Human Development «Ukraine» (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0003-3254-8161>

e-mail: tio19@ukr.net

**TOURISM IN SOCIAL NETWORKS AS A COMPONENT
OF SMART POWER IN MODERN POLITICAL
PROCESSES**

Abstract

The article considers tourism as a component of the concept of soft power within the framework of implementation of the smart strategy by political actors power. Special attention is focused on the influence of tourism on modern political processes. The heuristic potential of tourism as a policy tool is outlined. an explanation is offered that tourism in social networks is defined as a component of smart power in modern political processes. Tourism represents communicative practices that can be successful in attracting billions of people around the world, and therefore is an ideal platform for positioning the state, its culture, and brand.

It is substantiated that tourism is a component of a package of tools used by states that are actively developing in order to mark their soft power in the context of the smart strategy power. Therefore, tourism is an ideal form for the implementation of this strategy, because it is characterized by an appeal to universal values and the ability to «glue» divisions in society. It is determined that the tourism industry fits within the concept of public diplomacy since such events become modern state-centric affairs, providing unique opportunities for states to be under the close attention of television audiences around the world. Tourism is the personification of the image of the purpose and content of public

diplomacy, which includes the construction, mass communication of the positive use of the history and culture of the state, political actors.

The article is devoted to the study of tourism as one of the socio-cultural mechanisms of maintaining international prestige, establishing feedback with the foreign community, a tool for improving the effectiveness of public diplomacy, increasing its influence on the international space through its cultural, historical and political values. Tourism is examined as a constituent of the soft power concept within the realization of the smart power strategy by political actors. The special attention is paid to the influence on modern political processes by the events. The heuristic potential of tourism as a political tool is outlined. Competent connection of domestic tourist potential as an important complement to the country's foreign policy will help increase the efficiency of its so-called «soft power». Tourism as a constituent of modern political processes.

Keywords: public diplomacy, tourism potential, tourism, foreign policy, soft power, feedback, foreign policy, soft power, smart power, political.

Стаття надійшла до редакції 03.09.22

© Ткач О.І., Ткач А.О., 2022

Петренко Вікторія Василівна*Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)**<https://orcid.org/0000-0001-5348-1803>**e-mail: vvv-556@ukr.net***ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВЛАДИ В СУЧАСНІЙ КИТАЙСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ***Резюме*

У статті висвітлюються особливості організації та функціонування влади в сучасній Китайській народній республіці. Розглядаються формування і діяльність центральних та місцевих органів влади, особливості виборчої системи та роль Комуністичної партії в управлінні КНР.

З'ясовано, що всі органи влади на місцях (збори народних представників та виконавчі органи) входять в єдину вертикаль влади під керівництвом Всекитайських зборів народних представників (парламент) та Державної ради (уряд). В свою чергу як центральні так і місцеві органи влади знаходяться під наглядом комітетів Комуністичної партії Китаю різних рівнів. При цьому контроль партії є найжорсткішим у центральних органах влади, вищих ланках місцевої влади та значно слабшим на периферії у нижчих ланках місцевої влади.

Виявлено, що посади глави держави, генерального секретаря КПК та голови Центральної військової комісії знаходяться в руках однієї особи (наразі Сі Цзіньпіна), яка фактично має владу над країною. У той же час існує домовленість про те, що на місцевому рівні партійні та державні посади мають бути розділені. Загалом система управління суспільством в КНР побудована таким чином, що партія працює паралельно з державою та вплетена в усі рівні державної влади.

Встановлено, що вибори в КНР відбуваються лише на місцевому рівні, а не на національному та їх змагальність обмежена монополією КПК на владу та втручанням уряду у вибори. В Китаї немає вільно обраних національних лідерів.

Ключові слова: політичний режим, Китайська народна республіка, Комуністична партія Китаю, збори народних представників, органи влади, партійні комітети.

Вступ

Китайська народна республіка є провідною країною світу, яка суттєво впливає на розстановку сил на міжнародній арені та процеси, які відбуваються в сучасній міжнародній політиці. З огляду на це, важливо розібратися в особливостях політичного режиму Китаю, зокрема в тонкощах організації та функціонування управління в цій країні. Хоча зробити це не просто, оскільки Китай є закритою в цьому відношенні державою й інформація про процеси, які відбуваються в керівництві країною на різних щаблях влади є достатньо обмеженою.

Методи дослідження

Метою статті є аналіз політичного режиму сучасної КНР, зокрема особливостей організації та функціонування влади в даній країні. В процесі дослідження був використаний комплекс методів, що дало можливість різнобічно проаналізувати досліджуваний предмет, зокрема такі методи як структурно-функціональний, системний, метод експертної оцінки. Завдяки структурно-функціональному методу було розглянуто формування та функціонування різних управлінських структур в системі державної влади Китаю. Системний підхід дав можливість проаналізувати в комплексі діяльність центральних та місцевих органів влади, їх взаємодію в єдиній централізованій системі державного управління, роль виборчої системи в їх формуванні та вплив Комуністичної партії на їхню діяльність. Метод експертної оцінки був використаний при написанні висновків, які базуються на критичному осмисленні використаних матеріалів.

Результати дослідження

Згідно з конституцією КНР — це соціалістична держава демократичної диктатури народу, тобто державним ладом КНР вважається соціалістичний устрій. Комуністична партія Китаю називає китайську систему соціалістичною консультативною демократією — це форма соціалістичної демократії, яка гарантує широку та ефективну участь у політиці через консультації, що проводяться політичними партіями, народними конгресами, урядовими департаментами, комітетами Народної політичної консультативної ради Китаю, громадами та громадськими організаціями [1]. Як же насправді виглядає «демократія по-китайськи»?

Для початку потрібно розглянути функціонування центральних органів влади в сучасному Китаї. Основними вищими органами державної влади в даній країні є Всекитайські збори народних представників (ВЗНП), Державна рада та Президент.

Згідно з конституцією КНР 1982 року Всекитайські збори народних представників є найвищим органом державної влади в КНР. ВЗНП є найчисленнішим у світі однопалатним парламентом (нараховує близько

3 тис. членів). Формуються ВЗНП терміном на 5 років із представників, які обираються від провінцій, автономних районів, міст центрального підпорядкування, Народно-визвольної армії Китаю (НВАК) та делегатів спеціальних адміністративних районів Сянган і Аоминь та острова Тайвань (які постійно мешкають на материку) [2, с. 59]. Збираються ВЗНП лише один раз на рік протягом 2–3 тижнів, щоб розглянути та затвердити основні напрямки політики, закони, бюджет і основні кадрові зміни. Тому, крім ВЗНП функціонує ще один вищий законодавчий орган — Постійний комітет ВЗНП, який є постійно діючим органом ВЗНП і обирається парламентом на конкурсній основі та формально підзвітний йому. Складається він з голови, який в державній ієрархії посідає друге місце після голови КНР (з 2018 р. цю посаду займає Лі Чжаньшу) та трохи більше 130 осіб, серед яких обов'язково має бути відповідне число представників етнічних меншин, а також жінок [2, с. 59]. Саме Постійним комітетом ВЗНП приймається більшість національного законодавства в Китаї. Більшість ініціатив для розгляду подається до нього Державною радою після попереднього схвалення Постійним комітетом Політбюро Комуністичної партії.

В КНР існує посада глави держави (президента), який посідає перше місце в державній ієрархії КНР) та заступника голови (віце-президента, що обираються ВЗНП на 5 років з дієздатних осіб, які досягли 45 років [2, с. 60].

Згідно з конституцією 1982 р. президент і віце президент можуть обиратися не більше ніж на два терміни поспіль. Однак у 2018 році ВЗНП, контрольовані Комуністичною партією, прийняли низку конституційних поправок, зокрема і щодо скасування обмежень повноважень президента та віце-президента. Діючий з 2013 року президент Сі Цзіньпін повторно був призначений вже на третю каденцію., і тепер вже без обмеження термінів. Він пояснив це рішення необхідністю поєднати ще дві важливі посади, які він обіймає — генерального секретаря Комуністичної партії Китаю та голови Центральної військової комісії, термін яких є не обмежений. Вважається, що Сі Цзіньпін скасував принципи «колективного управління» та «зміни поколінь керівників» раз на десять років, які були заповідані колишнім керівником Китаю Ден Сяопіном [3].

Вищим виконавчим органом в КНР є Державна рада — уряд, до складу якого входять прем'єр-міністр, що посідає третє місце в державній ієрархії КНР (з 2013 р. цю посаду займає Лі Кецянь), чотири віце-прем'єри, п'ять державних радників (протокольно рівні віце-прем'єрам, але з вужчими портфелями), глави міністерств і комісій, головний ревізор та начальник секретаріату. Склад Державної ради затверджують ВЗНП терміном на 5 років (кандидатуру прем'єр-міністра на затвердження подає глава держави) і вона несе відповідальність перед ВЗНП, а у період між сесіями зборів — перед їх Постійним комітетом [2, с. 60–61].

Серед інших вищих органів державної влади в КНР можна згадати Народну політичну консультативну раду, Верховний народний суд, Верховну народну прокуратуру, Центральну військову раду.

Місцева влада в Китаї входить в єдину ієрархічну систему державної влади. Загалом, Китай поділяється на такі адміністративно-територіальні одиниці як провінції (22), автономні райони (5), міста центрального підпорядкування (4) та особливі адміністративні райони Сянган (Гонконг) і Аоминь (Макао), де зберігається колишня система влади. Провінції поділяються на округи та автономні округи, округи — на повіти та автономні повіти, а повіти — на волості та національні волості [4].

Місцевими органами державної влади в Китаї є збори народних представників відповідних адміністративно-територіальних одиниць, постійні комітети цих зборів та місцеві народні уряди. Збори народних представників нижчих одиниць (селищ, волостей, повітів та ін.) обираються безпосередньо громадянами, а вищих одиниць (провінцій, автономних районів, міст центрального підпорядкування) — зборами народних представників нижчестоящих одиниць. Термін повноважень зборів народних представників селищ, волостей становить три роки, а повітів, невеликих міст, міських районів великих міст, провінцій — п'ять років. Депутати цих місцевих зборів виконують депутатські обов'язки на громадських засадах. Всі збори народних представників знаходяться в ієрархічному підпорядкуванні (нижчестоящі підкоряються вищестоящим) та мають забезпечувати виконання на своїй території Конституції, законів, політичних установок центральної влади та указів вищестоящих місцевих органів державної влади.

Сесії місцевих зборів народних представників проводяться рідко (за законом не рідше одного разу на рік). Між сесіями багато їхніх повноважень виконують обрані ними та підлеглі їм постійні комітети (вони створюються у всіх адміністративно-територіальних одиницях, крім самих низових (волості, селища).

Виконавчими органами місцевих зборів народних представників є місцеві народні уряди. Вони обираються зборами народних представників, однак мають подвійне підпорядкування: з одного боку — зборам народних представників, які їх обрали та їх постійному комітетові, з іншого — вищестоящому місцевому народному уряду. Всі місцеві народні уряди входять в єдину вертикаль влади під керівництвом Державної ради.

Конституцією КНР передбачено також створення низових масових організацій самоврядування — комітетів міського населення та сільського населення. Вони охоплюють 100–200 сімей, обираються жителями села чи міського кварталу шляхом прямих виборів строком на три роки, працюють на громадських засадах та вирішують місцеві справи на своїй території [4].

Варто згадати про особливості виборчої системи Китаю. В КНР активним і пасивним виборчим правом володіють всі громадяни, що досягли 18 років за винятком осіб, які позбавлені політичних прав згідно з законом. В Китаї має місце поєднання багатоступеневих і прямих виборів. Так, нижчі шість місцевих ланок Зборів народних представників (селищ, національних волостей, волостей, міських районів, міст без районного поділу та повітів) обираються терміном на три роки за допомогою прямих виборів, в яких приймають участь всі громадяни, що володіють виборчим правом. Депутати ж вищих місцевих ланок Зборів народних представників (провінцій, міст центрального підпорядкування, міст із районним поділом) обираються терміном на п'ять років Зборами народних представників на ступінь нижче [2, с. 58].

В свою чергу, Збори народних представників вищих місцевих ланок обирають членів Всекитайських зборів народних представників [5]. Таким чином, переважна частина населення допущена до обрання лише нижчестоящих представницьких органів влади та немає можливості приймати участь у виборах на загальнонаціональному рівні.

Окремо потрібно сказати про роль Комуністичної партії (КПК) в системі управління Китаєм. КПК є другою за чисельністю політичною партією у світі (після індійської партії Бхаратія Джаната) і станом на 2022 рік налічує 96,71 мільйона членів [6]. Загалом, в Китаї існує 9 легальних партій, однак, як відомо, з 1949 року саме КПК є правлячою партією-гегемоном. Вона здійснює керівництво державою на різних рівнях та в різних сферах і фактично розділити державу та партію в країні неможливо.

Хоча формально найвищим органом державної влади в КНР є Всекитайські збори народних представників, однак фактично вони переважно лише формально затверджують рішення, попередньо ухвалені КПК. Уряд Китаю (Державна рада) теж повністю перебуває під контролем КПК.

Показовою є ситуація з керівництвом збройними силами. Комуністична партія має одноосібний контроль і над Народно-визвольною армією Китаю (НВАК). Загальне керівництво Збройними силами КНР здійснює Центральна військова рада, яка обирається ВЗНП та їх Постійним комітетом, Однак, формально їх дві: одна державна, а інша партійна, але за особовим складом Центральні військові ради ідентичні. Фактично імена членів державної ЦВР на затвердження ВЗНП та їх Постійному комітету подає партійна ЦВР. Тобто, організаційно, ці дві ЦВР підпорядковані двом різним системам — партійній та державній, однак на практиці збройні сили знаходяться під абсолютним керівництвом Комуністичної партії і є також збройними силами держави. Партійне ядро мають й інші органи центральної влади (наприклад, Верховний суд і т. п.).

Захопивши політичну владу, КПК поширила подвійну партійно-державну командну систему на всі державні установи, громадські організації

та економічні суб'єкти. Партиїні комітети пронизують кожен державний адміністративний орган та масові організації на всіх рівнях. Вони існують як у державних, так і у приватних кампаніях.

Присутні партиїні комітети і на місцевому рівні: в провінціях, містах, повітах і т. д. Вони відіграють ключову роль у керуванні місцевою політикою, розподіляючи важливі завдання та долучаючись до відбору кандидатів для виборів як до місцевих зборів, так і до зборів вищих рівнів.

На кожному рівні є дві важливі посадові особи — партиїний секретар (призначається керівництвом), що здійснює функції розробника політики та голова місцевого народного уряду (теоретично, обирається народом), який займається виконанням політики та здійснює більшість церемоніальних обов'язків. Партиїний секретар на кожному рівні має пріоритет над головою місцевого уряду, а постійні комітети КПК є основним джерелом влади у адміністративно-територіальних одиницях [7].

У 1980-х роках в Китаї була зроблена спроба розділити партиїні та державні функції таким чином, щоб партія вирішувала загальну політику, а держава її здійснювала. Ця спроба була залишена в 1990-х роках і на сьогодні лідери партії є одночасно і політичним керівництвом держави, створюючи єдиний централізований осередок влади. З 1993 року посади глави держави (президента), генерального секретаря КПК та голови Центральної військової комісії знаходяться в руках однієї особи (наразі Сі Цзіньпіна) надаючи їй де-юре і де-факто владу над країною. У той же час існує домовленість про те, що партиїні та державні посади мають бути розділені на інших рівнях, окрім центрального уряду, тобто місцевий секретар партії не може очолювати і місцеву виконавчу владу.

Деякими особливими випадками є спеціальні адміністративні райони Сянган (Гонконг) і Аоминь (Макао), де Комуністична партія взагалі не функціонує як частина державної управлінської системи, а також автономні регіони, де голова виконавчої влади зазвичай є представником місцевої етнічної групи, в той час як секретар партії є немісцевим (зазвичай китаєць хань).

Отже, КПК побудувала таку систему управління, яка дозволяє їй контролювати всю вертикаль державної влади. Які ж процеси відбуваються в самій Комуністичній партії, зокрема в її керівництві? Комуністичній верхівці КНР притаманна клановість. В середині Компартії існують різні мінливі угруповання, між якими постійно точиться конкуренція, яка загострюється при прийнятті важливих для країни рішень. Зазвичай, ці угруповання формуються за професійною ознакою (групи «генералів» чи «нафтовиків»), однак на сьогодні вважається, що наймогутнішими угрупованнями партиїних функціонерів є «шанхайці», «комсомольці» та клан Сі Цзіньпіна — «нова чжецзянська армія» [3]. «Шанхайці» були домінуючими в Китаї у 1990-ті роки, коли генсеком був їхній лідер — Цзян Цземін.

Оснoву його клану становили ті, з ким він працював у міському партійному комітеті та мерії Шанхаю. Це угруповання підтримувало економічну лібералізацію, однак було проти політичної.

Угруповання «комсомольців» виросло з Комуністичного союзу молоді Китаю.. Як правило, до нього входять вихідці з простого народу, які прагнуть спрямувати власну політику на досягнення соціальної рівності та економічного зростання. Представники клану налагодили тісні бізнес-відносини з підприємцями, зокрема власниками інтернет-гігантів. Домінувало це угруповання при колишньому генсекові Ху Цзінтао. Нинішнім його лідером вважається Лі Кецянь — голова уряду КНР.

Сьогодні домінуючою всередині комуністичної еліти КНР є група нинішнього генсека, до якої входить багато підлеглих Сі Цзіньпіна, з якими він працював у провінції Чжецзян та які тепер займають вагомі державні пости. Також Сі Цзіньпіна підтримує військова еліта. Клан Сі впливає на вагому частку економіки Китаю, зокрема одним з основних об'єктів його бізнес-інтересів є енергетичний сектор. Часто члени клану Сі потрапляють в корупційні скандали. Наразі Сі Цзіньпін максимально зосередив у своїх руках владу в КНР, оскільки він вважає, що концентрація влади та всебічний контроль зможуть допомогти в епоху глобальних потрясінь зберегти стабільність та забезпечити керуваність ситуацією [3].

Висновки

Отже, комуністична партія Китаю (КПК) продовжує домінувати на китайському політичному ландшафті. Система управління суспільством побудована таким чином, що партія працює паралельно з державою та вплетена в усі рівні державної влади. Хоча з часів запровадження в країні ринкової економіки з'явилися інститути (переважно економічні), в яких партія має обмежену владу, однак у всіх державних установах КНР партійні комітети на всіх рівнях зберігають потужну і ключову роль в управлінні. Контроль партії є найжорсткішим у центральних органах влади і в міських умовах та значно слабшим у сільській місцевості, де проживає більшість населення.

Одна з найважливіших функцій КПК полягає у відборі та просуванні персоналу для органів влади. Вибори відбуваються лише на місцевому рівні, а не на національному. Змагальний характер виборів суттєво обмежений монополією КПК на владу, цензурою та втручанням уряду у вибори. В країні немає вільно обраних національних лідерів і лише членство в Комуністичній партії є запорукою в просуванні по службі та включенні до ключових органів управління. Також КПК слідкує, щоб партійні та державні вказівки дотримувалися та не створювалися автономні організацій, які могли б кинути виклик правлінню партії. Таким чином, з огляду на осо-

бливостей організації та функціонування влади політичний режим КНР можна визначити як партійний авторитаризм.

Список посилань

1. Consultative democracy should be highlighted URL: https://www-chinadaily-com-cn.translate.goog/china/2012-12/08/content_15998640.htm?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=scm (Accessed: 20.10.2022)
2. Головченко В.І. Китай: країнознавчий портрет Київ: Знання, 2010. 71 с.
3. Шевченко Петро Хто насправді править Китаєм. Усе про комуністичну еліту КНР URL: https://lb.ua/world/2021/12/17/501052_hto_naspravdi_pravit_kitaiem_use_pro.html (Дата доступу: 20.10.2022)
4. Государственная и муниципальная служба: учебник /под ред. Ю. Н. Туганова. Москва: Юрайт, 2016. 294 с.
5. Wei Changhao. Explainer: How Seats in China's National People's Congress Are Allocated. URL: https://npcobserver-com.translate.goog/2022/03/29/explainer-how-seats-in-chinas-national-peoples-congress-are-allocated/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (Дата доступу: 20.10.2022)
6. Chinese Communist Party URL: https://en-m-wikipedia-org.translate.goog/wiki/Chinese_Communist_Party?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (Дата доступу: 20.10.2022)
7. China's Communist Party worries about its grassroots weakness. https://www-economist-com.translate.goog/china/2020/06/11/chinas-communist-party-worries-about-its-grassroots-weakness?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (Дата доступу: 20.10.2022)

Referenses

1. Consultative democracy should be highlighted URL: https://www-chinadaily-com-cn.translate.goog/china/201212/08/content_15998640.htm?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (Accessed: 20.10.2022)
2. Golovchenko, V.I. (2010). China: a portrait of the country studies. Kyiv, Knowledge. 71 p. (in Ukrainian).
3. Shevchenko, Petro Who really rules China? All about the communist elite of the People's Republic of China. URL: https://lb.ua/world/2021/12/17/501052_hto_naspravdi_pravit_kitaiem_use_pro.html (Accessed: 20.11.2021) (in Ukrainian).
- 4.. State and municipal service: textbook (2016). Ed. Y. N. Tuganov. Moscow, Yurayt. 294 p. (in Russian).
5. Wei, Changhao (2022). Explainer: How Seats in China's National People's Congress Are Allocated URL: https://npcobserver-com.translate.goog/2022/03/29/explainer-how-seats-in-chinas-national-peoples-congress-are-allocated/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc

goog/2022/03/29/explainer-how-seats-in-chinas-national-peoples-congress-are-allocated/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (Accessed: 20.11.2021)

6. Chinese Communist Party URL: https://en-m-wikipedia-org.translate.google.com/wiki/Chinese_Communist_Party?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (Accessed: 20.11.2021)

7. China's Communist Party worries about its grassroots weakness. https://www-economist-com.translate.google.com/china/2020/06/11/chinas-communist-party-worries-about-its-grassroots-weakness?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (Accessed: 20.10.2022)

Viktoriia Petrenko

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0001-5348-1803>

e-mail: vvv-556@ukr.net

FEATURES OF GOVERNMENT FUNCTIONING IN THE MODERN PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA

Abstract

The article highlights the peculiarities of the organization and functioning of government in the modern People's Republic of China. The formation and activity of central and local authorities, features of the electoral system and the role of the Communist Party in the administration of the PRC are considered.

It was found that all local authorities (people's assemblies and executive bodies) are part of a single vertical of power under the leadership of the National People's Congress (parliament) and the State Council (government). In turn, both central and local authorities are under the supervision of committees of the Communist Party of China at various levels. At the same time, the party's control is the tightest in the central authorities, the highest echelons of local authorities, and much weaker on the periphery in the lower echelons of local authorities.

It was revealed that the positions of head of state, general secretary of the CPC, and chairman of the Central Military Commission are in the hands of one person (currently Xi Jinping), who actually has power over the country. At the same time, there is an agreement that at the local level party and state positions should be separated. In general, the system of managing society in the PRC is built in such a way that the party works in parallel with the state and is woven into all levels of state power.

It has been established that elections in the PRC take place only at the local level, not at the national level, and their competitiveness is limited by the CCP's monopoly on power and government interference in elections. There are no freely elected national leaders in China.

Keywords: political regime, People's Republic of China, Communist Party of China, assembly of people's representatives, authorities, party committees.

Стаття надійшла до редакції 22.10.22

© Петренко В. В., 2022

Крупеня Ірина Миколаївна

Київський міжнародний університет (м. Київ, Україна)

<http://orcid.org/0000-0002-3336-974X>

e-mail: tokiss@gmail.com

ЕВОЛЮЦІЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ МАЛАЙЗІЇ (1957–2022 рр.)

Резюме

У статті проаналізовано еволюцію зовнішньополітичних пріоритетів Малайзії як одного з лідерів країн субрегіону Південно-Східної Азії та ісламського світу. Аналізуються як внутрішні чинники формування зовнішньої політики (політичний і соціально-економічний розвиток країни, історичні та національні особливості, міжетнічні проблеми, боротьба з комуністичним партизанським рухом), так і зовнішні (роль «великих держав», еволюція системи безпеки й інтеграційні процеси в регіоні, прикордонні проблеми із сусідніми країнами, ісламський чинник і глобалізація).

Досліджено зовнішньополітичні ініціативи кожного минулого і нинішнього прем'єр-міністра. Наголошено, що найбільших принципових змін зовнішня політика Малайзії зазнала під час урядування Махатхіра Мохаммада, який двічі обіймав посаду прем'єр-міністра (1981–2003), (2018–2021). Зовнішня політика була ще більш прагматичною та зорієнтована на економічну складову; характеризувалася наполегливими зусиллями щодо захисту інтересів, прав і прагнень країн, які розвиваються (країн «третього світу»); наголошувалося на активнішому розвитку двосторонніх зв'язків з партнерами з АСЕАН і зміцненні відносин з мусульманськими країнами.

Реформи запропоновані прем'єр-міністром Малайзії М. Мохаммадом були націлені на проведення реструктуризації економіки країни з метою досягнення рівномірнішого розподілу національного багатства на всіх рівнях, між різними громадами, щоб пропорції між бідними і багатими малайцями були приблизно такими ж, як і між бідними і багатими немалайцями. М. Мохаммад як державний і політичний діяч намагався пе-

ретворити Малайзію в індустріально розвинену державу до 2020 року і це йому вдалось.

Ключові слова: АСЕАН, «АСЕАН+3», «АСЕАН+6», АТЕС, АТР, АДММ (Зустрічі міністрів оборони АСЕАН), АДММ+ (Зустрічі міністрів оборони країн АСЕАН, Австралії, Індії, КНР, Нової Зеландії, Південної Кореї, Росії, США та Японії), АРФ (Регіональний форум АСЕАН), зовнішня політика, Малайзія.

Вступ

Малайзія за невеликий проміжок часу здійснила потужний економічний ривок і перетворилася з бідної колоніальної країни на процвітаючу державу з високим рівнем життя населення. Прагматична зовнішня політика, політична стабільність, віротерпимість, готовність до модернізації та водночас збереження національної самобутності, регіональний вектор зовнішньої політики — складники успіху сучасної Малайзії. В епоху глобалізації та трансформації міждержавних відносин, економіка Малайзії була скоригована відповідно до нових викликів глобалізованого світу. Малайзія давно перестала бути сировинним придатком колишніх метрополій — упевнено входить у коло другої хвилі нових індустріальних країн (НІК) Азії та Америки, що характеризуються високими темпами економічного зростання, динамічними макроекономічними та внутрішньогалузевими структурними зрушеннями, високим професійним рівнем робочої сили, активною участю в міжнародному поділі праці, широким використанням для розвитку іноземного капіталу. З'явилися цілі регіони, які можна оголосити індустріальними, які стабільно зростають. Малайзію інколи називають «азійським тигром», тому не випадково на державному гербі зображено два тигри, що утримують геральдичний щит.

Методи дослідження.

Метою цієї статті є дослідження зовнішньої політики Малайзії від моменту здобуття незалежності дотепер; простежити її трансформацію та вплив як на внутрішню політику країни так і на економічне благополуччя громадян. Теоретико-методологічною основою дослідження є комплексний міждисциплінарний підхід до аналізу зовнішньої політики Малайзії від моменту здобуття незалежності дотепер, який спирається на засади політичного реалізму, історизму та емпіризму, що дає змогу дослідити трансформацію зовнішньої політики та її вплив на внутрішню політику держави.

Для досягнення мети дослідження також використовуються загальнонаукові методи дослідження: системний, аналітичний, історико-хронологічний, логічний, інституціональний, компаративістський, нормативний, синергетичний. Загальнонаукові методи дали можливість визначити особливості зовнішньої політики в певних історичних

проміжках, які часто асоціювалися із конкретними прізвищами прем'єр міністрів.

Використання спеціальних методів аналізу та синтезу дало можливість дослідити та проаналізувати явища й процеси в Малайзії з 1957 р. по 2022 р. Із цією метою використовувалися такі методи, як аналогія, моделювання, структуризація, контент-аналіз, івент-аналіз. Поєднання цих наукових методів дало можливість усебічно й комплексно дослідити еволюцію зовнішньої політики Малайзії з 1957 р. по 2022 р.

Результати дослідження

Особливість формування зовнішньої політики Малайзії полягала в прив'язці її до безпосередньої залежності від особи кожного минулого і нинішнього прем'єр-міністра. У період британського колоніального панування всі функції зовнішніх зносин Малайзії перебували під жорстким контролем Великої Британії. Безпосередньо незалежна зовнішня політика Малайзії почала формуватися від 31 серпня 1957 року, від моменту здобуття незалежності від Великобританії. В цей період у країні внутрішня ситуація була нестабільною через комуністичний повстанський рух 1948 р., зовнішнє міжнародне середовище було надзвичайно поляризованим через ідеологічне протистояння і водночас непередбачуваним для Малайзії. Батькам-засновникам Малайзії потрібно було робити вибір між комуністичною та капіталістичною ідеологіями □2□.

З перших днів існування перед країною постали проблеми формування власної міжнародної політики, встановлення дипломатичних відносин з іншими державами, створення зовнішньополітичної служби. У перші роки незалежності Малайзія не виявляла будь-якої помітної активності на зовнішньополітичній арені, перебуваючи переважно в річищі зовнішньої політики колишньої Великобританії. Історичний аналіз дозволяє виділити цілу низку причин такого продовження зовнішньополітичної залежності молодій країні, серед них: наслідки 350-літньої колоніальної залежності (послідовно від Португалії, Голландії та Великої Британії); засилля іноземного, переважно британського, капіталу в економіці; присутність потужного британського військового контингенту на території країни та неготовність проводити самостійну оборонну і зовнішню політику; суттєвий ідеологічний вплив колишньої метрополії; значна кількість громадян Великої Британії, які залишилися працювати в державному апараті; відсутність або нестача національних кадрів — фахівців із зовнішньої політики, обмеженість фінансових ресурсів та інших можливостей [3].

У період 1957–1969 рр. першим прем'єр-міністром був Тунки Абдул Рахман Путра аль-Хадж. Зовнішня політика Малайзії була спрямована на «виживання» молодій незалежній країні, урядом відкрито сповідувалась антикомуністична політика та простежувалася тісна співпраця з країнами

заходу. Малайзія була сильним противником апартеїду, ініціювала проекти регіонального співробітництва в межах ASA (1960), MAPHILINDO (1963) та АСЕАН (1967) [4].

На першому етапі незалежності головним пріоритетом зовнішньої політики Малайзії було збереження та розвиток відносин з колишньою метрополією та іншими країнами Британської Співдружності. У жовтні 1957 року уряд країни уклав з Великою Британією Угоду про оборону та взаємодопомогу, згідно з якою остання зберігала на території молодшої країни свої війська та військові бази і навіть мала можливість будувати нові. Право розміщувати в Малайзії свої війська у складі стратегічного резерву Британської Співдружності зберігали також Австралія і Нова Зеландія. Ця Угода з військово-політичного боку тісно пов'язувала молоду країну з Великою Британією і накладала значний відбиток на її зовнішню політику, зокрема, країна мала певні зобов'язання щодо співпраці з SEATO, не будучи номінальним членом цього регіонального військового блоку (South-East Asia Treaty Organization — аналог НАТО в Південно-Східній Азії, створена 1954 року за участі США, Австралії, Великої Британії, Франції, Нової Зеландії, Пакистану, Філіппін і Таїланду з метою колективної протидії можливій зовнішній агресії) [3, с. 51].

У період 1970–1976 рр. прем'єр-міністром було призначено Тун Абдула Разака. Характерною особливістю цього періоду було те, що Малайзія почала ідентифікувати себе як «мусульманська країна», набула членства в Організації Ісламська Конференція (ОІК), стала активним учасником руху неприєднання та заявила про свій нейтралітет і мирне співіснування. Під час цього періоду Малайзія почала дистанціюватися від великих держав, поставила акцент на регіоналізмі та започаткувала контакти і дипломатичні відносини з комуністичними країнами, диверсифікувала залученість інвестицій [5].

У цей період одним із наріжних каменів зовнішньої політики Малайзії стала ідея створення нейтральної зони в регіоні Південно-Східної Азії. У листопаді 1971 року міністрами закордонних справ країн АСЕАН було підписано Куалалумпурську декларацію, відомою під назвою The Zone of Peace, Freedom and Neutrality (ZOPFAN), що закликала до створення в регіоні зони миру, свободи та нейтралітету. Основний сигнал документу для міжнародної спільноти — це не приєднання субрегіону до великих позарегіональних держав та не ворогувати із ними; інформування державами-учасницями АСЕАН США, СРСР, КНР про своє рішення і одночасно отримання від них гарантій, що вони не конкуруватимуть між собою у субрегіоні ПСА; наголос на національному розвитку власних держав задля соціальної стабільності субрегіону ПСА [20].

Під час проведення політики нейтралітету в Південно-Східній Азії повинні були закріпитися кордони, які сформувалися між державами

регіону, що мало велике значення для самої Малайзії з огляду на наявність територіальних претензій Філіппін на східно-малайзійський штат Сабах і територіальні проблеми з іншими сусідніми країнами. Таким способом країни АСЕАН мали б урегулювати існуючі між собою конфлікти та розбіжності в ім'я збереження миру та стабільності в регіоні, що сприяло б зміцненню внутрішньої стабільності в самих державах регіону.

Від початку 70-х років у Малайзії відбувалося певне переосмислення поглядів на відносини з Китайською Народною Республікою, що було викликано як загальними змінами геополітичної ситуації в Азії, так і наданням допомоги Китаєм у подоланні наслідків руйнівної повені в Малайзії (наприкінці 1970-х — на початку 1971 року).

1971 року під час сесії ГА ООН Малайзія, яка раніше дотримувалася концепції «двох Китаїв», проголосувала за Резолюцію, що передбачала відновлення прав КНР у цій найвпливовішій міжнародній організації. А в травні 1974 року під час офіційного візиту до Пекіна прем'єр-міністра Малайзії Абдул Разака між двома країнами було встановлено дипломатичні відносини [3, с. 36].

У роки діяльності третього прем'єр-міністра Малайзії Хусейна Онна (1976–1981) розпочався період консолідації, у якій наріжним каменем зовнішньої політики була співпраця в межах АСЕАН. Така консолідація посилилася після падіння Сайгонського режиму Південного В'єтнаму та об'єднання цієї країни 1975 року, що привело до фактичного завершення американської військової присутності в Південно-Східній Азії. 1976 року на індонезійському острові Балі відбувся Перший саміт АСЕАН, на якому було підписано багатосторонній Договір про дружбу та співробітництво в Південно-Східній Азії (ТАС). У цей період у малайзійській зовнішній політиці тривала тенденція дедалі більшого наголосу на незалежності, неприєднанні та рівновіддаленості від впливу великих держав. Концепція необхідності забезпечення принципу регіонального нейтралітету розглядалася як одна з найважливіших у зовнішній політиці країни [5].

Основні положення змісту Договору про дружбу та співробітництво в Південно-Східній Азії співпадають із цілями та принципами Статуту ООН: повага до суверенітету; невтручання у внутрішні справи держав; відмова від погрози силою і застосування сили; мирне врегулювання конфліктів у регіоні. Ці принципи лягли в основу так званого «підходу АСЕАН». Даний договір був нормативним документом, щодо регулювання співробітництва між країнами субрегіону ПСА, яке тривалий час обмежувалося дискусійним рівнем [20].

Найбільших принципівих змін зовнішня політика Малайзії зазнала під час правління четвертого прем'єр-міністра країни Махатхіра Мохаммада (1981–2003). Хоча її головні напрями, цілі та принципи залишилися незмінними, вона набувала дедалі більшої прагматичної

та економічної орієнтації, характеризувалася наполегливими зусиллями щодо захисту інтересів, прав і прагнень країн, які розвиваються (країн «третього світу»). Одним з основних зовнішніх пріоритетів Малайзії того часу був активний розвиток співпраці з цими країнами, зокрема у форматі «Південь-Південь». Найбільше наголошувалося на активнішому розвитку двосторонніх зв'язків з партнерами з АСЕАН і зміцненні відносин з мусульманськими країнами.

У цей період зовнішня політика країни характеризувалася численними новими ініціативами, серед яких: — «Антарктика як спільний спадок людства»; — «Політика Східного спрямування» («обличчям до Сходу»); — лідерство серед країн, що розвиваються, щодо проблематики, яка становить загально світовий інтерес (питання захисту навколишнього середовища, демократії та прав людини тощо); — визначення переваг і недоліків впливу процесів глобалізації на країни «третього світу»; — активний і рішучий підхід до розв'язання Палестинської проблеми та Апартеїду; — Політика Ісламської Єдності — головування на 10-му саміті Організації Ісламської Конференції, проведення 1-го ЕХРО ОІК, формування Організації D-8 («Developing Eight» — включає вісім мусульманських країн, що розвиваються: Малайзію, Туреччину, Єгипет, Індонезію, Іран, Пакистан, Бангладеш і Нігерію. Головною метою створення D-8 є поліпшення економічних позицій цих країн у загальносвітовому економічному просторі, встановлення нових взаємовигідних торговельних зв'язків і збільшення товарообігу); — міжнародний мир і безпека — діяльність Малайзії як непостійного члена Ради Безпеки ООН, участь у міжнародній миротворчій діяльності в таких країнах, як Боснія і Герцеговина, Камбоджа, Косово, Намібія, Сомалі та Східний Тимор. Малайзія також активно виступає проти подвійних стандартів і вибірковості в міжнародній політиці, будь-яких превентивних каральних акцій проти держав без відповідних санкцій ООН; — боротьба проти міжнародного тероризму: Малайзія активно виступає за пріоритетний розвиток регіональної міжнародної співпраці з протидії тероризму, проводить з 2002 р. зустрічі міністрів закордонних справ країн ОІК з проблем тероризму, створила в м. Куала-Лумпур Регіональний південно-східно-азійський контртерористичний центр (SEARCCN) з метою навчання та підготовки спеціалістів і розбудови відповідної інфраструктури; — активний розвиток двосторонніх зв'язків з країнами Африки, Латинської Америки, Центрально-Східної Європи, зокрема у сферах торгово-економічної співпраці, інвестицій і передачі технологій у дусі співпраці у форматі «Південь-Південь». Тоді ж було відкрито цілу низку посольств Малайзії в зазначених країнах, на деякі з них було поширено дію Малайзійської програми технічної співпраці.

У роки керівництва урядом М. Мохаммада Малайзією також висунули важливі міжнародні ініціативи в економічній сфері, серед яких: — Східно-

азійська економічна співпраця (починаючи від Східно-азійської економічної групи (EAEG) до Східно-азійського економічного форуму і пізніше — АСЕАН+3 (АСЕАН+Китай, Японія, Південна Корея); — формування об'єднання G-15 найрозвиненіших країн Руху Неприєднання, налагодження взаємодії G-15 з групою країн «АСЕАН — країни басейну річки Меконг»; — співпраця регіонального розвитку — формування концепції «Трикутника розвитку» — IMTGT, IMSGT, BIMP-EAGA; — економічна дипломатія: взаємні інвестиції («Prosper thy neighbors»), співпраця у форматі «Південь-Південь», Лангкавський міжнародний діалог і деякі інші ініціативи.

Перші роки при владі прем'єра М. Мохаммада ознаменувалися погіршенням відносин з Великою Британією. У Малайзії різко негативно сприйняли рішення Лондона про підвищення з 1981 року плати за навчання в університетах Великої Британії для близько 16 тисяч малайзійських студентів. Водночас Велика Британія висловила незгоду щодо заходів уряду Малайзії з посилення контролю за природними ресурсами країни, сприймаючи це як приховану націоналізацію. У цій ситуації малайзійський лідер запровадив суворі обмеження на закупівлю товарів з Великої Британії та укладення контрактів з британськими компаніями. Кожний такий контракт потребував особливого погодження уряду Малайзії. Зазначена політика отримала назву «Купуй британське в останню чергу» («Buy British last»). Лише візит М. Мохаммада до Лондона 1983 року та його переговори з британським прем'єр-міністром М. Тетчер дещо пом'якшили напруження у відносинах між країнами.

За умов погіршення відносин з колишньою метрополією малайзійський прем'єр, прагнучи використати досвід економічного розвитку таких успішних країн, як Японія та Південна Корея, проголосив нову зовнішньополітичну ініціативу — «Обличчям до Сходу», яка передбачала поглиблення відносин та інтенсивний розвиток співпраці із зазначеними країнами [6].

За роки перебування при владі п'ятого прем'єра країни Абдулі Ахмада Бадаві (2003–2009) зовнішньополітичні ініціативи були уточнені та доопрацьовані. Серед найпомітніших можна виокремити такі: — формування прагматичних відповідей на сучасні геополітичні та економічні виклики; — більш комплексний і науковий підхід до формулювання офіційної позиції Малайзії з того чи іншого міжнародного питання; — відігравати провідну роль у Русі неприєднання, ОІК і АСЕАН; — динамічне поглиблення змісту зовнішньої політики; — формулювання концепції Ісламу Хадхарі, позиціонування Малайзії як провідного прикладу прогресивної та толерантної ісламської держави.

Очевидним зовнішньополітичним пріоритетом шостого прем'єр-міністра Малайзії Наджиба Тун Разака (2009–2018) стало налагодження

персональних контактів зі своїми колегами з держав АСЕАН. Саме цій меті підпорядковувалися його візити до Індонезії (22–23 квітня 2009 р., 20 жовтня 2009 р.), Брунею (29–30 квітня 2009 р.) та Сінгапуру (21–22 травня 2009 р.). 8 червня з аналогічною місією Куала-Лумпур відвідав прем'єр-міністр Таїланду, а в грудні 2009 року відбулися візит Н. Разака до цієї країни та історичне спільне відвідання прем'єрами двох країн південних регіонів Таїланду, у яких останніми роками спостерігалася терористична активність місцевих мусульманських сепаратистських рухів. Усе це, а також активна участь керівництва Малайзії в міжнародних заходах у рамках багатосторонніх форумів АСЕАН і АТЕС стали яскравим свідченням пріоритетності регіонального вектора зовнішньої політики нового уряду Малайзії.

Важливі кроки урядом Наджиба Тун Разака було зроблено для активізації двостороннього співробітництва з Китаєм. Упродовж 2009 року відбувся офіційний візит Н. Разака до КНР (2–5 червня) та державний візит до Малайзії президента КНР Ху Цзіньтао (10–12 листопада). Підписано Спільний план дій зі стратегічного партнерства, який став дорожньою картою, що охоплює співпрацю у 12 основних сферах — економіка, політика, наука, освіта, ВТС тощо. Уперше при визначенні характеру двосторонніх відносин сторонами було використано визначення «стратегічне партнерство». Укладено Угоду про скасування візового режиму для власників дипломатичних і службових паспортів, досягнуто домовленості про розширення співпраці між Національною нафтогазовою компанією Малайзії «Петронас» і китайською Національною нафтовою корпорацією (зокрема, у спільній розробці родовищ у Судані). Сторони погодили умови будівництва другого мосту до о. Пенанг, принципові моменти щодо будівництва залізниці Гемас-Джохор Бару, алюмінієвого заводу та паперового комбінату в штаті Саравак. Контракти на відповідні об'єкти будівництва отримали китайські компанії.

Спостерігалася помітна інтенсифікація малайзійсько-американського діалогу за урядування Наджиба Тун Разака (14–15 травня 2009 року міністр закордонних справ Малайзії А. Аман здійснив робочий візит до Вашингтона; у вересні 2009 року Малайзію відвідав заступник Державного секретаря США Д. Стейнберг; 23–24 листопада 2009 року Н. Разак здійснив діловий візит до Нью-Йорку та Вашингтона).

У I кварталі 2010 року спостерігалася певне загострення малайзійсько-американських відносин. Американська сторона виступила з критикою факту викрадення з малайзійської військово-повітряної бази «Сунгай» двох авіаційних двигунів для винищувачів американського виробництва. За офіційними даними слідства, зазначені двигуни були продані до Аргентини, після чого перенаправлені до Уругваю. Водночас у деяких ЗМІ існували неспіттверджені припущення, що двигуни через треті країни були продані Ірану.

15 січня Державний департамент США оголосив застереження для громадян США на відвідання східно-малайзійського штату Сабах, яке було спричинено ризиком організації терористичних актів і викрадення іноземних туристів терористичними і кримінальним угрупованнями, які нібито базуються в Сабаху та на півдні Філіппін. Зазначене попередження викликало гостру негативну реакцію уряду Малайзії. Американську сторону було офіційно закликано зняти застереження, оскільки воно паплюжить репутацію Малайзії і завдає шкоди розвитку туризму.

23 січня 2010 року колишній прем'єр-міністр Малайзії М. Мохаммад в інтерв'ю для місцевих ЗМІ припустив, що терористичний напад на США — 9/11 було сплановано американськими спецслужбами для того, щоб розпочати війну проти країн мусульманського світу. В інтерв'ю також наводився перелік доводів на користь такого твердження.

Кульмінацією загострення відносин стала заява голови комітету в закордонних справах Сенату США Дж. Керрі на захист лідера опозиції А. Ібрагіма, стосовно якого порушено кримінальну справу зі звинуваченням у содомії, та відповідні гострі заяви представників політичного істеблішменту Малайзії про втручання США у внутрішні справи країни.

Водночас, зазначені негативні прояви в цілому принципово не вплинули на загальну тенденцію, яка характеризується зближенням позицій, поліпшенням взаєморозуміння та активізацією американсько-малайзійських відносин за часів адміністрацій Б. Обама та Н. Разака.

У квітні 2010 року відбувся чотириденний офіційний візит прем'єр-міністра Малайзії Н. Разака до Японії, під час якого проведено двосторонні зустрічі з прем'єр-міністром, імператором і спікером Парламенту країни, представниками великих японських корпорацій, а також двосторонній бізнес-форум і відвідання японського сталеливарного комбінату «JFE». Останніми роками Японія незмінно входить до трійки найбільших торговельних партнерів Малайзії (після Китаю та США), а також є найбільшим зовнішнім інвестором економіки країни.

Важливим пріоритетом зовнішньої політики уряду Наджиба Тун Разака була багатостороння співпраця у форматі АСЕАН. Упродовж 2009 року Малайзія брала активну участь у низці традиційних заходів у рамках угруповання, головними з яких стали — 14-й та 15-й саміти Асоціації (Таїланд, лютий і жовтень 2009 р.). За підсумками самітів ухвалено 63 міжнародні документи, серед яких: Декларація щодо дорожньої карти для спільноти АСЕАН до 2015 р.; Угода про вільну торгівлю АСЕАН-Австралія-Нова Зеландія; Декларація щодо зміни клімату; Декларація про заснування Міжурядової комісії АСЕАН із прав людини; Угода про привілеї та імунітети АСЕАН.

Уряд Наджиба Разака намагався не лише подолати фінансово-економічну кризу, але й досягти до 2020 року показників розвинених

країн світу, стати державою з високим рівнем доходів на душу населення. Для запровадження масштабної трансформації країни прем'єром було представлено відповідну стратегію, яка базується на восьми ініціативах, що складаються з чотирьох головних і чотирьох додаткових компонентів. Чотирма головними компонентами трансформаційної стратегії є такі фундаментальні ініціативи: концепції «Єдина Малайзія» і «Служити людям сьогодні», Програма урядової трансформації (ПУТ), Нова економічна модель (НЕМ), а також 10-й п'ятирічний план розвитку Малайзії (2011–2015). Допоміжними компонентами трансформації стратегії уряду Малайзії є: розвиток творчості, креативності та інноваційності як складників загальної культури; прискорення процесів ухвалення рішень та вжиття практичних заходів; забезпечення реальної цінності національної валюти; наголос на перевагах інтеграції.

Концепція «Єдина Малайзія» полягала в розбудові єдиного багатокультурного та багатоконфесійного суспільства на засадах рівності та взаємоповаги до всіх рас, націй і релігій у країні. Її мета — збереження та зміцнення расової гармонії, усунення взаємних підозр між національними групами країни. Суспільство має ідентифікувати себе з громадянством певної держави, а не за етнічними, релігійними або расовими ознаками. При цьому наголошується на національній єдності, міжетнічній гармонії та ефективному управлінні.

У Програмі урядової трансформації (ПУТ) визначено шість Національних ключових сфер досягнення результатів (НКСДР), серед них: зниження рівня злочинності; боротьба з корупцією; поліпшення системи та рівня освіти; підвищення стандартів життя домогосподарств із низьким рівнем доходів; поліпшення сільської інфраструктури; поліпшення міського громадського транспорту. У кожній із зазначених шести сфер НКСДР відповідними міністерствами, агентствами й відомствами країни розроблені спеціальні програми та комплекс необхідних заходів для ефективного досягнення поставлених цілей.

Ініціативи уряду з питань економічної лібералізації передбачають вжиття спеціальних заходів із метою залучення прямих іноземних інвестицій завдяки активній участі в усесвітніх змаганнях за глобальні фінансові ресурси, життєво необхідні для подальшого розвитку економіки країни. Деякі з цих заходів включають: надання дозволу іноземним компаніям на отримання контрольних пакетів акцій будь-яких підприємств і компаній за винятком окремих стратегічних галузей (телекомунікації, енергетика, банківська справа, фінансові інституції), послаблення владних повноважень і лібералізація діяльності урядового комітету з іноземних інвестицій (тепер його дозволу потребують лише такі іноземні компанії, які проводять операції з нерухомістю, що зачіпають інтереси держави, і на суму, що перевищує 7 млн дол. США); скорочення мінімальної квоти щодо етнічних

малайзійців — власників публічних компаній, зареєстрованих на біржі, від 30 до 12,5%.

З метою подолання фінансово-економічної кризи урядом в оперативному порядку було запроваджено два Стимуляційні пакети для захисту економіки та запобігання її можливого «вільному падінню» (Перший пакет — у листопаді 2008 року в розмірі 2 млрд дол. США; другий пакет — березень 2009 року в розмірі 16,5 млрд дол. США) [12, с. 88–90].

Прем'єрський пост Наджиба Тун Разака залишив після того, як у травні 2018 р. на парламентських виборах у країні вперше за останні понад 60 років перемогла опозиція. Коаліція «Альянс надії», до складу якої входило п'ять партій, отримала 113 з 222 місць у Палаті представників конституційної монархії. Авторитет серед місцевого населення Наджиб Тун Разак втратив також через корупційний скандал, пов'язаний із крадіжкою 700 мільйонів доларів з державного інвестиційного фонду 1MDB [13].

Зовнішньополітичні пріоритети сьомого прем'єр-міністра Малайзії Махатхіра Мохаммада (вступив на посаду в 92-річному віці у травні 2018 р.) були сформульовані в жовтні 2019 року в документі під назвою «Основи зовнішньої політики для нової Малайзії». У своїй діяльності зовнішньополітична служба Малайзії передбачає такі головні цілі: забезпечення мирних відносин з усіма країнами світу незалежно від їхньої ідеології та політичної системи; забезпечення незалежної, безсторонньої та принципової позиції щодо проблем міжнародної та регіональної політики; встановлення та реалізація тісних відносин та економічного партнерства з усіма країнами, насамперед з країнами АСЕАН та іншими дружніми країнами регіону; сприяння забезпеченню миру та стабільності в регіоні завдяки розбудові засобів і механізмів розв'язання конфліктів; відігравання впливової, лідируючої ролі як головної країни в АСЕАН, Русі неприєднання та Організації ісламської конференції; активна та важлива участь в ООН, зокрема у зусиллях з подолання несправедливості та гноблення, дотримання міжнародного права; позиціонування Малайзії як провідного прикладу толерантної та прогресивної ісламської держави.

В умовах глобалізації та все зростаючого фактора недержавних гравців у сфері зовнішньої політики (транснаціональні корпорації, неурядові організації тощо) важливим імперативом насамперед для Малайзії як невеликої держави є ще активніша, тісна, всестороння співпраця як із країнами субрегіону ПСА так із багатьма державами світу, включаючи Китай та США.

У новому зовнішньополітичному документі акцентується на співпраці в межах організації «Південь-Південь», участь у реформуванні регіональних і міжнародних організацій, залученні до розв'язання ізраїльсько-палестинської проблеми та суперечки в Південно-Китайському морі за належність островів Спратлі [14].

З приходом до влади уряду М. Мохаммада було змінено зовнішньополітичні підходи щодо кризи Рогінджі. Раніше Малайзія відмовлялася надавати притулок особам, які досягали її берегів, забезпечуючи біженців лише продуктами харчування, а потім відправляла назад до М'янми. При уряді М. Мохаммада Малайзія змінила свою політику стосовно цих біженців і погодилася надавати тимчасовий притулок народу рогінджа [15].

З серпня 2021 р. прем'єрський пост очолив Шрі Ісмаїл Сабрі бін Якоб. За урядування нового прем'єр-міністра фокус зусиль було спрямовано на боротьбу з пандемією COVID-19. Виконуючи вимоги керівництва ВООЗ, Малайзія як і інші національні уряди більшості країн, яких торкнулася пандемія, змушені були запровадити карантинні обмеження, які стали заходом стримування інфекцій та інструментом захисту громадського здоров'я. Разом з тим, карантинні обмеження прямо вплинули як на двосторонню так і багатосторонню міжнародну співпрацю в різних сферах.

Тому не випадково в грудні 2021 р. Шрі Ісмаїл Сабрі бін Якоб оприлюднив Рамкову програму зовнішньої політики Малайзії під назвою «Фокус на безперервності: програма зовнішньої політики Малайзії у світі після пандемії». Під час презентації Рамкової програми зовнішньої політики прем'єр міністр наголосив на тому, що дана програма є прагматичним і цілісним живим документом, який визначає чіткі та цілеспрямовані кроки зовнішньої політики країни для досягнення її кінцевої мети — сприяння мирному та процвітаючому майбутньому.

Рамкова програма зосереджена на восьми пріоритетах: відновлення зв'язків Малайзії зі світовою економікою, зосередившись на налагодженні тісної співпраці з іншими країнами на міжнародній платформі; проведення дипломатії у сфері охорони здоров'я, оскільки Малайзія не лише жертвує, але і бере безпосередню участь у виробництві вакцини та потребує ефективного управління ланцюгом постачання вакцин у всьому світі; розвиток цифрової економіки, яка є одним із основних рушійних сил економічного зростання Малайзії; формування міжнародних норм і законів кібербезпеки для захисту національних інтересів Малайзії; робити наголос на культурну дипломатію для посилення унікальної національної ідентичності Малайзії на світовій арені, одночасно сприяючи більшому доступу на ринок для малайзійських культурних продуктів; сприяння мирному співіснуванню між націями, людьми різної віри, релігії та культури, так як різноманітність, якщо вона супроводжується повагою та взаєморозумінням, є потужним інструментом для навігації до успішного глобального відновлення; активна робота в багатосторонніх форматах для досягнення цілей викладених у Цілях сталого розвитку Організації Об'єднаних Націй [21].

Висновки

За 65 років свого існування як незалежної держави зовнішня політика Малайзії (до 1963 року — Федерація Малайя) еволюціонувала під впливом наступних факторів: зміна лідерства в країні, розвиток і зміни в глобальній політиці, регіональні ініціативи, зміни економічного ландшафту, процес глобалізації, пандемія Covid-19, швидкі зміни інформаційних і комп'ютерних технологій.

Окремо варто зазначити, що найбільших принципових змін зовнішня політика Малайзії зазнала під час правління четвертого прем'єр-міністра країни Махатхіра Мохаммада (1981–2003). Вона заклала фундамент на якому робилися зовнішньо-політичні надбудови іншими очільниками уряду і фактично сприяла, одночасно, трансформації внутрішньої політики, економічного зростання та успіху сучасної Малайзії. Основними принципами зовнішньої політики були прагматичність у зовнішній політиці, гарантування політичної стабільності, готовність до модернізації, створення сприятливого інвестиційного клімату, регіональне співробітництво з партнерами АСЕАН і зміцненні відносин з мусульманськими країнами.

Список посилань

1. Михайлик А. К. Малайзія: Тигр, що гуляє, як сам собі знає. Грінченко Інформ: суспільно-політичне видання. 2017. URL: http://grinchenko-inform.kubg.edu.ua/malajziya-tygr-shho-gulyaye-yak-sam-sobi-znaue/#.Wow_qN1zaMr. (дата звернення: 28.09.2022). (in Ukrainian).
2. Лоссовський І. Є. Еволюція безпекових концептів у субрегіоні Південно-Східної Азії: малайзійський акцент. Зовнішні справи. 2011. №10. С. 50–55.
3. Лоссовський І. Є. Зовнішня політика Малайзії: від колоніальної залежності до регіонального лідерства. Зовнішні справи. 2010. №1. С. 34–37.
4. Ooi Jin Bee. Political transformation. Encyclopadia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/place/Malaysia/Daily-life-and-social-customs> (дата звернення: 28.09.2022).
5. Fatma Aliya Ahmed Ramzi. Evolution of foreign policy. Prezi. 2016. URL: <https://prezi.com/eijlqjg12fmt/evolution-of-foreign-policy/> (дата звернення: 28.09.2022).
6. Khadijah Md Khalid. Malaysian foreign policy orientation and relations in the postMahathir years. URL: http://eprints.um.edu.my/10906/1/11_Malaysian_Foreign_Policy_Orientation_and_Relations_in_the_Post-Mahathir_Years.pdf (дата звернення: 28.09.2022).
7. Лоссовський І. Є. Зовнішня політика Малайзії: від колоніальної залежності до регіонального лідерства. Зовнішні справи. 2010. № 2. С. 10–13.

8. Ahamed Kameel Mydin Meera. Islamic Gold Dinar. Kameel. Selangor. 2002. Malaysia: Pelanduk Pub.
9. Новая валюта для исламских стран: миф или реальность. Голос Ислама. 2012. URL: <https://golosislama.com/news.php?id=11691> (дата звернення: 28.09.2022).
10. Биллингтон М. Золотой динар: ответ на хаос. Валютный спекулянт. 2002. URL: <https://www.docme.su/doc/906563/zolotoj-dinar--otvet-na-haos> (дата звернення: 28.09.2022).
11. Никитин А. Золотой телец. Итоги. 2009. URL: <http://www.itogi.ru/delo/2009/38/144148.html>. (дата звернення: 28.09.2022).
12. Крупеня І. М. Малайзія в регіональній безпеці Південно-Східної Азії: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. Київ: Дипломатична академія України при МЗС України, 2017. 221 с.
13. Вильгельм С. Бывший премьер-министр Малайзии предстал перед судом. DW. 2019. URL: [Malaysia's former prime minister faces trial](https://www.dw.com/en/malaysia-s-former-prime-minister-faces-trial/a-51484843) (дата звернення: 28.09.2022).
14. Prashanth Parameswaran What Does Malaysia's New Foreign Policy Framework Mean for Pakatan Harapan's Approach to the World? The Diplomat. 2019. URL: <https://thediplomat.com/2019/10/what-does-malaysias-new-foreign-policy-framework-mean-for-pakatan-harapans-approach-to-the-world/> (дата звернення: 28.09.2022).
15. The Latest on Rohingya: Australia won't take in migrants. The San Diego Union Tribune. 2015. URL: <https://www.sandiegouniontribune.com/sdut-the-latest-on-rohingya-officials-to-punish-human-2015may19-story.html> (дата звернення: 28.09.2022).
16. History of MFA. The Ministry of foreign affair of Malaysia. 2020. URL: <https://www.kln.gov.my/web/guest/history> (дата звернення: 28.09.2022).
17. Backgroun. The Institute of Diplomacy and Foreign Relations. 2020. URL: <https://www.idfr.gov.my/index.php/en/about-us/corporate-information/background> (дата звернення: 28.09.2022).
18. Legal framework. The Ministry of foreign affair of Malaysia. 2020. URL: http://www.kln.gov.my/web/guest/legal_framework (дата звернення: 28.09.2022).
19. Organisational structure. The Ministry of foreign affair of Malaysia. 2020. URL: <https://www.kln.gov.my/web/guest/organisational-structure> (дата звернення: 28.09.2022).
20. Дейнеко Д. О. Правова основа та політичні умови мирного співробітництва АСЕАН. Приєднання України до договору про дружбу та співробітництво в Південно-Східній Азії. Правова позиція. № 2 (35). 2022. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodne-pravo-investiciyi/yuridichni-zobovyazannya-derzhav-za-dogovorom-pro-druzhbu-i-spivrobotnictvo--v-pivdennoshidniy-aziyi.html> (дата звернення: 08.10.2022).

21. PM Launches Malaysia's Foreign Policy Framework. The Sun daily. URL: [https://www.thesundaily. my/local/pm-launches-malaysia-s-foreign-policy-framework-AE8633345](https://www.thesundaily.my/local/pm-launches-malaysia-s-foreign-policy-framework-AE8633345) (дата звернення: 08.10.2022).

References

1. Mychailuk, A. K. (2017)/ Malaiziia: Tyhr, sho hulyae, yak sam sobi znaye. Hrinchenko Inform: suspilno-politychne vydannya. URL: http://grinchenko-inform.kubg.edu.ua/malajziya-tygr-shho-gulyaye-yak-sam-sobi-znaye/#.Wow_qNizaMp. (data zvernennya: 28.09.2022) (in Ukrainian).

2. Losovskyi, I. E. (2011). Evolytsiia bezpekovykh kontseptiv u subrehioni Pivdenno-Schidnoi Azii: malaisiyskiy aktsent. Zovnishni spravy, №10, 50–55 (in Ukrainian).

3. Losovskyi, I. E. (2010). Zovnishnya polityka Malaizii: vid kolonialnoi zaleznosti do rehionalnoho liderstva. Zovnishni spravy, №1, 34–37 (in Ukrainian).

4. Ooi, Jin Bee. Political transformation. Encyclopadia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/place/Malaysia/Daily-life-and-social-customs> (data zvernennya: 28.09.2022).

5. Fatma Aliya Ahmed Ramzi. Evolution of foreign policy. Prezi. 2016. URL: <https://prezi.com/eijlqjg12fmt/evolution-of-foreign-policy/> (data zvernennya: 28.09.2022).

6. Khadijah Md Khalid. Malaysian foreign policy orientation and relations in the postMahathir years. URL: http://eprints.um.edu.my/10906/1/11_Malaysian_Foreign_Policy_Orientation_and_Relations_in_the_Post-Mahathir_Years.pdf (data zvernennya: 28.09.2022).

7. Losovskyi, I. E. (2010). Zovnishnya polityka Malaizii: vid kolonialnoi zaleznosti do rehionalnoho liderstva. Zovnishni spravy, № 2, 10–13 (in Ukrainian).

8. Ahamed Kameel Mydin Meera. (2002). Islamic Gold Dinar. Kameel. Selangor, Malaysia: Pelanduk Pub.

9. Novaya valyta dlya islamskyeg stran: myph ili realnost. (2012). Holos Islama. URL: <https://golosislama.com/news.php?id=11691> (data zvernennya: 28.09.2022). (in Ukrainian).

10. Billinhton, M. (2002). Zoloty dynar: otvet na chaos. Valytnyi spekulyant. URL: <https://www.docme.su/doc/906563/zolotoj-dinar--otvet-na-haos> (data zvernennya: 28.09.2022). (in Ukrainian).

11. Nikitin, A. Zolotoi telets. Itohi. 2009. URL: <http://www.itogi.ru/delo/2009/38/144148.html>. (data zvernennya: 28.09.2022). (in Ukrainian).

12. Krupenya, I. M. (2017). Malaizia v rehionalnii bezpetsi Pivdenno-Schidnoi Azii: dys. ... kand. polit. nauk: 23.00.04. Kyiv: Dyplomatychna akademiya Ukrainy pry MZS Ukrainy, 221s. (in Ukrainian).

13. Vulhelm, S. (2019). Byvshyi premer-ministr Malaizii predstal pered sudom. DW. URL: Malaysia's former prime minister faces trial (дата звернення: 28.02.2020). (data zvernennya: 28.09.2022). (in Ukrainian).

14. Prashanth Parameswaran What Does Malaysia's New Foreign Policy Framework Mean for Pakatan Harapan's Approach to the World? The Diplomat. 2019. URL: <https://thediplomat.com/2019/10/what-does-malaysias-new-foreign-policy-framework-mean-for-pakatan-harapans-approach-to-the-world/> (data zvernennya: 28.09.2022).

15. The Latest on Rohingya: Australia won't take in migrants. The San Diego Union Tribune. 2015. URL: <https://www.sandiegouniontribune.com/sdut-the-latest-on-rohingya-officials-to-punish-human-2015may19-story.html> (data zvernennya: 28.09.2022).

16. History of MFA. (2020). The Ministry of foreign affair of Malaysia. URL: <https://www.kln.gov.my/web/guest/history> (data zvernennya: 28.09.2022).

17. Backgroun. (2020). The Institute of Diplomacy and Foreign Relations. URL: <https://www.idfr.gov.my/index.php/en/about-us/corporate-information/background> (data zvernennya: 28.09.2022).

18. Legal framework. (2020). The Ministry of foreign affair of Malaysia. URL: http://www.kln.gov.my/web/guest/legal_framework (data zvernennya: 28.09.2022).

19. Organisational structure. (2020). The Ministry of foreign affair of Malaysia. URL: <https://www.kln.gov.my/web/guest/organisational-structure> (data zvernennya: 28.09.2022).

20. Deineko, D.O. (2022). Pravova osnova ta politychni umovy myrnogo spivrobotnytstva ASEAN. Pryednannya Ukrainy do dogovoru pro druzby ta cpivribitnytstvo v Pivdenno-Schidniy Asii. Pravova pozytsiya, № 2 (35). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodne-pravo-investiciyi/yuridichni-zobovyazannya-derzhav-za-dogovorom-pro-druzhbu-i-spivrobotnictvo--v-pivdenno-shidniy-aziyi.html> (data zvernennya: 08.10.2022).

21. PM Launches Malaysia's Foreign Policy Framework. The Sun daily. URL: <https://www.thesundaily.my/local/pm-launches-malaysia-s-foreign-policy-framework-AE8633345> (data zvernennya: 08.10.2022). (in Ukrainian).

Iryna Krupenya

Kyiv International University (Kyiv, Ukraine)

<http://orcid.org/0000-0002-3336-974X>

e-mail: tokiss@gmail.com

EVOLUTION OF MALAYSIA'S FOREIGN POLICY PRIORITIES (1957-2022)

Abstract

The article analyzes the evolution of foreign policy priorities of Malaysia as one of the leaders of the countries of the Southeast Asian subregion and the Islamic world. These are analyzed as internal factors of foreign policy formation: political and socio-economic development of the country, historical and national characteristics, interethnic problems, struggle against communist guerrilla movement, as well as external factors: role of «major powers», evolution of security system and integration processes in the region, border problems with neighboring countries, Islamic factor and globalization.

The foreign policy initiatives of each past and present prime minister have been studied. It is emphasized that the biggest fundamental changes in Malaysia's foreign policy were made during the government of Mahathir Mohammad, who served as prime minister twice (1981-2003), (2018-2021). Foreign policy was even more pragmatic and focused on the economic component; was characterized by persistent efforts to protect the interests, rights and aspirations of developing countries («third world» countries); more active development of bilateral relations with ASEAN partners and strengthening of relations with Muslim countries was emphasized.

The reforms proposed by the Prime Minister of Malaysia, Mahathir Mohammad, were aimed at restructuring the country's economy in order to achieve a more equal distribution of national wealth at all levels, among different communities, so that the proportions between the poor and rich Malays were approximately the same as between the poor and rich non-Malays. As a statesman and politician, Mahathir Mohammad sought to transform Malaysia into an industrialized country by 2020, and he succeeded.

Keywords: ASEAN, «ASEAN+3», «ASEAN+6», ATEC, ATR, ADMM (Defense Ministers' Meetings ASEAN), ADMM+ (Defense Ministers' Meetings ASEAN, Australia, India, China, New Zealand, South Korea, Russia, US, and Japan), ARF (Regional Forum of ASEAN), foreign policy, Malaysia.

Стаття надійшла до редакції 10.10.22

© Крупеня І. М., 2022

Хилько Микола Іванович

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
(м. Київ, Україна)*

<http://orcid.org/0000-0002-0295-5332>

e-mail: mykola.khylko@gmail.com

*Хилько М.І. Українознавчий аналіз релігійного буття України
Рецензія на книгу: Крисаченко В.С., Фігурний Ю. С., Чирков О.А.
Українське християнство: утвердження ідентичності.
Концептуальні нариси/МОН України; НДІУ; Крисаченко В.С. (кер-к
проєкту, наук. ред-р). Київ: НДІУ, 2022. 404 с.*

У другому півріччі 2022 р. побачила світ наукова праця Валентина Крисаченка, Юрія Фігурного та Олега Чиркова «Українське християнство: утвердження ідентичності. Концептуальні нариси».

Цю вагому українознавчу монографію підготовлено на виконання науково-дослідної роботи «Гуманітарні пріоритети консолідації українського суспільства: соціально-ціннісні виміри» (номер державної реєстрації НДР 0120U102058 (термін виконання 01.01.2020–31.12.2022 рр.), яка виконується у Науково-дослідному інституті українознавства МОН України (далі — НДІУ), керівником якої є доктор філософських наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, завідувач відділу військово-патріотичного виховання НДІУ, В. Крисаченко (с. 2).

Рецензована книга складається зі вступу, десяти розділів, післямови, списку використаних джерел і літератури та додатків.

Зокрема, у вступі (автор—В. Крисаченко) наголошуються, що осердям духовності українського народу є християнські цінності, котрими він живився із самого початку земного буття Ісуса Христа (с. 7).

Також, вчений зазначає: «Українська нація ніколи не схилила голову

перед ворожою наругою і завжди чинила гідний опір злочинним намірам агресора. Цьому підтвердженням є і багатовікова боротьба за збереження Українського Християнства, і зусилля держави і народу за його утвердження в незалежній Україні. Яскравим свідченням цьому є виокремлення Української Православної Церкви в Київський Патріархат та консолідація зусиль всього суспільства по набуттю автокефалії Православною Церквою України» (с. 8).

У розділі 1 «Україна на сторінках Святого Письма: топологія і семантика» (автор—В. Крисаченко) охарактеризовано як висвітлено у Біблії сучасні українські терени та народи, що їх населяли у давнину.

Дослідник, зокрема, підкреслює: «Отже, можна вважати, що людність і край старожитньої України як геополітичної реальності на Сході Європи присутні на сторінках Святого Письма і їх можна атрибутувати, особливо якщо зрозуміти контекст стародавніх книг й зіставити біблійні сюжети з реальними історичними подіями і територіями, пов'язаними, зокрема, з походами амазонок, скіфів та кіммерійців через Кавказ в обшири парф'ян, бактрийців, персів та інших народів» (с. 16).

У розділі 2 «Початки і утвердження християнства в Україні» (автор—В. Крисаченко) проаналізовано особливості зародження й розвитку християнської релігії на території сучасної України.

Науковець відзначає, що особливістю України як геополітичної реальності (як окремого цілісного природно-історичного тіла) є віковична успадковуваність її людністю автохтонних духовних та матеріально-культурних традицій з одночасним їх збагаченням і примноженням у процесі розвитку (с. 25).

За результатами комплексного українознавчого дослідження дослідник дійшов до висновку, що політична реальність Київської Русі-України ви-значалася такими основними компонентами: устроєм звичаєвого (традиційного) суспільства, політичною організацією вікінгів та візантійськими нашаруваннями, як засвідчить подальша історія, цих складових виявилось замало, щоб протистояти як внутрішнім, так і зовнішнім дезінтегративним чинникам, через що вже принаймні із середини XIII ст. Київська Русь-Україна де-факто перестає існувати як єдина держава. Водночас, зауважує вчений, київське християнство, тобто православ'я, і в княжі, і в подальші часи було и залишається духовним стрижнем та організатором українського суспільного життя, гарантом збереження його духовної самобутності та національної ідентичності, безперечним свідченням приналежності України до європейської цивілізації (с. 36).

У розділі 3 «Християнізація давньої України: свідчення правителів, церковних владик і теологів» (автор—В. Крисаченко) охарактеризовано особливості впровадження вчення Ісуса Христа у духовні практики середньовічних українців.

Вчений переконаний, що справжнє українське християнство — християнство апостольського чину, оскільки існують безперечні докази зацікавленості церковних першоієрархів процесами християнізації людності давньої України. Цінність таких свідчень підвищується державним, релігійним, науковим та суспільним статусом їхніх авторів, що безумовно відрізняється у сторону більшої істинності, порівняно з трактатами коментаторів, придворних літописців, навіть ідеологічно заангажованих обставинами істориків. Із зрозумілих причин, давнє українське християнство було в полі зору насамперед Східних першоієрархів, насамперед Константинопольських патріархів. Але до цієї теми постійно звертались і глави інших патріархатів та епархій — Риму, Єрусалиму, Александрії, Кесарії, Сирії, Ліона, Мілану, Севільї та ін., що свідчить про загальноєвропейський інтерес до духовних зрушень в давній Україні й протягом всього першого тисячоліття православні цінності були духовним дороговказом українського народу (с. 57).

У розділі 4 «Державотворча та етнокультурна діяльність хрестителя Руси-України, святого рівноапостольного князя київського Володимира Великого» (автор — Ю. Фігурний) аналізується вагомий внесок давньоукраїнського володаря у цивілізаційний розвиток України.

Здійснивши українознавчий аналіз державотворчої та етнокультурної діяльності Хрестителя Руси-України, святого рівноапостольного великого князя Київського Володимира, вчений прийшов до таких висновків: «1) Володимир Святий — видатна особистість не тільки в українській, але й у світовій історії; 2) Володимир Великий значно розширив територіальні обшири Києворуської держави та добре укріпив її кордони, побудувавши на межі з тогочасним Диким Полем потужну монументальну фортифікаційну споруду (т. зв. «Змієві вали»); 3) Володимир Хреститель запровадив християнство, і тим самим приєднав Русь-Україну до найбільш високорозвинених і цивілізованих країн світу; 4) Володимир Святославич здійснив низку дієвих реформ, в тому числі адміністративну і правову, тим самим значно покращивши функціонування державних органів і соціально-економічний клімат у країні; 5) за володарювання князя Володимира в Русі пожвавився розвиток містобудування, храмобудування, писемності, освіти і загалом культурного життя суспільства; 6) за правління Володимира Великого (980–1015) Руська земля з конгломерату територій та удільних князівських володінь перетворилася у потужну середньовічну європейську державу Русь-Україну» (с. 74–75).

У розділі 5 «Києво-Печерська лавра в обороні єдності української церкви (середина XI — початок XVII ст.)» (автор — В. Крисаченко) охарактеризовано роль цього центру духовності в утвердженні православ'я в Україні.

Він наголошує, що історія Києво-Печерської лаври є важливою і невід'ємною частиною цивілізаційного поступу України, протягом тисячо-

ліття ця унікальна релігійно-культурна фундація справляла безцінний внесок в розвиток духовності, літератури, мистецтва, освіти та науки України, в усі часи неоціненною була роль Лаври в згуртуванні та консолідації українського суспільства, формуванні національної самосвідомості, боротьбі народу за людську свободу та державну незалежність (с. 76).

Вчений зазначає, що Києво-Печерська лавра від самого початку свого існування переживала у своєму розвитку і злети, і негаразди, пов'язані із лихоліттями та навалами чужоземців, однак, внутрішня духовна синергетика монастиря, і постійна живильна сила творчих потенцій українського народу, виступали головними запоруками незнищенності та пасіонарності цього духовно-культурного центру України (с. 91).

У розділі 6 «Релігія та Українська церква в етнодержаво-націєтворенні (друга половина XVIII ст.)» (автор – Ю. Фігурний) проаналізовано особливості перебігу релігійних процесів у тогочасній Україні.

Вчений переконаний, що незважаючи на активний наступ великоросійських і малоросійських церковників-русифікаторів протягом всього XVIII ст. і навіть на початку XIX ст. українське православ'я продовжувало ще зберігати свою українськість і самобутність (с. 100).

На думку дослідника християнська релігія, релігійність, Українська Церква були, є і будуть важливими чинниками, які допомагали українцям зберегти свою етнічну самобутність у бездержавний період свого існування, а дещо згодом, відновити державність та творити сучасну націю (с. 102).

У розділі 7 «Геополітичне рейдерство російської православної церкви: загарбання, терор, уніфікація » (автор – В. Крисаченко) охарактеризовано злочину сутність російського православ'я.

З цього приводу вчений стверджує: «Невід'ємною складовою геополітичного рейдерства РПЦ, а на практиці – його кінцевою метою, є встановлення повного і беззастережного контролю над захопленою територією. В реальному житті це означає взяття у власне повне користування матеріальних (природних та виробничих), людських та культурних ресурсів. При цьому загарбаний ресурс трансформується у бажаному для РПЦ напрямку: матеріальний – для особистого та імперського збагачення, людський – перетворення автохтонного населення у безвідмовну та слухняну юрбу виконавців та послухів, уніфікованих за своєю поведінкою, діями та мисленням, по культурний – для підкріплення та нарощування власних ідеологем та наративів щодо виключності, месійного призначення богообраності «русского міра». Загалом, функціонування РПЦ як невід'ємної складової частини імперського державного механізму позбавляє її права відносити себе до християнської віри в цілому, оскільки заповіді і приписи останньої використовуються нею всупереч самим церковним канонам» (с. 153–154).

У розділі 8 «Розвиток українського православ'я на рубежі XX – XXI ст. та в умовах неоголошеної російсько-української гібридної ві-

їни» (автор – Ю. Фігурний) охарактеризовано особливості й закономірності перебігу релігійних процесів у сучасній Україні.

Проаналізувавши вплив реваншистської політики Кремля на релігійні конфлікти в сучасній Україні, вчений-українознавець наголошує: «По-перше, впродовж багатьох століть (с кінця XVII до кінця XX ст.) Україна була позбавлена власної незалежної Православної Церкви і лише з відновленням Української державності у 1991 р., вона отримала можливість її створити. По-друге, створення і діяльність УПЦ КП допомогло українцям усвідомити важливість і необхідність національної Церкви, оскільки УПЦ МП завжди проводила проросійську діяльність й втілювало в Україні завдання РПЦ та ідеї «русского мира». По-третє, Російська держава вже три століття існує у форматі імперії (кріпосницько-капіталістичної, тоталітарно-радянської, й автократичної), протягом цього часу Україна й українці були важливою складовою цих хижацьких державних утворень. По-четверте, майже чверть століття бездіяльність вітчизняної влади й активні антиукраїнські й антидержавницькі дії РПЦ та її малоросійської філії УПЦ МП посприяли впровадженню ними в український гуманітарний простір засадничих ідей, догматів і постулатів геополітичної доктрини «русского мира», які згодом призвели до так званої «русской весны» 2014 р. По-п'яте, збройна й інформаційна агресія РФ на початку 2014 р. підсилена антиукраїнською діяльністю УПЦ МП, поставила під питання саме існування Української держави та української нації, але завдяки всеукраїнському патріотичному здвигу, у тому числі й державницькій політиці та позиції УПЦ КП ворог був зупинений. По-шосте, неоголошена російсько-українська гібридна війна призвела не лише до тимчасових територіальних втрат, величезних людських жертв, трагедій тощо, а й посприяла згуртуванню українства, творенню української політичної нації, суттєвому посиленню УПЦ КП і відповідно значному послабленню – УПЦ МП. По-сьоме, російська збройна й інформаційна агресія стала катализатором єднання проукраїнських сил у протидії реваншистській політиці Кремля щодо України та посприяла активізації процесу творення ЄП УПЦ; По-восьме, об'єднання Українського Православ'я допоможе послабленню геополітичних амбіцій РПЦ та поставить край його домінуванню у східному християнському світі та значно посилить позиції Вселенського Патріархату. По-дев'яте, для розбудови ЄП УПЦ; надзвичайно важливим є поєднання зусиль української влади, громадянського суспільства та вірян. По-десяте, для остаточної перемоги над російським агресором та остаточного завершення Національної української революції початку XXI ст., окрім військових, геополітичних, дипломатичних, політичних, економічних, етнокультурних чинників треба буде обов'язково задіяти також сакральнодуховний фактор – об'єднання Українського Православ'я в ЄП УПЦ; та її

національно-патріотична державницька діяльність для подолання реваншистської політики Кремля щодо української нації й усунення релігійних конфліктів в сучасній Україні та в ім'я розбудови демократичної, духовної, правової, інноваційної, заможної і потужної Української Самостійної Соборної Держави» (с. 187–188).

У розділі 9 «Головні тенденції розвитку етнорелігійної ситуації у контексті національної консолідації українців (1985–2022)» (автор—О. Чирков) аналізуються тренди релігійних процесів в Україні та їх безпосередній вплив на вітчизняне націєтворення.

На думку дослідника, для сучасного українського суспільства головними етнополітичними та етнокультурними наслідками змін релігійної ситуації в Україні є такі: «1) з'явилися українські загальнонаціональні релігійні організації, до яких належить більшість віруючих громадян України, 2) українська мова почала повноправно функціонувати у релігійному житті і її питома вага збільшується, 3) відродилися обряди й традиції, пов'язані з релігійним життям, що були заборонені в СРСР чи призабулися через несприятливі суспільно-політичні обставини, 4) утворена на основі Київської митрополії українська помісна автокефальна православна церква набула найвищого канонічного статусу в Україні та у світі серед усіх православних організацій країни, 5) частка віруючих громадян України, що вважають себе належними до Московського патріархату, зменшилась у кілька разів і продовжує втрачати свою питому вагу, становлячи близько 4% від усієї людності країни» (с. 224–225).

У розділі 10 «Доктрина канонічної території російської православної церкви: апологетика імперського експансіонізму» (автор—В. Крисаченко) охарактеризовано засадничі положення рашистського православ'я.

Вчений переконаний, що розпад СРСР і постання на мапі світу нових незалежних держав означав для РПЦ зменшення сфери впливу, а тому змушував її вишукувати нові стратегіями збереження власного значення, тому її керівництво пішло шляхом використання моделі, взятій на озброєння політичною верхівкою Кремля, в основі якої лежить створення наддержавних структур, контрольованих Москвою. В свою чергу, зазначає дослідник, для цього знадобилося створити необхідне підґрунтя у сфері церковного права, яке давало б підстави заявляти поро свої претензії на втручання у внутрішні справи суверенних держав. І таким винаходом стала концепція канонічних територій, котра створює начебто законні підстави для втручання кремлівського режиму у внутрішні справи незалежних держав, зокрема й України (с. 226).

«Поняття «канонічна територія», — наголошує вчений-українознавець, — в інтерпретації РПЦ є політико-ідеологічним конструктом неоколоніального змісту, призначеного для ідентифікації тієї

частини світового простору, над якою планується здійснювати цільовий контроль специфічними засобами впливу. Його чинність не підкріплюється церковним правом, міжнародним та національним законодавством, реальною практикою функціонування релігійних конфесій в сучасному світі. В семантичному контексті даний конструкт є формопроявом кремлівських синдромів по реанімації свого колишнього імперського набутку. Відбувається ідіоматична трансгресія шляхом кардинальної зміни смислового навантаження понять, з наступною містифікацією їхнього первісного змісту. Зокрема, загальновизнаний постулат церковного права — «територія для канонічної церкви», трансформується в діаметрально протилежне за сутністю твердження — «канонічна територія для церкви». Реалізація останнього на практиці, зокрема в Україні, індукує наміри РПЦ незаконно претендувати на право суб'єктності щодо самої української держави, як паритетного партнера у визначенні стратегії її розвитку» (с. 242).

На думку дослідника, зовнішньополітична діяльність РПЦ ґрунтується на експансіоністські ідеології «руського мира», спрямованої на утвердження власної гегемонії на потенційних об'єктах впливу, з яких Україна традиційно постає як головний напрямок застосування свого впливу, саме тому історичному вимірі постання і зростання мережі структур РПЦ на її території відбувалось неправочинними засобами, як з церковної, так і політичної точки зору. Науковець вважає, що ліквідація української державності супроводжувалась одночасно захопленням та нівелюванням її християнської ідентичності: канонічної приналежності, церковної інфраструктури, національно-культурної даності, а в умовах розбудови незалежної України закономірним стало набуття Православною Церквою України статусу помісної автокефальної церкви, який відповідає чинному церковному та міжнародному праву, її національним інтересам (с. 242).

Також вчений наголошує: «В основі всіх подібних спекуляцій на церковному праві знаходиться нестримне бажання Росії за допомогою будь-яких засобів втримати Україну впокороною на своєму імперському просторі. Експансіоністська доктрина РПЦ є складовою частиною агресивних дій РФ проти України і її реальних політичних злочинів проти людяності. Вона бере безпосередню участь в ідеологічному обґрунтуванні сепаратистських рухів та військових дій в Україні, формуванні та забезпеченні терористичних угруповань, переслідуванні прихильників інших конфесій, насамперед ПЦУ та УГКЦ. Повсякденною практикою стало рейдерське захоплення та незаконне використання храмових споруд та територій, ігнорування вимог українського законодавства, створення атмосфери недовіри та непокори органам державної влади. Все це суперечить нормативно-правовим вимогам щодо функціонування релігійних організацій в Україні і становить загрозу національній безпеці України» (с. 243).

У післямові «Обрії української духовності» (автор—В. Крисаченко), підводячи підсумки дослідження, вчений наголошує: «...збереження ідентичності українського християнства завжди було жертвовною справою всієї нації та її духовних провідників. І з глибоким пошануванням сприймаються діяння подвижників віри вже в часи розбудови незалежної України, зокрема патріарха Мстислава, патріарха Філарета, кардинала Любомира Гузара та інших видатних українців. Водночас, боротьба за Україну, за її права, вольності і свободу триває, і український народ демонструє зразки героїзму в своєму опорі російському агресору. Перемога буде за нами. Слава Україні!» (с. 256).

У списку використаних джерел та літератури (уклав О. Чирков) наявні 232 позиції. Також у монографії є «Додатки» (уклав О. Чирков), які мають дві частини: 1.Документи; 2.Світлини.

Треба відзначити рецензентів монографії: доктора наук в галузі політології, кандидата філософських наук, доцента, професора МКА, професора кафедри теорії держави і права та конституційного права МАУП — Федора Медвіда та кандидата історичних наук, старшого наукового співробітника відділу української етнології НДІУ — Ольгу Шакурову.

Ми хочемо наголосити, що поява монографії стала можливою за активного сприяння мецената й подвижника науки — Олексія Шереметьєва та Музею Шереметьєвих.

Загалом, наукова праця Валентина Крисаченка, Юрія Фігурного та Олега Чиркова «Українське християнство: утвердження ідентичності. Концептуальні нариси» є вагомим дослідженням, яке допомагає осмислити сутність зародження, становлення й поступального розвою християнської релігії на теренах України, досягнути як вона сприяє збереженню самобутності українського народу, формуванню сучасної національної свідомості та української політичної нації, а також стане важливою інтелектуальною зброєю у протистоянні з рашистами-фашистами!

Academic journal

Politology Bulletin

Issue 89 (2022)

The issue was worked on by:

Editor Mykola Khylyk

Technical editor and layout designer Yevhen Tovmash

Journal homepage: <http://zpv.knu.ua/>

The journal is available on
the websites of the academic databases and libraries:
<http://www.nbu.gov.ua> (Vernadsky National Library of Ukraine);
<http://www.library.univ.kiev.ua> (Maksymovych Scientific Library).

Format: 70x108/16. Font: Georgia
Conventional printed sheets: 16; accounting publishing sheets: 16.0; circulation: 100.

Editorial:

“Politology Bulletin”,

Taras Shevchenko National University of Kyiv,
auditorium 308-A (Department of Political Science),
60 Volodymyrska str., 01601, Kyiv, Ukraine

Phone: (+38044) 239 3383.

Web: <http://zpv.knu.ua/>. E-mail: mykola.khylyk@gmail.com

Publisher:

“Vadex” Ltd.,

9 Berezhanska str., 04074, Kyiv, Ukraine

Phone: (+38067) 502 2242. Web: <http://vadex.com.ua>. E-mail: tovmash_d@ukr.net

Certificate of registration in State register of publishers

DK #4285 of 27.03.2012

The author's copy of the journal is sent to the address,
specified by the author, at her/his expense.

Наукове видання

Політологічний вісник

Випуск 89

2022 рік

Над випуском працювали:

Редактор Микола Хилько

Технічний редактор та верстальник Євген Товмаш

Веб-сайт журналу: <http://zpv.knu.ua/>

Журнал доступний на академічних веб-ресурсах:

<http://www.nbuv.gov.ua> (ЦНБУ ім. В. І. Вернадського);

<http://www.library.univ.kiev.ua> (Наукова бібліотека ім. М. Максимовича).

Формат 70×100/16. Гарнітура Georgia

Ум. друк. арк. 16. Обл.-вид. арк. 16,0. Наклад 100 пр.

Адреса редакції:

«Політологічний вісник»,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, аудиторія 308-А (Кафедра політології),

м. Київ, 01601, Україна

Тел.: (+38044) 239 3383.

Web: <http://zpv.knu.ua/>. E-mail: mykola.khylko@gmail.com

Виготовлювач:

ТОВ «Вадекс»,

вул. Бережанська, 9, 04074, Київ, Україна

Тел.: (+38067) 502 2242. Web: <http://vadex.com.ua>. E-mail: tovmash_d@ukr.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України суб'єктів видавничої справи
ДК №4285 від 27.03.2012 р.

Авторський примірник журналу надсилається на вказану
автором адресу за його кошти.